

Анатоль Кудравец

**ЗА ДАЛЬНИМ
ПРЫЧАЛАМ**

Літаратурныя партрэты

КАМУНИКАТ.org

УДК
ББК
К

Бібліятэчка часопісу "Дзеяслоў" – Выпуск 4.
Заснаваная ў 2006 годзе.

Кудравец А.
4 За дальнім прычалам. Літаратурныя партрэты. Бібліятэчка часопісу "Дзеяслоў" – Вып. 4. / Анатоль Кудравец. – Мн.: Медысонт, 2007. – 224 с.

ISBN 978-985-6530-72-5

У новую кнігу вядомага празаіка, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі Анатоля Кудраўца ўвайшлі літаратурныя партрэты сяброў па піры: Алеся Адамовіча, Янкі Брыля, Васіля Быкава, Івана Мележа, Уладзіміра Каараткевіча, Міхася Страньцова, Івана Чыгрынава, Віктара Карамазава, Фёдара Янкоўскага, Алеся Жука, Варлена Бечыка, Уладзіміра Верамейчыка, Яна Скрыгана...

ISBN 978-985-6530-72-5

© "Дзеяслоў", 2006
© Анатоль Кудравец, 2007
© Генадзь Мацур,
мастацкае афармленне, 2007

"За дальнім прычалам..." Чаму "прычал", чаму "дальні"...

"І каб чайкі крычалі,
Прадчуваючы гром,
Каб на дальнім прычале
Адгукнуўся паром..."

Дальні прычал на рацэ, дальні прычал у чалавека...
Перад "дальнім прычалам" у чалавека – цэлае жыццё, паслья прычалу – тое, што засталося ад жыцця, што ён пакідае жыццю.

Мележ, Брыль, Быкаў... Каараткевіч, Страньцоў,
Карамазаў...

Я не выбіраў імёнаў. Яны выбраліся самі. Іх наіммат болей у гэтай кнізе. Іх наіммат болей за абсягамі гэтай кнігі. Яны – названыя і неназваныя – мой паром і мой прычал.

A.K.

KAMUNIKAT.Org

Падарожжы Алеся Адамовіча

Хто быў блізка знаёмы з ім, той добра ведаў, які гэта быў маторны чалавек. Ні хвіліны бяз працы, ня працы – то ідэі працы, ідэі часьцей за ўсё нечаканай, ні на што не падобнай, магчыма, нават практычна нерэальнай, але заўсёды прыцягальнай, узрыўной, эфектнай. І прыцягальнасьць і узрыўны зарад ішлі перш за ўсё ад самога аўтара ідэі, ягонай душы – неспакойнай, актыўнай, вечна “ненаежнай”.

Ідэя распальвала спачатку яго самога, а пасля ўсіх, хто

быў блізка ля яго і прымаў ідэю. Стаяць ля агню і не пагрэцца? Занялося полымя, ляціць іскры, гатовы разгуляцца калі не пажар, то добры агонь... Азірнуліся: а дзе ж Адамовіч? А Адамовіча ўжо няма, ён некуды панёсься, хутчэй за ўсё шукаць новую ідэю і яе прыхільнікаў.

Ён быў чалавек стыхійны, і партызаншчына была яго стыхіяй. Партызаншчына ня з тварам бяздумнай неўтамаванай вольніцы, а з ablіччам прыроднага свабодалюбства і заўсёднай гатоўнасцю ваіваць за яго. Караві той партызаншчыны можна шукаць у ваеных, саракавых, папраўдзе партызанскіх гадах, калі шаснаццацігадовы школьнік Саша Адамовіч узяў у рукі сапраўдную баявую віントуку, а можа, і яшчэ раней, у гады трыццатыя, калі раскулачвалі, растрасалі, зынішчалі знаёмых вясковых людзей, а з імі і ягонага дзеда Мітрафана Тычыну. Партызаншчына засталася з ім на ўсё жыццё. І хапала яе ня толькі на яго самога, а і на ўсіх, хто трапляў у абсяг яго духоўнага і дзелавога поля.

Эфектнасць – аваізковая апратка партызаншчыны, ці не адзін з самых зімальных і выйгрышных яе элементаў. Што гэта за партызаншчына бяз дружнай стральбы, без узрываў і зыркага, каб відзён быў здалёк, агню?

Адамовіч любіў ўсё шумнае і прыгожае, эфект – прыгожы і шумны таксама. Але эфект не як мэту, а як вынік. Падступімся бліжэй да канкрэтнай рэальнасці, прыгадаем хаця б некаторыя загалоўкі ягоных кніг: “Вайна пад стрэхамі”, “Сыны ідуць у бой”, “Хатынская аповесьць”, “Браму скарбай сваіх адчыняю...”, “Карнікі: Радасць нажа, ці жыццеапісанье гіпербарэя”, “Апошняя пастараль”, “Vixi”... У кожным з іх разам з адкрытым – прачытаеца адразу! – сэнсам схаваны ці зародак метафары, ці нават уся высьпеленая метафара.

Забягай у рэдакцыю часопісу вырашыць пытаныне з рукапісам свайго раману ці аповесьці, каб праз некалькі хвілінай бегчы ў нейкае іншае месца, па нейкіх – зноў жа ня менш неадкладных, ня менш важных клопатах. Хаця ўсе клопаты для яго быў адноўлька важныя: ці то рашаўся лёс яго ўласнага рукапісу, ці чыйго іншага – сябра партызана або пісьменніка-пачаткоўца, ці то было вы-

ступленыне на нейкай навуковай канферэнцыі, ці дэпутацкі запыт...

Неяк зайдла гаворка пра лёс жанчыны на вайне. Аляксандр Міхайлавіч сказаў, што такая (документальная) кніга павінна быць, і такую кнігу можа напісаць толькі жанчына. “Баба бабе раскажа тое, чаго ніколі не раскажа мужыку...” Святлана Алексіевіч тады працавала ў “Нёмане”. Зерне ўпала не на камень... Тут можа дзівіць толькі адно: Адамовіч гатовы быў сам узяцца за гэтую работу, калі б ён быў не мужык, а “баба”. Узяўся ж за “Блакадную кнігу”, быццам яму не хапала “вогненных вёсак” Беларусі?!

На пачатку “перабудовы”, у пару яе ружова-аптымістычнай раніцы, Алеся Адамовіч (разам з многім інтэлігентамі філалагічна-філософскай закваскі) быў абранны дэпутатам Вярхоўнага Савету СССР – апошняга с а в е ц к а г а Вярхоўнага Савету. Дэпутацтва адкрыла нечакана новыя магчымасці для самарэалізацыі Адамовіча-чалавека, Адамовіча-пісьменніка, нарэшце, Адамовіча-палітыка, для рэалізацыі яго дауніх затоеных ідэяў.

Перабудову ён прыняў адразу і адназначна, прыняў як партызаншчыну, якая так дарэчы вярнулася на новым гісторычным вітку. Шасьцідзесятнік, ён скінуў з плячэй ношку гадоў і зноў адчуў сябе шаснаццацігадовым беларускім хлапцом-партызанам і кінуўся ў новую партызаншчыну, як у вір галавой. Праўда, сілы ўжо былі не юначыя, і час не ваенны, і партызаншчыне было а д в е д з е н а часовае і даволі сыціплае месца. Але вір круціў, як у вайну, і чакаў сваіх ахвяраў. Адамовіч быў у іх ліку.

У запісных кніжках Алеся Адамовіча тых гадоў даволі часта згадваецца імя Міхаіла Гарбачова. Як і многія іншыя, Адамовіч перарабольшваў і глыбіню дэмакратычных памкненняў новага лідэра савецкай краіны, і рэсурсы ягоных магчымасцяў. Інтэлігенты з перабудоўшчыкай ставілі вышынную рэйку дэмакратычных перспэктываў на максімальну вышыню. Міхail Гарбачоў ставіў яе на вышыню, дазволеную статутам КПСС, плюс дадаваў некалькі сантиметраў ад сябе, астуджаючы і супакойваючы нецярпілівых словамі: “Працэс пайшоў!”... Пайшоў, але куды і на колькі?..

Адамовіч быў нецярпівы і дамагаўся свайго. І трэба прызнаць: шмат што яму ўдавалася.

Гэта Адамовіч раскруціў б е л а р у с к і Чарнобыль, давёўшы да ведама савецкай і сусветнай грамадскасці за-сакречаныя факты радыяцыйнай трагедыі Беларусі, на зямлі якой асела дзівэ трэці ўсіх съмертаносных *асадкаў*, выкінутых выбухам на Чарнобыльскай АЭС. Дзівэ трэці асадкаў, трэць забруджанай тэрыторыі – Гомельшчына, Магілёўшчына, Брэстчына, Міншчына, плюс кожны пяты “мечаны” з дзесяці мільёнаў насельнікаў Беларусі, плюс... Шмат плюсаў-крыжыкаў можна было б ставіць у гэтым нярадасным пераліку. Калі б не Адамовіч, можа, і сёньня людзі ня ведалі б праўды – ня ўсёй, але ўсё-такі праўды! – пра ўчараашнія, сёньняшнія і заўтрашнія цяжкія наступствы гэтак званага «мірнага» атаму для здароўя і будучыні мільёнаў людзей. Адамовіч першы пачаў кричаць пра гэта ў “саюзным” – маскоўскім друку. Беларускі друк, радыё, тэлебачаныне былі наглуха запячатаны партыйнай цэнзурай. Адамовіч д а б і ў с я персанальнай сустэречы з тым жа Міхайлам Гарбачовым – генсекам КПСС, а потым першым прэзідэнтам СССР. Ён расказаў прэзідэнту (хоць той як кіраўнік дзяржавы цудоўна ведаў усё сам) пра трагедыю, што спасыцігla беларускі народ.

Адамовіч съпяшаўся жыць, а жыцьцё яго было – работа. Ён нібы прадчуваў, што ня так шмат часу адпушчана яму, а пасля цяжкага, як напішуць дактары, “вострага трансмуральнага інфаркту міякарда”, які зваліў яго ў Москве і які ён залечваў у санаторыі імя Герцэна, гэтае прадчуваныне набыло лёгка прагназуемую сумную перспективу.

Магчыма, гэту перспективу можна было трохі і адсунуць, калі б супакоіцца, калі б паслушацца дактароў, “злегчы” на жыцьцёвае дно... Але гэта быў бы не Адамовіч. Партызан заставаўся партызанам, і не ў яго волі было што-небудзь зъмяніць. Хаця мяняць у сабе ён нічога і ня думай.

“Стала лепей – захацелася яшчэ пажыць. Не, ня больш эканомна, гэта лішнє, а вось больш разумна і больш сканцэнтравана. На чым толькі, куды плысьці?” – запіша ён у сваім дзённіку на чацвёрты дзень пасля інфаркту.

Вось такі пасъляінфарктны Адамовіч і заявіўся ў кабінет галоўнага рэдактара “Нёмана” на самым пачатку 1994 году. Галоўным рэдактарам часопісу тады быў аўтар гэтых радкоў, а ў першым нумары друкавалася аповесць Алеся Адамовіча “Vixi” (“Пражыта”). Часопіс яшчэ ня выйшаў, але ўжо быў аддрукаваны; заставалася толькі сышць аркушы, накінць вokладку і... чытайце, добрыя людзі. Я аддаў давезенія ў рэдакцыю акуратна складзеныя аркушыкі, лічи, ужо гатовага часопісу Аляксандру Міхайлівічу.

– Вось добра, будзе што пачытаць у цыгніку, – сказаў ён, але неяк мімаходзь, як не пра абавязковое. Ён зьбіраўся тым жа вечарам выязджаць у Москву, і мне пасъля яго словаў чамусыці падумалася, што хутчэй за ўсё ня будзе ён чытаць у цыгніку ні сваё “Vixi”, ні матэрыялы іншых аўтараў, надрукаваныя ў часопісе.

Аляксандр Міхайлівіч паклаў аркушыкі ў партфель і, па ўсім, тут жа забыўся пра іх. А я пачаў гаварыць пра “Vixi”, пра тое “адно дыханыне”, на якім напісана аповесць, аповесць-дзённік, аповесць-споведź, як яна з першых словаў бярэ чытача за душу і не адпускае да канца, што гэта сплаў перажытага, пачуцьця і роздуму. Гаварыў яшчэ нешта, і гэта не была ветлівая банальшчына – зрабіць камплімент масцітаму аўтару, а неастылае ўражаныне ад нядайна прачытанага шчырага да хваравітасці твору.

Ня даўшы май словам вялікага разгону, Аляксандр Міхайлівіч загаварыў сам. Загаварыў пра сваю паездку ў родную Глушу, што пад Бабруйскам. Пабываў на радзіме, схадзіў на могілкі, паглядзеў на зямлю, у якой будзе ляжаць, – побач з мамай. Гаварыў ціха, глухаватым, але не такім пасыпешлівым, як заўсёды, голасам. І чамусыці пачулася мне ў тым ягоным голасе нешта хлапечасе, дзіцячае – нібыта гонар, нібыта съцвярджэнне: вось надумаў і зрабіў, і зъезьдзіў, і выбраў месца, а вы думалі... Ніхто нічога такога ня думаў, і пазней, успамінаючы нашу гаворку, мне ўжо чулася ў яго словах, у голасе нешта іншае: быццам на нейкай ноце ягоны голас дрогнуў, нацягнута зазвінё...

Прычыну таго “іншага” я зразумею пазней, калі ўбачу

кнігу “Прожіто”, выдадзеную Міжнародным літаратурным фондам у Маскве ў 2001 годзе – як пасъяротны падарунак лаўрэату прэміі “За честь и достоинство таланта”, і прачытаю ў ёй такое:

“2.02.92 г. (б гадзін).

Уся ісціна ў тым, што памерці я хачу ў Беларусі, а ляжаць у Глушки. Там я звязаны з усім. Тут жа толькі ты. Гэта – для жыцця. А для Вечнасці – Беларусь”.

Ён ведаў, што пісаў!

– Вы так спакойна пра гэта гаворыце, – асьцярожна з'яўляюцца я тады, у кабінцы “Нёману”, адчуваючы незвычайную і драматычную напружанасць моманту.

– Прыйходзіць час, калі пра гэта і думаеш і гавориш спакойна. Я ўжо адзін раз пабываў та м, мне ня страшна, – адказаў Аляксандр Міхайлавіч. Відаць, то была праўда, што яму ўжо было “ня страшна”. А можа, гэтымі словамі ён лішні раз хацеў падбадзёрыць сябе, адкасці, адсунуць некуды тое непазыбежнае, што яго чакала, што чакае кожнага і чаму кожны супраціўляецца, як толькі можа. Але страху, душэўнага мітусеньня ў Адамовіча не было. Няма гэтага мітусеньня і ў запісных кніжках за апошнія гады, хаця да пытання съмерці ён падступаеца не адзін раз, дзе асьцярожна, ледзь не намёкамі, а дзе і а д к р ы т ы м тэкстам.

У тым жа “Пражытым”.

“4.08.92 г.

Бацька Герцэна: “Вось мне 76 год, а я першы раз паміраю”.

Я не скажу так. Гэта ўжо трэці (раз), калі я ведаў (што вось яна, съмерць!). Ды не, у вайну было ня менш пяці выпадкаў, калі (да съмерці) не 4 крокі, а паўкрака было. Значыць, у 7-ы, 8-ы раз. Ну, і ў 79-ым. Не апыніся я ў бальніцы, дзе памірае мама, 2,5 літра крыві ў страйніку мяне даканалі б. І тут мама (вось так) выратавала.

Вось таму я так стаўлюся да Падзеі. Таму?”

Аляксандр Міхайлавіч спытаў, ці ня можна ў гэтым годзе надрукаваць у часопісе і другую яго аповесць, ён яе толькі што скончыў. Называеца яна “Падарожжа з Мінска ў Маскву і назад”.

Ніколі Адамовіч з такімі ці блізкімі да такіх просьбамі ў “Нёман” не з'яўляўся. Прынясе рукапіс, пакладзе на стол: “Ну, хлопцы, глядзіце, як у вас выходзіць. Словам, як будзе магчымасць, так і друкуйце”. Пытаныне публікацыі для яго ніколі не было першасным. Напісана, значыць, справа зроблена, трэба рабіць новую работу. Не было ў яго проблемы і дзе надрукавацца. Любы, хоць маскоўскі, хоць ленінградскі, хоць менскі часопіс з ахвотай аддаваў свае старонкі яго творам.

Звычайна не ў традыцыі часопіса друкаваць у адным годзе дзве салідныя рэчы (ці то аповесці, ці раманы) аднаго, нават знакамітага аўтара... Але тут быў Адамовіч, Адамовіч 1994 году, і я сказаў: “Пастараємся надрукаваць”.

– Толькі вы далёка не адкладвайце, – зноў папрасіў Аляксандр Міхайлавіч адыходзячы.

Такім – раздумным, разъмякчаным і сумнаватым – адправіўся Алеся Адамовіч у сваё апошнje падарожжа ў Маскву, каб праз тыдзень вярнуцца назад у Беларусь зусім супакоеным, – пад самотныя гукі пахавальнай музыкі.

“Падарожжа з Мінска ў Маскву і назад”, як і абязвалася аўтару, было надрукавана ў 1994 годзе. Пазней у часопісе былі апублікованы ягоныя “Запісныя кніжкі розных гадоў”.

Запісныя кніжкі...

Як і ў многіх пісьменнікаў, запісныя кніжкі Алеся Адамовіча – гэта чарнавы матэрыйял для далейшай працы, – тое, што схавана ад чужога вока, што запісваецца на хаду, у цяніку, у самалёце, на вуліцы, на пасяджэннях розных “саветаў” і канферэнцыяў. Зразумела: усё гэта без стылістычнай апрацоўкі, без пошуку дакладнейшага слова, калі галоўнае – не даць уцячы думцы ці імпульсу, які выклікаў гэтую думку. Пройдзе час, і ўсё гэта недзе знайдзе сваё месца – ці то ў аповесці, ці ў артыкуле, ці яшчэ дзе...

Больш як пяцьдзесят гадоў жыцця, сто восемдзесят пяць запісных кніжак, блакнотаў – таго, што было ў кішэні і на чым можна было занатаваць скарацечную, як маланка, успышку думкі, – дзе словам, дзе паўсловам, дзе адной толькі літарай, а дзе і намёкам на літару...

Калі прыкінуць па гадах, то колькасць запісных кніжак узрастала па меры таго, як рос, набіраў сілу і грамадскую значнасць шматганны талент Алеся Адамовіча. Вучоны – дасьледчык, доктар філалагічных навук, прафесар; пісьменьнік – аўтар раманаў і аповесцяў, кніг “жывой” дакументальнай публіцыстыкі, гэтай “звышлітаратуры”: “Я з вогненнай вёскі...” (утрох з Янкам Брылём і Уладзімірам Калеснікам), “Блакадны кнігі” (разам з Данілам Граніным); кінасцэнарыст і адначасова добраахвотны кінараб; нарэшце – палітык, дэпутат Вярхоўнага Савету СССР...

Вучоны, пісьменьнік, кінасцэнарыст, палітык – гэта галоўныя іпастасі асобы, імя якой Алеся Адамовіч. Кожная з іх магла “жыць” у розных людзях, і нават адной хапіла б, каб даць “саюзную” славу таму чалавеку. Але тут яны сабраліся ў адным целе, у адной галаве, у адной душы і працавалі то адначасова, то пачаргова, але заўсёды з поўнай выкладкай. Пісьменьнік дапамагаў вучонаму, “кіношнік” дапамагаў пісьменьніку, палітык... З палітыкам справа не такая адназначная. Здавалася б, палітык – іпастась найбольш выигрышная, найбольш эффектная. Але яна і найбольш рызыкойная і найбольш няўдзячная.

Чалавек, стрыманы ў ацэнцы зробленага кім бы там ні было, хоць то Дастаўскі ці Леў Талстой, ці тыя ж Кузьма Чорны і Максім Гарэцкі, Іван Мележ і Васіль Быкаў, – а асабліва ў ацэнцы зробленага самім, у адной з запісных кніжак за 1981 год раптам запіша: “Вера (жонка, Вера Сямёнаўна. – А.К.) падлічыла: на 13 верасня 1981 г. мной выдана мастацкіх кніг 34, у саўтарстве – 13, крытычных – 12 = 59. Глядзі ты!”

І сапраўды: глядзі ты! Калі ісьці ад першай кнігі, якая ўбачыла сьвет у 1953 годзе, то на кожны год прыпадае па дзіве, а то і па тры кніжкі... Ёсьць на што паглядзець!..

Цяжка, нават немагчыма акрэсліць праблематыку, што хвалаўала пісьменьніка на працягу ягонага жыцця. Безумоўна, і перш за ёсё – гэта літаратура і літаратура беларуская, яе месца ў сусветным культурным кантэксьце; літаратура і вайна, вайна мінулая (Хатынь, Ленінград) і вайна будучая, атамная, гіпербалізаваная ва ўяўленні пісьменьніка, пагроза якой навісла над чалавецтвам; Чар-

нобыль – яго прычыны і наступствы, зноў жа перш за ёсё для Беларусі, для беларускай нацыі.

Цяжка акрэсліць, бо праблематыка гэта мянялася, як мянялася сама жыццё. Чалавек уражлівы і адзыўчывы на ўсе перапады ў грамадской атмасферы, Адамовіч усе тыя перапады “браў на сябе”, успрымаючи так востра, нібыта ёсё гэта адбывалася з ім самім. І запісныя кніжкі тут – трапяткія рэнтгенаграмы душэўнага стану яго ў той ці іншы момант, знакі, якімі ён памячаў павароты жыццёвой дарогі, на якой былі і верх і ніз, і права, і лева. І адначасова гэта скандэнсаная рэнтгенаграма часу, эпохі. Адамовіч быў чалавек “грамадскі”, і яго ўласнае “я” немагчыма аддзяліць ад “я” грамадскага. Але і ў гэтым “грамадскім” вылучающа дзіве глабальныя праблемы, якія дамінуюць над усім астатнім, асабліва ў апошнія гады яго жыцця. Гэта – чарнобыльская катастрофа і вераемнасць (непазбежнасць?) сусветнай атамнай вайны. Будучы атамная вайна трывожыць яго так, быццам яна пачнеца заўтра і ён, Адамовіч, закліканы Богам ня даць ёй разграэцца.

Чалавек, які прыйшоў усю (1941—1945) вайну і перажыў яе (застаўся жывы!) і перамог тую страшную чарннату, якую вайна заўсёды носіць у сабе, ён да канца дзён сваіх застаўся наўгным даваенным школнікам, упэўненым, што калі ўдасца намацаць пункт апоры, ён зможа перавярнуць сьвет. Здавалася, такі пункт апоры нарэшце дала Перабудова. Але гэта сапраўды толькі здавалася і толькі на самым пачатку.

Які сьвет намагаўся ён перавярнуць? Падобны на той сьвет, для характарыстыкі якога яго рускі цэзка Аляксандар Радзішчаў дзівесціце гадоў таму ў саўмі “Падарожжы з Пецярбурга ў Москву” знайшоў такія слова: “Чудище обло, озорно, огромно, стозевно и лаяй”? Чудзішча тое было не толькі “стозевно”, але і неўміручае.

Запісных кніжак шмат, але ў іх вельмі мала пра са м о г а Адамовіча, пра ўласна ягоныя душэўныя перажываньні, пра быт, сям'ю, здароўе. Ён быццам стараецца абыходзіць гэтыя асабістыя “дробязі” і толькі зредку, калі ўжо няма куды дзецца, можа ўзарвацца адной-дзвіюма фразамі.

“З 1941 г.– бадзёраче пачуцьцё небясьпекі, асабістай. І жыцьцё ўдалося ў тым сэнсе, што дазваляў сабе дыхаць, не заціскаючыся, усе гэтыя гады – з 1956 г. Ды – прости не задумваўся, як дыхаю. А тут: а, што будзе, тое будзе! Хопіць, што да нас жылі не жывучы.

А ні года ж не было, каб не адчуваў ціснучай сілы, тупа-кансерватыўнай, ніводная рэч ці работа (выключаючы дылогію) не ішла свабодна, без “блакады”.

Але ўсё роўна: рабіў і рабіў ўсё, што хацеў, хоць здавалася: ну, вось гэта ўжо немагчыма! Гэта – ніколі не надрукуюць! І да т.п.

Не жабрамі, лёгкімі дыхаў! Вось так”.

Этты запіс зроблены ў 1984 годзе, калі слова “перабудова” з ужытку партыйных ідэолагаў і са старонак партыйных газет пайшло, як прывыклі гаварыць, “у масы”. Адамовіч не любіў стаяць збоку, калі недзе паблізу ішла бойка, тым болей, калі гэтая бойка хоць нейкім крылом мела дачыненіне да яго. Калі бойкі не было, ён гатовы быў сам арганізаць яе і абавязкова павінен быў знаходзіцца ў яе катле.

Прамата, катэгарычнасць меркаваньня і ацэнак Алеся Адамовіча – ці то браліся пытаныні літаратуры, ці пытаныні грамадскага жыцця, – шмат каму не падабаліся. Эстэтычныя і маральныя крытэрыі яго былі максімальна набліжаны да ідэальных, а такая вышыня ня ўсім па сіле і ня ўсім патрэбная. І калі літаратурныя апаненты больш ваявалі словам, дзе адкрыта, а дзе спадцішка, то партыйныя маглі і “власть употребіць”. Часта тыя і другія аб’ядноўваліся, і тады Адамовічу было пагана. Якіх толькі ярлыкоў на яго не чаплялі: і «бязродны касмапаліт», і «пацифіст», і «агент імперыялізму», і... і... і...

Яго не любіла ні беларуская, ні маскоўская партыйная наменклатура, і падарожкы то ў Москву, то назад у Менск у пэўнай меры можна патлумачыць і так: калі надта “прыпякала” ў Менску, ён збягаяў у Москву, калі пачынала прыпякаць у Москве, ён вяртаўся ў Менск. Часам немагчыма было зразумець, дзе ў яго галоўная, а дзе запасная база.

Частыя падарожкы з адной сталіцы ў другую можна патлумачыць і больш глыбінным: яму было цесна, душна

ў Беларусі, і ён шукаў жыцьцядайнай інтэлектуальнай прасторы. “Не жабрамі, алёгкімі дыхаў!”

Сапраўды, у Москве было вальней, чым у Беларусі, якая з пачаткам перабудовы ўсё больш ператваралася ў адстойнік усяго старабальшавіцкага, кондава марксісцкага, таго, што Адамовіч аднойчы жорстка і трапна назаве “Вандэй”.

У Москве было вальней, але ня так ужо і вольна. Нават інтэлектуальная, гэтак званая “дэмакратычная” Москва ня надта съпяшалася пацясьніцца, каб аслабаніць месца для хай і блізкага па духу, але “перыферыйнага” брата. Тым болей такога настырнага і актыўнага. Москва выгадней было мець Адамовіча-масквіча ў Менску, чым Адамовіча-беларуса ў Москве. Сам жа Адамовіч не хацеў прыманы такі статус-кво і ўпартка стараўся разъярнуць сцементаваны вякамі вялікарасейскай імперскай выгады маналіт плюсам у свой бок. Асіліць такое было проста немагчыма. “Москва съяззам ня верыць і здачы не дае” – гэта гісторычнае ісъціна, а ня толькі фалькторная метафора. Можна сказаць болей: Москва нікому ня верыць, нават самой сабе.

У запісных кніжках Алеся Адамовіча апошніх гадоў шмат “палітыкі” – слоўнага бурленьня, харектэрнага для жыцця тагачаснага грамадства, калі жаданыне пераменаў часам успрымалася за самі перамены, а пераможная эйфарыя ішла паперадзе самой перамогі. Хаця палітыка – гэта падзёнка, яна жыве ў сваім часе і памірае разам з ім. Тая ж гісторыя съведчыць, што ў палітыцы больш уяўнага, чым рэальнага, ёсьць бачнасць посыпеху, але мала самога посыпеху – таго канкрэтнага, што называецца матэрыяй, што можна праверыць “на зуб”.

Не ў самым пачатку, не ў сярэдзіне свайго палітычнага ўз্বянесення, а ў 1992 годзе, трапіўшы на бальнічны ложак, Адамовіч вымушаны будзе таксама прызнацца: “Так, жыў я ў апошнія гады мітынгамі, зъездамі, а ўсё-такі, калі пачуў пра путч, – першае, пра што падумаў: ня скончыў аповесьць! І вось стукнуў інфаркт, ўсё на краі, пра што падумаў: добра, што скончыў аповесьць”.

Алеся Адамовіч ніколі не цураўся публіцыстыкі. Калі

задаць пытаньне: чаго ў ім болей: “чыстага” пісьменьніка ці публіцыста, быццам бы верх бярэ публіцыст. У Адамовіча не хапала цярпеньня чакаць, калі літаратурная ідэя выкрышталізуецца ў мастацкі твор, а ён съпяшаў даць жыцьцё ідэі. Зрабіць гэта хутчэй можна было з дапамогай публіцыстычнага слова – артыкула, рэцэнзіі, выступлення. Гэтае нецярпеньне асабліва востра пачало праяўляцца ў апошнія гады пісьменьніка. І аповесці “Vixi” і “Падарожжа з Мінска ў Москву і назад” – гэта сплаў мастацкага і публіцыстычнага, дзе, як і ва ўсякім чыстым сплаве, адно незаўважна пераліваецца ў другое і дзе немагчыма знайсьці мяжу паміж адным і другім.

“Ідзі і глядзі” – так называеца фільм, зняты Элемам Клімавым па Адамовічавай “Хатынскай аповесці”.

Ідзі і глядзі... Для самога Адамовіча гэтая біблейская ісціна існавала як ісціна канкрэтна-жыцейская: думай і піши. Ён думаў і пісаў.

“Беларус, які ён як нацыянальны харктар? Каб зазірнуць глыбей у беларуса, трэба глыбей – у чалавека. А гэта без інструменту, якім аснасьцілі літаратуру Талстой і Да-стaeўскі, немагчыма”.

“Лічаць, што чужы класік ававязкова ўводзіць убок ад нацыянальнага; здараеца, вядома, і так. Але гэта ад самога сябе не залежыць. Я мог бы даказаць, што Чорнага Да-стaeўскі напрамкі наблізіў да беларуса, свайго народа, бо дапамог заглянуць у чалавека так глыбока, як ніхто ў беларусаў яшчэ не заглядаў”.

“Па-сапраўднаму свабодны чалавек, пакуль змагаеца за свабоду – не бацца, гатовы памерці, – а пасыля ён ужо не гатовы, трymаеца за тое, што атрымаў, за жыцьцё – і не свабодны!..”

“Пасыля Шэкспіра чалавецтва крышку больш англійскае, пасыля Да-стaeўскага і Талстога – крышку больш рускае.

Ну, а беларусы?”

Вось такія думкі, такія трывогі, такое жыцьцё Алеся Адамовіча.

1992 год, май месяц, Падмаскоўе, бальніца. Ажываючая

прырода і хворы чалавек – часьцінка гэтай прыроды, чалавек, якога ўчора ўжо не бы ло, а сёньня ён зноў ёсьць. Чалавек гэты – Алесь Адамовіч. Адамовіч, якога мы ведаем, а болей Адамовіч, якога не ведаем. Бо гэта Адамовіч-паэт, Адамовіч-лірык, Адамовіч-пейзажыст са сваім мініяцюрамі-акварэлькамі:

“Ноччу быў даждж, па падсохлым асфальце паўзе дажджавік і пакідае сълед... як рэактыўны самалёт у небе”.

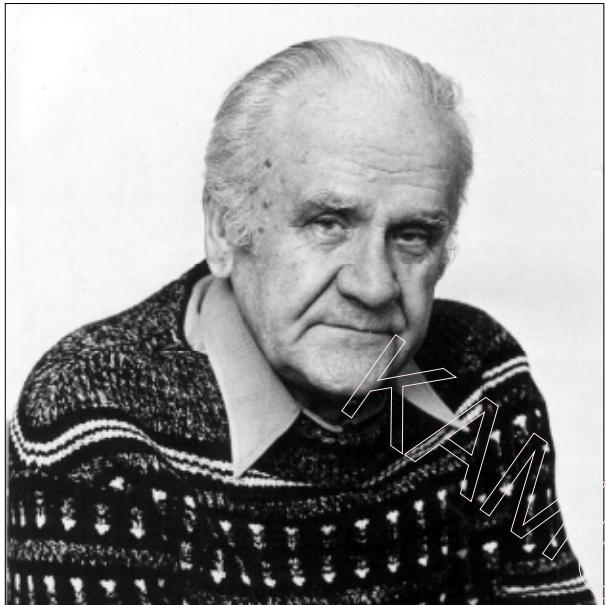
“У першых датах мая, калі бярозы вось-вось гатовы былі зазелянець, стаяў ціхі электрычны трэск у лесе: ці на клейкія гэта лісыцкі ўзрываліся маленкімі электрабомбачкамі?”

“Белыя ствалы бяроз, пакуль зелені няма, кожны пасобку, а зазелянеюць – нібы ссуналіся, съценкай”.

“Удзячны вясне, яе мог і ня ўбачыць, а таму ўсё гэта быццам для мяне съпецыяльна”.

Вядома ж, усё гэта было створана съпецыяльна для яго. Каб ён усё ўбачыў і запісаў. А значыць, – і для нас таксама.

2002

I сонечнае цяпло, і радасьць

У штодзённай мітусьні, у перапляценыні жыцьцёвых клопатаў як добра раптам спыніцца, азоранаму шчасылівым душэўным напамінкам пра тое, што недзе зусім побач і ў адначасьці з намі жыве вельмі добры чалавек, мудры пісьменынік, і парадавацца, як дзіця радуецца новаму дню, таму, што ён ёсьць, што ён працуе, што, можа, якраз у гэты час сядзіць за пісьмовым сталом – піша. I прыпомняцца ягоныя творы, якія ты чытаў – няхай ня сёньня і ня ўчора, а трошкі раней, – але якія прыйшліся да душы

табе, а значыць, зрабілі цябе багацейшым і шчасылівейшым. Бо велічыня багацьця, велічыня шчасыцца чалавека вымяраеца велічынёй радасьці, якая прыходзіць да яго.

Парадавацца магчымасьці, што калі ў цябе будзе цяжка на душы і не будзе з кім падзяліць гэты цяжар, ты съмела можаш набраць нумар яго тэлефону ці проста зайсьці да яго дамоў, каб пачуць ягоны мяккі, далікатны голас, які ўмее наперад улаўліваць твая слова, якія табе цяжка вымавіць, і ўмее ня даць іх табе вымавіць.

I хоць ты не адразу па такай прычыне набярэш гэты нумар тэлефону і не заўсёды адважыся націснуць на гузічак дзвіярнога званка, шкадуючы і час гэтага чалавека, і яго самога, але ўжо адна магчымасьць зрабіць гэта дадае табе ўпэўненасьці і спакойнай жыцьцёвой цвярозасьці.

Ён ня з тых “добрانькіх”, што ніколі ня скажуць заробленага строгага слова ні сябру, ні ворагу. Ён добры той справядлівай актыўнай дабратой, якая разумее, што зло – гэта тое ж пустазельле, і калі з ім не ваяваць, калі яго не выпольваць, яно зьесьць, заглушыць усё кругом. Усё роўна якое зло – ці то гэта пасыпешліва напісаная і да-часна аддадзеная ў рукі чытача книга, ці то кампліментарна-саладжавая, ня самымі глыбокімі перакананынямі выкліканая рэцэнзія, ці то нанесеная каму крыўда.

Наша мова багатая на душэўныя слова, якія мы можам і – я глыбока перакананы – павінны хоць час ад часу гаварыць адзін аднаму. Хаця б па праву агульнасці і съвятыні справы, якую робім: жыцьцё і чалавек – неразьдзельныя, і чым бліжэй да чалавека, тым бліжэй да Бога, – па праву ўзаемнай павагі і любові. У душы ў кожнага з нас багата цяпла, каб сагрэць гэтыя слова, але мы часта саромеемся іх, пакідаючы на пасыля, чакаем, што прыйдзе нейкі асаблівы час, і вось тады мы разам скажам іх.

Добрае слова таксама лякарства, яно можа дадаць сілы на тое, каб чалавек жыў, працаў, на нашу, вашу, усіхнью радасьць. Праўда, ідучы да доктара са сваімі хваробамі, мы рэдка калі думаем пра тое, што і доктару часам вельмі патрэбен доктар.

Мы любім гаварыць пра дабратворны ўплыў на чалавека мікраклімату той ці іншай мясцовасці, але амаль

ніколі не гаворым пра такі ж уплыў мікраклімату, які ствараецца дзякуючы жыццю і працы чалавека. Канкрэтнага чалавека.

Пішу гэтыя слова ў звароце толькі да сябе, хая, магчыма, яны будуть зразуметыя яшчэ кім-небудзь. Таму што чым болей гадоў дадаеца да тых, якія мы пражылі, tym болей мы ня любім думаць пра сала, якое нарасло і нарастает на нас. Яшчэ болей мы ня любім думаць пра сала, якое абвалаквае душу.

Для адных ён Іван Антонавіч Брыль, для другіх – Іван Антонавіч, для трэціх – проста Янка, але для ўсіх ён перш за ўсё Янка Брыль – пісьменнік яркай індывідуальнасці, самабытная творчасць якога адметна вылучаеца нават на фоне такой шчодрай на таленты нашай шматнацыянальнай савецкай літаратуры.

Шчырасць, быццам пісьменнік кожнае імгненьне трymae справаздачу перад самім сабой і перад жыццём; прастата – ледзь не на мяжы літаратурнрага аскетызму; натуральнасць, непрынняцце штучных упрыгожаньняў: сам факт, падзея павінны гаварыць праўду за сябе, павінны весьці за сабой думку, як верацяно вядзе нітку; уменьне весьці дыялог з чытачом: задаваць пытанні людзям, каб адказаць сабе, задаваць пытанні сабе, каб адказаць людзям; глыбокі, мяккі лірызм, на якім замыкаеца зноў жа шчырасць, – вось, відаць, тое ў брылёўскай прозе, што прыцягвае да сябе чытача, бярэ ў палон і не адпускае, пакуль ён не парадніца з героямі пісьменніка і з самім аўтарам.

Жыва і ясна, быццам гэта было ўчора, прыпамінаеца такое. Быў гэта 1958 год, і аўтар гэтых радкоў вучыўся на першым курсе філалагічнага факультэту. Жылі мы ў інтэрнаце на вядомай ня толькі філолагам вуліцы Свярдлова.

Нехта з нашага пакою вечарам прынёс часопіс “Полымя”, у якім было надрукавана апавяданье Янкі Брыля “Надпіс на зрубе”. Чытаць апавяданье началі ўголос – сказ за сказам, абзац за абзацам, смакуючы кожнае слова. Чытанье часта перапынялася, каб абмеркаваць, абгаварыць ці нечаканы сказ, ці яркую метафору... Потым ужо, пазней, перачыталі гэтае апавяданье кожны паасобку, сам

з сабой, але з таго першага, калектыўнага чытаньня назаў-сёды засталося адчуванье нечага вельмі добра, съветлага, чистага. Адчуванье прыгажосці простага, нічым асаблівым зынешне не памечанага жыцця, прыгажосці, якую мы самі не прыкмячалі і якую, можа, і ня ўбачылі б, калі б ня гэты Янка Брыль і не ягоны “Надпіс на зрубе”.

Многае з апавяданья запомнілася з таго часу. Вядомы на ўсю вёску бывалы валацуга і злодзей кот Цярэшка, які са скепсісам на вусатым мурле цікаваў то на сушу, то на ваду, чакаючы смачную рыбу сіляву, з якой рыбакі павінны былі вярнуцца з возера. Чамусыці ўсім нам вельмі спадабаліся слова “скепсіс на вусатым мурле”...

Пасылядоўна, штрых за штрыхом, быццам мастаком-жывапісцам, выпісаны партрэт дзеда Вячэры, убачаны вачыма ягонай унучкі, пяцігадовай Ганначкі, пакуль яны разам плылі па возеры.

“Бяз шапкі, у шэрай, як ралья, расхрыстанай на сухіх, загарэлых грудзях кашулі. Упёршыся худымі і пруткімі, як смалянныя галіны, нагамі ў рабрыну вялікай лодкі, “кароль вугроў” паволі і няспынна разгойдаваўся ўперад-назад, рытмічна ўзмахваючы цяжкімі вёсламі. З вельмі дакладнай і неабходнай для справы скучасцю заграбаў ён ціхую празрыстую ваду. Так лёгка і хораша, спраўна і спорна ідуць у пракосе сапраўдныя касцы. Белы маршчыністы лоб над загарэлымі скуламі шчодра акроплены потам. Сівыя валасы, хоць і прычесаныя перад ад’ездам у людзі, як толькі ён зьняў кепку, зноў растрэсліся, прынялі свой звычайны, сыціпла кучаравы беспарарадак”.

І папраўдзе празічны, але поўны глыбокага сэнсу і тонкага адчуванья меры і маствацкай праўды надпіс на бервянне, зроблены рукой унука Міхася, – “Мой Дзед”.

Недзе з таго часу стала сваім і апавяданье “Маці”.

“Ты нам хлебушка дай, родная...” – папрасілі ў яе ноччу чатыры згаладалыя, абарваныя чырвонаармейцы, якім пашчасціла ўцячы з канцэнтрацыйнага лагеру, на іх і яе бяду – ня так далёка, каб іх не дагналі.

Яна пусыціла ў хату іх – сыноў чужых маці, ведаючы, што чакае яе, калі пра гэта дазнаюцца немцы. Але

зусім ня думала пра гэта: “Заходзыце, хлопчыкі! Я вам хоць малачка...”

Апавяданыне невялікае. Вельмі лаканічнае, ашчаднае, скупое на слова. Гэта гімн жанчыне, гімн маці, у якой няма ч у ж ы х дзяцей, чужыя – такія ж родныя, дарагія. У ім немагчыма замяніць хоць адно слова, не разбурыўшы ўсяго. Хочацца прывесці ўрывак, у якім расказваецца пра апошні шлях гэтай простай беларускай жанчыны, шлях да магілы. Вялікая мачярынская любоў, вельмі канкрэтная і вельмі ахвярная, вера ў людзей, у добро і справядлівасць давалі ёй сілу на жыццё, далі яны ёй сілу і на мужную съмерць. Гэта аповед пра просты герайзм простых людзей, пра герайзм як абавязковую меру жыцця, герайзм, з якога выраслы Мікалай Гастэла, Пётр Купрыянаў, Канстанцін Заслонаў, Марат Казей, з якога вырасла нашая Перамога.

“Свае худыя, так мала ў жыцці цалаваныя рукі яна трymала мазалямі да мазалёў. Шалтала свае, зусім новыя слова малітвы. І ў ранішнім святле роднага сонца ясным быў яе родны твар, хоць па маршчынах міжвольна каціліся сълёзы. Яна і тут ня думала пра сябе. Дзе ён, яе Васілёк, чаму не вярнуўся?.. Як добра, божа ласкавы, што ён не прыйшоў, не прыбег нават і на пажар роднай хаты!.. Відаць, далёка ўжо недзе сынок, відаць, адкапалі-такі яны з Азаронкам свае кулямёты... Дзе яны, Уладзік і Сыцяпан?.. Хавай іх, божа, усіх трох, ад куль, дай ім усім убачыць матчыну магілу!.. І тут душа яе вярталася да гэтых, да чужых сыноў, з якімі так моцна зрадніла доля... Яна чула іх крокі – шорганье босых ног па жвіры, чула і цяжкае дыханье... Яна аддала ім усё, што магла... А тут нават не азірнешся... І яна рабіла адно – яшчэ як мама вучыла – малілася. І за сваіх сыноў, і за чужых, і за сябе...”

Трохі пазней Янка Брыль напіша апавяданыне “Ты жывеш”, яшчэ адно апавяданыне пра маці, – вельмі асабістae, вельмі інтymнаe – да сълёз, да болю, пра самага дарагога і адзіна роднага чалавека на съвеце. Як споведзь перад самім сабой, перад усім съветам, як ачышчэнне, і ў гэтай споведзі сваёй пісьменнік скажа пра тое, што ён хацеў сказаць, што ён скажа пасыля чытачам пра многіх других маці...

Разам з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калесынікам яны возьмуща за вельмі цяжкую і вельмі адказную працу – словамі і вуснамі нямногіх тых са спаленых вёсак, каму пашчасыліва выжыць, каго фашисты палілі і не спалілі, стралялі і не расстралялі, – расказаць усяму съвету праўду пра жахі вайны на Беларусі, пра фашизм і фашисты.

Што можа быць болей праўдзіва і болей страшнае, чым расказ маці пра тое, як на вачах у яе спалілі яе дзяцей, яе суседзяў, усё яе сяло? Ці можа быць нешта болей чэснае? Ці можа быць нешта болей жахлівае, болей трагічнае?

Кніга “Я з вогненнай вёскі...” – гэта ня толькі кніга трагедыі, кніга жахаў, якія фашисты прынесылі з сабой на Беларусь. Без чалавеказнішчэння, бяз масавых расстрэлаў, без канцэнтрацыйных лагераў фашизм ня быў бы фашизмам. Разам з тым “Я з вогненнай вёскі...” – гэта кніга пра народную стойкасць, народную мужнасць. За кожным расказам кожнай з жанчын, усё роўна хто гэта – ці то Барбара Сълесарчук з Івацэвіцкага раёну, ці Тэкля Круглова з Акцябрска, ці Вера Какора з Петрыкаўскага раёну, ці Агата Кузьміч з Капыльшчыны, ці Грыпіна Цмыг з вёскі Суша Клічаўскага раёну, ці то гэта будуць жанчыны з іншых месцаў Беларусі, – за ўсім іхнімі словамі пра жахі і выпрабаваныні, што выпалі на долю кожнай з іх, чуеца спагадлівы, нязменны ў сваёй зямной дабраце і існасці голас той, безыменнай брылёўскай маці: “Я вам хоць малачка... Хоць смагу прагнаць...”

Нельга тушиць пажар і не абпаліцца. Злавесныя сполахі агню доўга яшчэ будуць будзіць чалавека сярод мірнай ночы, і доўга яму яшчэ будзе здавацца, што недзе нешта гарыць, і нехта просіць дапамогі...

І таму думалася: “Чым жа пасыля ўсяго таго страшнага – пачутага, убачанага, перажытага, што дала праца над гэтай трагічнай кнігай, будуць жыць яны ўсе троє – аўтары кнігі? Чым жа будзе жыць Янка Брыль?”

Пытаныне няпростае, бо сіла трагізму такой канцэнтрацыі настолькі моцная, настолькі глыбокая, што вырывацца адразу з яе ўлады проста немагчыма.

І вось праз два гады выходзіць новая кніга Янкі Брыля

“Акраец хлеба” – і чытач з радасным зьдзіўленнем адкрывае для сябе, што той цяжкі, трагічны матэрыял, з якім пісьменнік жыў апошняй гады, ня высушый, не абяскровіў, не ачарсыцьвіў душу яго, а быццам яшчэ болей раскрыў яе насустрach жыццю, насустрach усяму радаснаму, съветламу, чыстаму ў ім.

А гэтае радаснае, съветлае, чыстае ясьней за ўсё бачыцца там, дзе засталося – навечна для кожнага – наша маленства, дзе засталіся людзі, што калыхалі калыску яго. Яны могуць жыць, могуць памерці, але яны заўсёды з намі, пакуль жывём мы. Так, здаецца, было і ў Янкі Брыля, калі ён вярнуўся да людзей з Ніжніх Байдуноў – вясёлых, чэпкіх на народны гумар, зънешніе праставатых, але няпростых, дарагіх і блізкіх. Яны ўмелі ваяваць, яны ўмеюць працаваць, але яшчэ яны ўмеюць і съмяяцца – і ў тым вялікае іхняе шчасцце. Гэта съмех, які дапамагае перамагаць у самых цяжкіх у мовах, у самых жорсткіх войнах, бо ў аснове яго – маральнае права на яго як на здароўе.

“Чалавеку з хмурным тварам ня варта адчыняць краму”, – гаворыць кітайская мудрасць. І гэта праўда. Каму захочацца купляць тавар у чалавека, адзін кіслы выгляд якога наводзіць на сумныя развагі.

Крышку перайначыўшы гэтую прымаўку, можна скказаць: “Пісьменніку з хмурным тварам нельга быць пісьменнікам”. Гаворка ідзе не пра ружовыя акуляры, якія павінен насіць пісьменнік. Акуляры (калі яны ўвогуле патрэбныя!) павінны быць чыстымі і съветлымі, каб не гублялася і не скрыўлялася перспектыва, і каб жыцьцё праз іх бачылася такім, якое яно ёсьць. Гаворка ідзе пра радасць як абавязковы і, можа, галоўны элемент съветаў-спрыманьяня мастака, пра ўменьне любіць жыццё і цаніць яго, любіць чалавека і паважаць яго.

Права чалавека на любоў у творах Янкі Брыля непарыўна звязана з абавязкам чалавека змагацца за гэтую любоў, з *абавязкам быць чалавекам*. Пісьменніку падабаюцца прыгожыя, моцныя, дзеяйныя натуры, людзі з вострым, можа, нават максімалісцкім адчуваннем сваёй чалавечай годнасці, да самазабыцця ўлюбёныя ў Радзіму, у

Бацькаўшчыну. Ім – яго сімпатыі, яго прыхільнасць, яго лепшыя слова. У пацвярджэнніе сказанай думкі можна назваць раман “Птушкі і гнёзды”, і ваенныя апавяданні, і апавяданніне “Гала”...

Непрыніццце душэўной санлівасці, якую пісьменнік разглядае як грамадзянскую пасіўнасць, – адна з вызначальных рысаў лірычнага героя ягоных міняцюраў, гэтых маленькіх шэдэўраў, дзе на мікраспічна-ашчадным полі разгортваюцца падзеі гістарычнай важнасці.

Недзе на пачатку творага шляху Янкі Брыля (праўда, за плячыма ў яго было ўжо пяць ці нават болей кніжак прозы) другі вялікі жыцьцялюблів і мудры пісьменнік (па сваёй чалавечай сутнасці, па глыбокім, нутраным лірызме і паэтычнасці проза Брыля вельмі блізкая ягонай прозе) адзначыў, што ў творах Янкі Брыля “так багата сонечнага ципла, паўнакроўнай радасці, іскрыстай паўнаты жыцця, усеабдымнага захаплення ім, што чытаеш іх не адрываючыся”. Пісьменнікам гэтым быў Міхась Лынькоў.

Вось гэтае ўменьне радавацца дабру – ня лёгкай радасцю матылька, што пералятае з адной кветкі на другую, і ня радасцю сусыліка-цягуня, які ўсё валачэ ў сваю нару і тым жыве, а радасцю мастака і працоўнага чалавека, які ведае цану і чалавечай радасці, і чалавечаму гору, – яшчэ адно з таго прыцягальнага, чым багаты Брыль.

У кнізе „Сённяня і памяць” чытаем:

“І сённяня прачнуўся ў шэсцьць. І за акном было нараджэнніе новага дня, съветлы, урачысты, шчымліва-радасны ранак самотнай канфрантацыі з самім сабой – тым, якім ты павінен быць. Адзін з тых ранкаў, якіх у мяне было ўжо так нямала, усюды, куды мяне заносіла ў жыцці”. Паметка – год 1980.

Прачытаў пра гэтую “самотную канфрантацыю, падзвіўся: Брыль і канфрантацыя? Зірнуць збоку, дык у яго ўсё праста, гарманічна, пазначанае ў далёкую перспектыву...

Канфрантацыя з самім сабой... А ці толькі з самім сабой? Хутчэй за ўсё, не. У канфрантацыі са злом, якія маштабы яно не прымала б і якой бы афарбоўкі ні было. Бо зло як хамелеон: з чырвонымі – чырвонае, з зялёнымі –

зялёнае, з белымі – белае. Праўда, сэрцавіна заўсёды адна, якія б пагоны ці рэгаліі яно ні насіла.

А гэта слова 1987 году.

“Ціхае, цёплае адчуваньне любасьці да роднай зямлі, прыроды, нашых людзей, нашай мовы і песні заўсёды жыло ў ба міне і жыве. І дома ў розны час, і ў людзях заўсёды было – у Заходній, у войску і на вайне, у палоне і ў час уцёкаў, у далёкіх паездках на Поўнач і поўдзень сваёй, Савецкай краіны і за межамі яе.

І ніякае гэта не “хутаранства”, не абмежаванасць, не нацыяналізм, ня шкодзіць гэта маёй любові да ўсёй нашай шматнацыянальнай неабсяжнасці, да ўсёй людской радзімы – Зямлі. Як ня шкодзіць маёй любові да сям’і народаў, да сям’і чалавецтва мая любоў да роднай маці – тae адзінай, што была, што ёсьць у памяці маёй душы, зачараванай Ёю спачатку і назаўсёды.”.

Характэрны штрых да партрэта чалавека, пра якога гэтыя радкі, расказ пра першае знаёмства з ім – жывым, ня “кніжным”.

Быў гэта 1963 год. Я ўжо скончыў універсітэт і пад пільным вокам Мікалая Матукоўскага працаўаў у літаратурна-драматычнай рэдакцыі Беларускага радыё. “За работым сталом пісьменніка” —вялася такая радыёрубрика – жывое слова пра новае ў пісьменніка і літаратуры.

Рэдакцыя папрасіла ў Янкі Брыля новае апавяданьне, ён дакліраваў яго і згадзіўся сам начытаць на плёнку.

У пазначаны дзень я патэлефанаваў яму, папрасіў, каб прыйшоў. Прыйшоў ён хвілінаў на пяць раней, чым была заказаная студыя, і я ўзрадаваўся гэтаму: перш чым пачынаць чытатць тэкст апавяданьня, трэба было сказаць некалькі словаў, якія падрыхтавалі б радыёслушача – што да чаго... Пра гэта я і сказаў Івану Антонавічу.

– Вы ж маглі мне пра гэта паведаміць раней... – сказаў ён халодна-ветлівым голасам, і я адчуў, як зусім яшчэ новы будынак Дому радыё быццам захістаўся. Зьдзівілі мяне і слова, і тон, якім яны былі сказаныя, а болей тое, што Янка Брыль думае над нейкім дзяжурнымі словамі, якія трэба сказаць перад пачаткам перадачы... Здавалася мне: што тут думатц?..

Узяўшы ручку ў сваю вялізнную (“у яе б укладыці кавальскі пудовы молат”, —падумалася мне тады) руку, Іван Антонавіч доўга сядзеў насупіўшыся, узышаючыся гарой над маленькім і нізенкім рэдакцыйным столікам. Потым пачаў пісаць. Мне падалося, што піша ён надта доўга. І зноў было маё зьдзіўленьне, бо съпісаная была ня ўся старонка, і нават не паўтаронкі. А ўсяго чвэртка яе. Але калі ён сказаў напісане ў мікрофон, я са шчырай зайдзрасцю ўбачыў, што гэта былі не “дзяжурныя”, зацягнаныя дыктарамі і намі, рэдактарамі, слова. Гэта былі слова, напісаныя Брылём для гэтай перадачы і для гэтага апавяданьня.

Гледзячы на той эпізод вачыма пазнейшага часу, я зразумеў, што гэта быў ня проста нейкі капрыз вядомага пісьменніка, чые творы ня толькі вывучаўся ў нашых школьніх чытанках, а ўжо былі перакладзеныя на добры дзясятак моў народаў СССР і на столкі ж, калі ня болей, замежных моў. Гэта быў прынцып, стаўленьне да працы, якую ты робіш, вышэйшае разуменне адказнасці за сваё слова.

У артыкуле, прысьвечаным Льву Мікалаевічу Талстому, Янка Брыль піша: “Талстой – вялікі, можа, найвялікі прыклад патрабавальнасці, прыклад добрасумленнасці ў працы пісьменніка”.

Гэта пра Талстога, але і ня толькі пра Талстога... Гэта і пра Брыля, і больш за ўсё пра Брыля.

Мудрасць сапраўднага мастака – гэта мудрасць прастаты. Строгай, як само жыцьцё, прастаты.

Ты, можа, колькі разоў праходзіў паўз гэтае “незвычайнэ звычайнае” і нічога не заўважаў ці заўважаў нешта шэрае, будзінае... І вось прыйшоў Ён, зірнуў на ўсё сваім вокам з аднаго боку, з другога, павярнуў на сонца – і шэры будзінны факт раптам засвяціўся схаванымі ў сабе фарбамі, паказваючы і глыбіню, і прастору, і прыгажосць.

Наўрад ці знайдзе хто калі-небудзь разгадку феномену мастака – хай то скульптар, жывапісец, пісьменнік, кампазітар... Разгадку таго няўдоўнага, з чаго пачынаецца адкрыццё новага, – чаго не было і ў прыродзе, і ў жыцьці, але што сталася матэрыялізаваным вынікам пакут апантата-

най души яго. Адно тут безумоўна: патрэбен талент. Тое, што ад Бога, і тое, што ад працы, – штодзённай, упартай, адчайнай.

І патрэбна памяць, якая бачыць зьявы жыцьця ў перспектыве гадоў, падзеі, чалавечых лёсай.

Праца для пісьменьніка – гэта ня толькі і, можа, ня столькі тое, што робіцца за пісьмовым сталом. Гэта і пазездкі блізка і далёка, “па краінах і кантынентах”, і сустрэчы з людзьмі – землякамі, чытачамі, і яшчэ шмат іншага, з чаго лепіцца кожнадзённае жыцьцё чалавека.

“Душа – не падарожніца”, – скажа Янка Брыль. Душа заўсёды з пісьменьнікам, і яна заўсёды дома – там, дзе карэніні яго, клопаты яго, трывогі яго. А за пісьмовым сталом – гэта ўсяго толькі пакуты творчасці. Праўда, і на гэтыя пакуты Брыль глядзіць па-свойму.

“Пакуты слова”. У паняцьце гэтае трэба ўключыць мечнавіта тыя пакуты, калі мне хочацца працацаць, а я не могу. Но якія ж гэта пакуты, калі працуеш? Тады, па-мойму, радасць”.

І далей. “Усё жыцьцё пісьменьніка, – калі ён разумее яго як беззапаветнае служэньне народу, – гэта натуральна неабходнае для яго і пажыцьцёвае вывучэнне рэчаіснасці, вывучэнне чалавека ў самім сабе і ў бліжнім, нястомнай падрыхтоўка да працы, да напісаныя новых, сапраўдных твораў”.

Узбагачацца, зъбірацца, набывацца – у нашай справе гэта ня скупасць; быць вечна ў руху – гэта не мітусыня, не гастралёрства; дапытліва, прагна глядзець на съвет – гэта не ўласцівасць толькі наўнага юнацтва, гэта проста прырода мастака”.

Чытаю гэтыя Брылёвы слова і думаю пра тое, што гэта ня слова маніфесту для навучаньня “жайтаротага юнацтва”, як трэба жыць, а праграма дзеяньня для самога сябе, праграма, якой пісьменьнік з жорсткай пасыядоўнасцю і ўпартасцю заставаўся верны ўсё жыцьцё.

“Калі натхненіне існуе, то няхай яно застане мяне за працай”. Гэта сказаў Хемінгуй. Гэта мог бы сказаць і Брыль. З гадамі слова “праца” ў яго дзённікавых записах сустракаецца ўсё часцей і часцей.

“Хочацца працацаць і жыць куды больш разумна і плённа, чым працаваў і жыў дагэтуль”.

“І зноў, і я щэ раз зноў думаю, што трэба выганаць з маіх твораў рыторыку і сэнтыйментальнасць”.

“Трэба раней уставаць і працацаць яшчэ больш”.

“Як многа недабачанага, недачутага, неадчутага, недаробленага!..”

І далей: “Іду ўздоўж грады сасьняку, па расе. Справа – сонца. Нядаўна ўзышло. Яно – праз дрэвы – мільгае па твары, і я адчуваю сябе пастушком, што ідзе каля плota. Дадому, пасынедаць. Хоць тараҳці па соснах кійком – як па штакецінах”.

Мы пазнаём яго. Гэта зноў ён, Брыль...

Перачытваю аповесць “Золак, убачаны здалёк”, суроўую аповесць пра жыцьцё, хаця гаворка ў ёй ідзе як быццам пра маленькіх дзяцей – Наташку, Тоню Латышку, Маню Варону, Шуру Сыцягача... Ды і пра галоўнага героя Юрыка расказваеца, калі таму было шэсцьць, потым дзеўчыца, потым трохі больш гадоў... Юрыку цяжэй, чым каму, бо за ім увесь час стаіць, як пастух, дасыціны і настырны дзед, і Юрыку часам хочацца схавацца ад яго відущчага і надта цвярозага, хоць і добрага вока.

“Золак, убачаны здалёк” – гэта не дакументальная ўспаміны, сабраныя ў храналагічнай пасыядоўнасці гадоў і падзеі. Гэта і ня твор пра кахраньне, якому самі героі па маладлецтву свайму ня могуць прыдумаць лепшай назвы, як “дружба”. Гэта ўспамін аднаго чэснага і праўдзівага сэрца.

Аповесць не вырываеца з брылёўскіх тэм і матэрыялу гаворкі. І наўрад ці ўвядзе ў зман чытача аўтар сваімі нібыта выпадковая кінутымі словамі, што ўспаміны гэтыя зьявіліся вынікам ня надта радаснага выпадку – бальнічнага ложка. Ложак ложкам, але гэта тое, што назапашана сэрцам і што не магло ня быць расказаны, таму і расказалася.

Брыль любіць слова – народнае, напеўнае, дасыціпнае, мудрае... Брыль жыве словам, жыве ў слове. Ён няньчыць слова, як віртуоз-музыка свой дарагі інструмент, калі яны адно цэлае і немагчыма зразумець, ці інструмент – пачатак музыкі, ці музыка – працяг інструмента. Калі для

музыкі ігра на інструменце не выкананыне некім зададзенай тэмы, а імправізацыя на самім выбраную тэму, дзе імправізатар і заказчык, і выканаўца, і вольны трактоўшчык яе.

“Рака шырокая, пакуль што чыстая, трысынёг, лаза і асака абноўлена зялёная, сонца зноў, як штогоду, грэе па-летняму, і ліпа ў самай квецені, гудзе ад цымна да цымна. Сяджу пад ёю ў халадку, і гуд пчаліны люба пяе ад высокай травы, да якое зьвісае духмянае голыле, і ў самае неба, ажно тая ліпа варушыцца ўся. Пчол, паважаючы працу, баяцца ня трэба. Можна зблізу паназіраць, як яны робяць сваё. Бясконцае, нястомнае і вельмі важнае”..

У аповесыці шмат жорсткай жыцьцёвой праўды. Вось успамін пра тое, як герой наш, зусім яшчэ малы, шасьцігадовы, едзе на возе з сенам, і раптам бачыць нейкую вялізную чорную капу, непадобную на звычайнія копы сена. Капа гэтая несамавіта ўзвышалася над сіва-зярністай зелянінай аўсянага поля.

То была не капа, а бухта калючага дроту, якая засталася яшчэ з першай сусьветнай вайны. Век таму, сто гадоў таму ім, гэтым дротам, апляталі акопы, траншэі, а пасля скруцілі ў бухты, каб зьвесьці куды-небудзь, ды так і пакінулі. Раман, старэйшы брат нашага шасьцігадовага героя, гаворыць пра гэты дрот:

— Ужо і заржавеў не адзін раз. Мо і крыві было на ім...

— Раман, ня трэба так пры дзіцяці, — перасьцерагаюць яго матчыны слова, як натуральнае імкненіе засыцерагчы дзіця ад страшнага, tym болей такога, што звязана з чалавечай крыві. Хаця жыцьцё не адзін раз кіне героя аповесыці ў такія перапалкі, дзе будзе і крыві, і людскага гора столькі, што ўсяго гэтага хапіла б на многіх...

Але гэтая наўная матчына перасыцярога — як яна да месца ў аповесыці, і як яна заваствае нашу ўвагу на вечным мацярынскім клопаце пра дзяцей.

Калючы дрот напомніць пра сябе яшчэ не адзін раз. Успамінае дзядзька Алесь, поўны георгіеўскі кавалер, пра сваю вайну:

— Божа мой!.. Божа мой!.. Рукі, ногі, галовы — на-

валам!.. І кішкі на дроце... Людзі — людзей, чалавек — чалавека!..

Праз нейкі час галоўны герой аповесыці сустракаецца з доўгім абозам, на вазах якога не канюшына ці сухі картаплянік, а тыя чорна-карычневыя іржавыя бухты змата-нага дроту:

“Я гляджу на вазы, якія хмарна сунуцца насустрach нам, і мне здаецца, што бачу іх — тыя кішкі, расьцягнута пасохлыя ў калючай, іржавай гушчыні — у кожнай хмары, ад воза да воза...”

І далей:

“І вось мне здаецца цяпер, на гасцінцы, што гэта не мы з мамай едзем насустрach чорнаму драцяному абозу, што гэта прапаршчык... Што гэта я іду... Босы, брудны, нястрыжаны. Гляджу пад ногі, і ўсе вазы даюць мне дарогу...”

Даюць дарогу *прапаршчыку* Брылю, партызану Брылю, пісменьніку Брылю...

“Думаю пра Брыля”...

Так напісаў я на лісьціку паперы, які ляжаў на стале, побач з невялічкай, выдадзенай “Про Хрысто” кніжкай Янка Брыль. «Параастак». А трошкі ніжэй, на тым жа лісьціку запіс: “Старонкі самотнай старасыці”. Першае уражанье ад прачытанага.

Кніжка выдадзеная съціпла, як тое змагло выдавецтва. Тонкая каліяровая фотавокладка. Калі разгарнуць яе, то можна прачытаць ня толькі паліграфічна гранёныя, на добрай афсетнай паперы тэксты дзёньнікаўых записаў і эсэ Янкі Брыля, а і напісаныя яго рукой слова:

“Дарагому Анатолю Паўлавічу — па дружбе”.

9.7.06. Я.Брыль”.

Такі знаёмы почырк, такі знаёмы подпіс!

Кніжку я атримаў у Менску па пошце 11 ліпеня. З ёй паехаў на Вячу. Чытаў вечарамі. Меркаваў: дачытаю да канца, будзе што сказаць Івану Антонавічу 4 жніўня”. Думаў: у дзень сваіх народзінаў Іван Антонавіч, як і летась, як і ў ранейшыя гады, будзе ў сваім Крынічным, на Нёмане, і да яго можна будзе прыехаць і пагаварыць і пра кніжку, і пра шмат што іншае.

Успаміналася, як аднойчы мы разам з Уладзімірам Ліпскім і Анатолем Бутэвічам сабраліся праведаць Івана Антонавіча на гэтым яго лецішчы. Ранняя восень, яшчэ ўсё зялёнае. Нам расказалі: “З шашы павернече направа, потым яшчэ направа, дарога пойдзе паўз лес, а справа будуць домікі. Адзін з іх і ёсьць Брылёў”. Ездем паўз лес. Сапрауды справа адзін дом, другі, трэці, усе ў глыбіні ці то садоў, ці заглушки гародаў, ні пад’ехаць, ні спытаць... І раптам ля аднаго дома на вышыні, як бусел, стаіць высокі мужчына і ўзіраеца ў наш бок. “Хлопцы, дык гэта ж Іван Антонавіч!” І праўда, ён. Машына зварочвае на даўно някошаную ня то дарожку, не то незанятую травянную пустку паміж дамамі і паўз вялізны, як воз сена, куст шыпішыны пад’яджае да невысокіх металічных варотцаў. Іван Антонавіч спускаецца з ганка да нас: “А то гляджу, да како ж гэта куляеца машына, ажно гэта да мяне. Ніна Міхайлаўна, ні ў які Мінск ты ўжо не паедзеш. Сустракай гасцей”. Жонка Івана Антонавіча, Ніна Міхайлаўна, сабралася ў сталіцу, “унарыхтоўку харчоў”, але з прычыны нашай аказіі планы памяняла.

І вось Іван Антонавіч праз лясок за гародам вядзе нас на Нёман, на яго высокі стромы бераг, адкуль адкрываеца разлога бяскрайній лугавой зелені з магутнымі рэдкімі дубамі і высокім съпелым небам. І неба, і дубы, і шырокі прасцяг за Нёманам, і маладая бярозка, пад якой мы стаім, – як яно ўсё прывязанае да гэтага сівагаловага мудрага дзе́да, і які ён сам прыгожы ў атачэнні ўсяго гэтага прыроднага, зялёнага шматквецьца.

Потым Іван Антонавіч вядзе нас у дом, у стол, у гасцінную і гарманічную гаспадарку Ніны Міхайлаўны...

Успамінаўся і леташні вясёлы дэсант з Віктарам Карамазавым, Алесем Пашкевічам, Барысам Пятровічам, Міхасём Скоблам... і тое, як зноў ўсё гэта было дружна, шчыра і родна...

Да новага дня народзінаў Івана Антонавіча заставалася зусім нядоўга, калі трывожны телефонны званок Віктора Карамазава сказаў, што і гэтага, і наступных такіх дзён ужо ніколі ня будзе.

Нягледзячы на немалыя гады, паміраць ён яшчэ не зьбіраўся. Але зрабіў усё, каб съмерць не засыпела зыннацку. Дачакаўся выхаду шчымліва-развітальнай кніжкі “Паастак” і разаслаў яе блізкім людзям.

На дзясятай старонцы яе ёсьць такі запіс:

“Прачнуўся ў дзівье гадзіны і толькі пад раніцу прыдрамнуў. І – такі сон. Пада мною калодзеж, не надта глыбокі, але з мяне хапіла б. Нібыта кругі цементовыя, нібыта зруб драўляны, а то і ўсё разам – як у сyne. Слабымі рукамі, развёўшы іх, трymаюся неяк скраю, нібы ў кутку (сон жа!), намагаюся правую нагу перакінуць цераз край зруба навонкі. Раз за разам. Нага слабее... І прачынаюся.

Папярэджаныне нейкае? А то й ад роздуму ўвечары?”

Цяпер можна съмела сказаць: то было папярэджаныне. Душа і ў сyne ня сыпіць.

Іван Антонавіч зъезьдзіў на Нёман, пакланіўся яго дубам, зялёному раздоллю і ўсяму таму, што многія гады цешыла яго душу і вока. На Нёмане не затрымаўся, вярнуўся ў Менск. Пасьля съмерці самага дарагога і блізкага чалавека – Ніны Міхайлаўны гарадская кватэра сталася ягонай самотнай работнай кельляй. Самоту трошкі зъмяншалі тэлефонныя галасы маладзейшых паплечнікаў па пісьменьніцкаму цэху, а часам і іхня шумныя наезды – маладая энергія была родная Брылёвой натурывы.

Іван Антонавіч хацеў пахаваць Ніну Міхайлаўну ў Менску, на Кальварыі. Гарадкія ўлады такога не дазволілі, аднялі месца на адыходніцкіх могілках у загарадных Калодзішчах. На гэтае рашэнье Брыль сказаў па-брылёўску: “І там таксама беларуская зямля”. І ён сам, і ўсе ведалі, што і яму ляжаць там.

Ён быў з таго пакаленія, што прайшло вайну і прыйшло на зымену выразанаму сталіністамі ў трыццатыя гады. Здавалася, усё выпалалі, выпалілі, прайшліся катком, каб нічога не магло ўзысьці, і раптам такі, можна сказаць – партызанскі выбух – Куляшоў, Пысін, Панчанка, Танк, Мележ, Караткевіч, Быкаў, Брыль... Барадулін, Бураўкін, Зүёнак, Стральцоў, Чыгрынаў, Казько... І гэта толькі загалоўныя, старэйшыя імёны, за якімі лес іншых... Зямля не стамілася жыць. Зямля верыць у будучыню.

Можна ўяўіць ранынью вясну, напрыклад, у лютым месяцы, ці позынью, дапусьцім, у канцы мая, можна ўяўіць нейкія іншыя прыродныя неадпаведнасці, але нельга ўяўіць Беларусь, беларускую літаратуру бяз Янкі Брыля.

Для мяне яго прысутнасць была заўсёднай: і тады, калі пайшоў у школу, – а было гэта адразу пасля вайны, і тады, калі вучыўся ў Слуцкім педвучылішчы, і калі служыў у войску, у далёкай Монча-тундры, і – адзіны на ўесь беларускі ўзвод і інтэрнацыональную роту – выпісваў “Чырвоную змену”, і калі вучыўся ва ўніверсітэце і напісаў свае першыя апавяданні. Ён быў побач – да-лёкі і блізкі, як настайнік, як пісьменнік. Як рухавік пашыранай магутнасці, ён патрабаваў дыстанцыі, але з ім было і строга, і надзейна.

Ня будзем мераць лічбамі зробленое чалавекам. Ніякія лічбы ня могуць увабраць тое шматмернае, шматколернае, што ішло ад яго, што ідзе ад яго.

Глядзіце на траву – я на зялёнай.
Чытайце надпісы на зрубах – там
гісторыя.

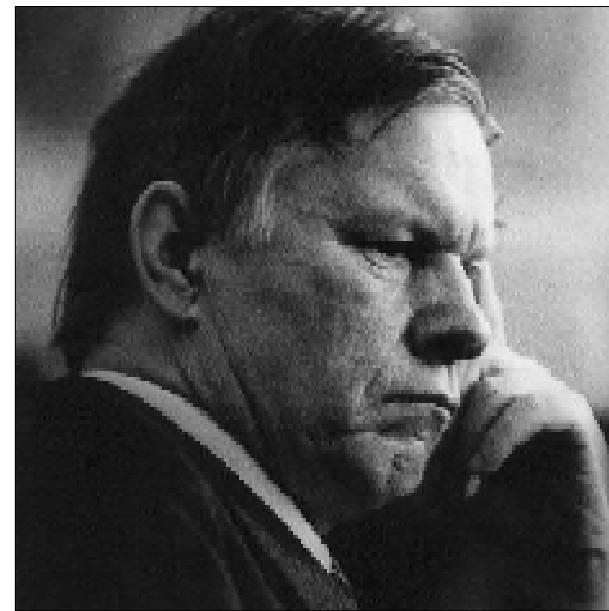
Эта зноў жа яго, брылёускае...

І ня будзем таптацца на цёплых магілах мудрацоў. Дзя-
цінства праходзіць, а мудрасць застаецца...

Думаю пра Брыля...

Брыль — гэта раман, які яшчэ трэба прачытаць.

1977, 2007

На крыжы часу

“І прыляцеў агонь да самага жытла майго.
Загарэлася пунька ля дому. Гукаў я семядолю сваю
і паасткаў сваіх – дарація рэчы хапаць,
дарагія рэчы вынасіць... I страшныя думкі былі
ў мяне ў галаве, што ўсё жывое загарыцца,
задыміцца і дым задушыць усё жывое...
Максім Гарэцкі

Яна так і называецца: “На крыжах” – гэтая невя-
лікая аб’ёмам, у строга-цёмнай вокладцы, адна з апошніх

выдадзеных у Беларусі кніг Васіля Быкава. Назва наколькі лаканічна, настолькі трывожная. Як і ўсё ў яго творчасці. Як і ўсё ў ягоным лёсе.

Гэтую назну можна было б перанесьці і на самое ягонае жыццё, калі даваць жыццю назну, і ў гэтай назнве не было б ніякага перабольшаньня.

“Жыццёвы крыж”. “Расыпты на крыжы”. “Расыпты, але жывы...”

Можна толькі падзвіцца, наколькі трывушчы гэты чалавек: яго забівалі, яго расыпіналі, яго працягваюць расыпіаць, а ён жыве. Больш за тое – піша, больш за тое – добра піша. Толькі, можа, больш жорсткім, больш пранізльвым робіцца бляск яго чэпкіх шэрых вачэй. Ды сушэйшым голас. Ды яшчэ больш упартая ссунутыя бровы.

Але гэта прыкметы зынешнія. А ў астатнім, скажам так, унутрана-чалавечым, што вызначае і трymae характар, натуру, вобраз, ён ўсё той жа, што і дзесяць, і дваццаць, і трыццаць гадоў таму: упартая настойлівасць, нязменная бескампраміснасць.

І праца, праца, праца...

У скупой анатацыі да памянёнай кніжкі напісана, што ў ёй “сабраны выступленыні, артыкулы, інтэр’ю часоў перабудовы”. Усё так і трошкі ня так. Ёсьць маленькая недакладнасць, якую можна было б і не заўважыць, але ў дадзеным выпадку яна мае значэнне. Недакладнасць у слоўах “часоў перабудовы”.

Справа ў тым, што адкрываеца кніга выступленынем Быкава на Пятым зыезьдзе пісьменьнікаў Беларусі. Гэта лета 1966 году, чэрвень месяца. Партыйную арганізацыю Беларусі ўзначальвае, увасабляе, а значыць, шмат у чым вызначае напрамак яе ідэалагічнай і гаспадарчай дзейнасці як галоўная кіруючая асона кандыдат у члены Палітбюро ЦК КПСС Пётр Машэраў – малады ў парадунаныні з усім састарэлым Палітбюро (яму толькі сорак восем гадоў!), энергічны, інтэлігентны.

Увасабляў ён партыйную ўладу і на гэтым пісьменьніцкім зыезьдзе, сядзеў, як было ўзаконена, у першым радзе прэзідіума побач з народным паэтам, старшынём Саюзу пісьменьнікаў.

Як сёньня памятаю той момант, калі на tryбуну выйшаў Васіль Быкаў і пачаў гаварыць. Простыя, строга вывераныя слова, крыху глухаваты, напружаны голас.

Гаварыў ён пра літаратуру, але і не толькі пра яе.

На той час ня толькі Беларусь, а і інтэлектуальная Еўropa добра ведалі Быкава-пісьменьніка, аўтара “Жураўлінага крыку”, “Здрады”, “Трэцяй ракеты”, “Альпійскай балады”, “Пасткі”, аповесці “Мёртвым не баліць”, якая нарабіла нямала шуму. Але і ў сьвеце, і ў Беларусі мала хто ведаў Быкава-публіцыста, Быкава-прамоўцу, пра яго яшчэ адзін талент – уменьне валодаць аўдыторыяй.

І пасля першых жа некалькіх фразаў пісьменьніка, можна сказаць, у самым пачатку яго выступленыня, у прэзідіуме раптам адбыўся не прадугледжаны рытуал рух: Машэраў дэмантрацыйна ўстаў, хуткім крокам перасек сцену і зьнік за кулісамі. Быццам уцёк...

Усе зразумелі: “гаспадар” злуеца, “гаспадару” нешта вельмі не спадабалася.

Што ж не спадабалася адзначанаму баявой зоркай Героя партызанскому фаварыту ў выступленыні былога франтавіка-артылерыста?

Партызан не зразумеў франтавіка? Ці не захацеў зразумець?

Зразумеў, але не хацеў зразумець!

Улада любіць фіміям. А яшчэ ўлада ня любіць праўды. Асабліва той, што сячэ па вачах. Простай, грубай праўды жыцця. Яна “не патрэбная”, яна “не адпавядае моманту”, яна не адпавядае...” ідэі пасялядоўнага ўзыходжаньня на вяршыню камунізму”, ідэі “няспынных запланаваных перамог”... “пад мудрым кіраўніцтвам...” і г.д.

А выступоўца акрамя ўсяго іншага сказаў такое:

“Па ўсім відаць, наша літаратура перажывае кризіс. І гэта, магчыма, камусыці здасца дзўным: колькі пра яе гавораць, праяўляюць такія клопаты. Чаму ж гэта дзіця такое хілае?

Мне здаецца, што прычыны гэтага заняпаду ляжаць якраз там, дзе планаваліся посыпехі. Адбылася вельмі простая зъява: у адносінах да літаратуры дзесяці згубілі меру, яе заіралі, яе заняньчылі.

Калі ў гаспадарцы валюнтарызм неяк асуджаны, то ў літа-

ратуры ён дасюль квітнене пышным цветам. У народнай гаспадарцы ўжо ня так камандуюць, як у літаратуры. Вытворчыя адносіны там прымушаюць лічыцца з нейкай натуральнасцю і заканамернасцю. Літаратура ж застаецца тым, чым была сельская гасадарка ў нядайнім мінульым, – кожны мае да яе адносіны і пры выпадку не праміне патаптаць яе і без таго ня вельмі ўраджайны агарод”.

Па сёньняшніх мерках як быццам нічога такога “страшнага” і не было сказана. Па сёньняшніх мерках. Але – гэта быў той час.

Час, калі партыйныя кіраўнікі ўсіх “свабодных і роўных сярод роўных” са скуры вылуваліся, каб засьведчыць посыпехі “сваіх” рэспублік пад сваім мудрым кіраўніцтвам і падкрэсліць вернападданасць “малодшых братоў” перад вялікім “старэйшым братам”. Беларусь не была выключэннем. Па ўсіх “паказчыках” яна ішла, як модна было гаварыць, “у ліку першых” (“апошніх” не было ніколі).

І кожны зъезд, ці то калгасны, ці рабочы, ня кажучы ўжо пра партыйныя форумы, – гэта зъезд “пераможцаў”, гэта дасягненныні, гэта фанфары, гэта “ура!”...

Меркавалася, што і той пісьменніцкі зъезд пойдзе па загадзя пракладзеных рэйках, і даклад старшыні Саюзу даў яму добры разьбег у гэтым напрамку, і раптам...

І раптам “літаратура перажывае крызіс...”. Болей за тое, “яе закіравалі, яе заняньчылі...” Яшчэ болей: “...кожны... пры выпадку не праміне патаптаць яе і без таго ня вельмі ўраджайны агарод”.

І гэта сказана нягледзячы на прэзідыум... А можа, і гледзячы на прэзідыум?..

А ў прэзідыуме сядзелі не толькі свае, беларусы. Сядзелі і строгія “куратары” з белакаменай. Яны ўжо даложаць, яны расьпішуць, як у Беларусі-партызанцы “заняньчылі”, “затапталі”... І бяда ня ў нейкай там літаратуре, літаратура хай сабе, яна сама па сабе. А вось як *такое* стала магчыма, чаму “дапусьцілі”, чаму не спынілі?.. Значыць, дрэнна працуяць, значыць, аслабленыя гужы, значыць... Вельмі шмат “значыць” можна ўбачыць у такім выступленні.

Была прычына для героя-партизана пакінуць прэзідыум.

Дык вось: 1966 год, да так званай “гарбачоўскай” перабудовы яшчэ добрых дваццаць гадоў!

Думаецца, для Быкава перабудова пачалася нашмат раней нават за тое гістарычнае выступленыне, якое потым яшчэ доўгія гады хадзіла па руках у самвыдатаўскіх машынапісных старонках.

Магчыма, яна пачалася разам з ягонай першай надрукованай аповесцю, на тым маленькім чыгуначным пераезьдзе, які павінна была абараніць жменьку амаль бязбройных салдатаў-съмяротнікаў, з тым адчайнім жураўліным крыкам у небе, які прадказваў байцам і немінучую блізкую смерць, і безнадзейную веру ў перамогу.

А можа, пачалася яшчэ раней, да вайны, у галодную калектывізацыю.

Мне здаецца, што лёс Васіля Быкава – не ў канкрэтным, вузка фактаграфічным плане, хоць і тут можна знайсці шмат прыкладаў, якія пацвярджаюць гэтую думку, а ў плане філософскім, “прадказальнім” – больш, чым у якім іншым творы, закадзіраваны ў “Жураўліным крыку”. У гэтым плане “Жураўліны крык” – самы аўтабіографічны твор празіка. Якую сілу, якую веру, якую мужнасць трэба мець, каб з дня ў дзень, з года ў год вытрымаць усё, што яму было наканавана жыццём. І застацца верным аднойчы вызначанаму лёсу, які з кожным новым вітком часу вёў усё вышэй і вышэй па камяністай дарозе на Галгофу, над якой трымцеў усё той жа паднябесны жураўліны крык.

Кожны наступны твор пісьменніка – гэта ўсё тое ж даследаваныне магчымасцяў чалавека ў крытычных сітуацыях, яго сілы ў барацьбе за жыццё, за пераадоленыне не-пераадольнага.

Непераадольнага было шмат, і гэта было б натуральна, калі б тое дыктавалася жыццём, а не съпецяльна планавалася добра наладжанай дзяржаўнай машынай падаўленьня і зьнішчэння. Падаўленьня чалавека як Асобы і яе зьнішчэння.

Пасля публікацыі аповесці “Мёртвым не баліць” гэта машына запрацавала на поўную магутнасць. Па акопе франтавіка-пісьменніка быў адкрыты агонь з усіх відаў зброі, аж да артылерыі “рэзерву галоўнага камандавання”.

На зъмену прымітыўнаму шантажу і маральнаму тэруру прыйшлі недвухсэнсоўныя пагрозы фізічнай расправы. Вось тады, у вельмі складаны для пісьменьніка перыяд, Аляксандр Твардоўскі прыслалі некалькі мужных, бадзёрых словаў: “Усё мінецца, а праўда застанецца”.

Так яно і сталася.

Думка пра лёс беларуса, пра лёс беларускага народу, думка, ці трансфармаваная ў мастакім творы, ці выказаная жорсткім публіцыстычным словам, набыла ў пісьменьніка гранічную завостранасць асабліва ў апошня гады, калі вяты перамен як быццам бы падзымулі і над Беларуссю, і зьявілася, хоць і ілюзорная, надзея ў няшчаснага народа на рэшце атрымаць самастойнасць, незалежнасць, магчымасць самому будаваць свой лад у сваім доме. Гэтая думка ні на хвіліну не пакідае пісьменьніка, і менавіта яна прымушае адкладваць пачатыя і задуманыя творы і брацца за публіцыстыку.

“Беларусы, мабыць, адна з самых няшчасных нацыяў Еўропы. Не зважаючи на ўсе нашы зусім неблагія, Богам даценая чалавечыя якасці, мы дагутуль ня маём таго, чаго вартая мець кожная нацыя сьвету, для чаго, па сутнасці, яна і існуе пад небам. І ўсё таму, што з нейкага капрызу гісторыі мы ўпусцілі свой нацыянальны цягнік і апынуліся ў ролі вечных паязджан, пазбаўленых прыстойнага лёсу, здатнага прытулку дзяржаўнасці. Можа, толькі цяпер гісторыя дае нам пэўны і надта сумніцельны шанец, і ўсё залежыць ад таго, ці пакарыстаемся мы ім. Ці ён у каторы раз высілізьне з нашых няўмелых рук. Асабліва, калі ёсьць надта спрытныя руکі, якія б’юць спрактыканана, пад дых”, – сказаў ён на кангрэсе беларусістай у маі 1991 году. Пасля таго кангрэса мінулі гады, і добра відаць правільнасць прагнозу і ацэнкі сітуацыі.

Я назваў бы яго “сумным прарокам”. І не ягоная віна, што ён “сумны”. Такі лёс усяго беларускага народу. Цяпер гэта бачыць амаль кожны. А ён бачыў гэта даўно – бачыў сэрцам мастака, розумам філосафа, прадчуваньнем салдата, зажывіа пахаванага, але які цудам застаўся жыць. А магчыма, съпецыяльна быў пакінуты Богам, каб расказаць сьвету, што беларускі народ не памёр, хоць яго столькі разоў спрабавалі

загнаць у магілу, што ён жывы, што ў яго ёсьць свая зямля, хоць яе ў яго столькі гадоў адбіралі, ёсьць свая мова, хоць яе столькі разоў зьнішчалі. Што ў глыбіні змучанага народнага арганізму ідзе няспынны працэс барацьбы за самавыжыванье. І што гэта не працэс выпадковага самазагараньня, а працэс перадачы агню, як эстафеты, працэс, які гістарычна ніколі не спыняўся. Ён прытухаў, калі яго хлупілі, але потым успыхваў з новай сілай.

Думаю пра Васіля Быкава, і ўсё часьцей успамінаецца імя другога беларускага пісьменьніка, стогадовы юбілей якога рэспубліка адзначыла летас.

Яны звязаны ўнутранай нябачнай повяззю. Хаця зьнешне звязкі такіх як быццам і не відно. Хіба гэта звязка – *агульнасць бяды, агульнасць лёсу, трагізм савецкага часу, зьдзіўляюча падобнасць нацыянальнай сітуацыі дваццатых і дзесятых гадоў дваццатага стагоддзя ў лёсавызначальнасці Беларусі і яе народу?* Ці тая ж фанатычная вера аднаго і другога ў сувятое права народа на волю, на шчасціце, на права “людзмі звацца” і апантанасць абодвух у імкнені адстаяць гэтае права?

Кажу пра Максіма Гарэцкага.

І зноў, як нейкі парадокс ці вышэйшая справядлівасць: беларускаму народу ў 1993 годзе, годзе векавога юбілею аўтара, вяртаюца “Скарбы жыцця” – можа, самая мудрая книга, створаная беларусам пасяля Францішка Скарыны. “Скарбы жыцця” – гэта споведź чалавека, якога вядуць на съмерць, а ён думае пра жыццё, гэта Біблія Беларусі часоў сталінскага генацыду. Гэта крык души народа, высушанай, вытаптанай, але не забітай, крык, зьевернуты да неба, бо на зямлі нікто яго ўжо не чуе.

“Судзі мяне, судзі мяне кожны і ўсякі! Судзі мяне судом сваім, і кожным, і ўсякім ... Карай мяне карамі сваімі, карай...

Толькі прашу цябе, не выбівай з маіх худых і кволых рук гэтага маленъкага пучочка васількоў...

А выб’еш – буду азірацца на іх з сумам і жалем вялікім, перавышающим мае слабыя сілы...

Як мне забыцца на іх, пакінутых там, адзаду, на дарозе, у пыле і брудзе, на цярнёвай дарозе, якой народ мой ішоў...”

Як яны своечасова “ўваскрэсылі”, гэтыя “Скарбы жыцьця”, нібыта ў піку сталінскім і сёньняшнім “актывістам”, што гатовыя прадаць усё – і зямлю, і народ, і душу яго – мову.

“Скарбы жыцьця” ўваскрэсылі быццам у падтрымку другога, малодшага па гадах юбіляра, які сказаў на першым зьезьдзе Беларускага народнага фронту ў 1989 годзе: “Патомкі нам не даруюць, калі на жыцьці нашых пакаленій перапыніцца гістарычны шлях нацыі і на яе касцяках народзіцца бяспамятнае племя манкутраў”.

Сёньня добра відаць, наколькі гэта было справядліва сказана і наколькі вялікая небяспека згусыцілася над Беларусью.

“Запомнім, што сапраўдны талент рэдка разьлічае на міласэрнасць і лёгкасць, у сваім мастакоўскім лёсе ён павінен прымаць усё як належнае. У выніку час і народ ацэніць па справядлівасці. Жыцьцё зъменілівае, але народ вечны, як вечныя законы чалавечага існавання, над якімі мы ня маём улады”, – сказаў Быкаў у адным з выступленій на пісьменніцкім пленуме. Сказаў пра талент наогул, але можна лічыць, што і пра сябе. І, як заўсёды, спакойна, з філософскім адыходам ад дробязіў дня сёньняшняга і з думкай пра вялікае.

Беларусі рэдка перападала шчасльце.

І ўсё-такі. Гэта шчасльце, што марознай зімой 1942 году на Кіраваградчыне, пад вёскай Севярынаўка німецкі танк сваёй гусеніцай утаптаў у снег крысо шыняля салдата Быкава, а мог... Нават страшна падумаць, што магла нарабіць халодная жалезная махіна.

Тым самым Бог пакінуў яго жыцьць, каб прыкаваць, як галерніка, для знясільваючай, на многія дзесяцігоддзі, працы, якая нікому іншаму была не пад сілу. Можа, для таго, каб выратаваць неакрэплы, знявечаны царскай і бальшавіцкай нянькамі гонар беларускай інтэлігенцыі. А разам з ім і гонар беларускай нацыі.

Красавік 1995 году. Дом літарата. Ідзе дакументальны фільм пра Васіля Быкава. Сцэнарый Рыгора Барадуліна. Ні галоўнага героя фільму, ні аўтара сцэнарыя ў зале няма. Урэшце, яны маюць права і на быць тут. Усё, што маглі, – кож-

ны ў меру сваёй ролі – аддалі фільму. Цяпер справа іншых: прымаць – не прымаць, хваліць – не хваліць.

Дзея адбываецца на радзіме пісьменніка, на Ушачыні: роднае падвор’е, бераг азярка. Дзеючыя асобы – Васіль Быкаў, ягоны голас і... навальніца.

“Я лічу, што ў кожнага беларуса павінна быць сваё лясное азярко, як у кожнага армяніна – свой Аракат”, – нясецца з дынамікай спакойны ўпэўнены голас, які дае адчуваньне рэальнай, жывой прысутнасці ў зале гаспадара гэтага голасу. Такім і павінен быць голас чалавека, які мае сваё азярко – свой Аракат. Словам, чалавека багатага, чалавека годнага.

На экране сапраўды цудоўнае азярко ў бярозава-альховай аблимоўцы, зялёны бераг з перакуленымі глыбокімі вадамі, вогнішча на вячэрнім беразе і чалавек ля вогнішча. Чалавек гэты – Васіль Быкаў.

З усяго, што паказвалася на экране, найбольш уразіла навальніца, якая раптам, як па заказе, разгулялася над возерам і яго ваколіцамі. Грому, маланкі, лівень – сапраўднае съветапрастаўленыне, і ў эпіцэнтры яго бронзава-чырвоны твар Быкава пад капюшонам плашча, па якім лупіць даждж і ручаямі сцякае ўніз. Не даждж, а патоп, ён запойніў прастору, залівае зямлю, тушиць вогнішча... Гэта не кіношная арганізацыя, не брандспойтавая, а натуральная стыхія, сама маці-прырода.

І ў ёй як процівага стыхіі – такі знаёмы спакойна-хрыплаваты голас пісьменніка, яго твар у бела-чырвоных водблісках маланкі, яго востры напружаны позірк. Ягоны роздум, узрост якому цэлае жыцьцё, цэлая эпоха – і ваенная, і пасляваенная, і сёньняшняя, і заўтрашняя, трагічная і драматычная. Агонь, вада і чалавек. Так і просіцца дадаць: і медныя трубы... Медных труб не відно, але яны прысутнічаюць і недзе надта блізка. Усё тут – прырода, і невядома, што больше – ці гэты чалавек са сваім жыцьцём-роздумам, ці гэта стыхія са сваёй раптойнасцю і неўтаймаванасцю.

У зале сядзелі побач з Віктарам Каваленкам. Выходзім разам, ідзём у бок праспекту Скарыны. Нейкі час маўчым, перадумваючы фільм.

“А Быкава мала...” – падводзіць свой вынік Віктар Антонавіч.

Мала... Відаць, яно так. А колькі трэба, каб не было “мала”? Колькі можна за некалькі дзесяткаў хвілінаў экраннага часу?

І ўвогуле: колькі можна чалавека, колькі можна пра чалавека?

Чалавек – велічыня невымерная, і колькі ні скажы пра яго – усё будзе мала: і пра тое не сказана, і тое недагаворана...

А калі чалавек гэты – мастак, філосаф, пісьменык, на вачах якога і праз лёс якога прайшла трагічная гісторыя зямлі, трагічная гісторыя народа, прайшла і праходзіць, і ўсё гэта ўвабрала ў сябе адно імя – Быкаў?..

Шмат напісаў ён, шмат напісаны пра яго. І справядлівага, чэснага, з пранікненнем у душу і талент, у яго чалавечую волю і памкненіні.

Шмат напісана подлага, брыдлага, пра што і ўспамінаць ня хоцацца, бо куплена ўсё гэта кан’юнктурай і нянавісьцю да бескампрамісна-нязыменнай мастацкай і грамадзянскай пазіцыі пісьменыніка, за якой стаіць Праўда, і хваравіта-раунівым непрыніццем Вялікага. Вялікае ніколі не замінае жыць малому, толькі бядя ў тым, што побач з Вялікім малое здаецца яшчэ меншым. Адсюль і зайдзрасць, і злосць, і помсылівасць. Помсылівасць за сваю карлікавасць.

Усходняя мудрасць гаворыць: “Сабака брэша, а караван ідзе”. У каравана свой маршрут і свая мэта. Але і каравану лягчэй ісьці без зласлівага гаўкання.

Недзе незадоўга да съмерці строгі мэтр беларускай павізії Анатоль Вялюгін у адным са сваіх “познавесенскіх” разьвітальных вершаў з сумам прызнаваўся: “У жыцьці жыцьця мне мала, мала...”

Сапраўдная творчая асоба заўсёды у максімальнай прэтэнзіі да жыцьця, а жыцьцё ў сваю чаргу прад’яўляе ёй свае строгія стасункі. Часцей за ўсё стасункі гэтых жыцьцёў прад’яўляе душой самога ж мастака. Прымусіць маэстра рабіць тое, што ён не хоча рабіць, нельга. Такі прымус над самім сабой можа ўчыніць толькі сам мастак і толькі ён сам мае права судзіць свой посыпех ці сваю памылку.

Шырока распрацаваны і цвёрда ўстаіцца літаратурны (літаратуразнаўчы) вобраз пісьменыніка Васіля Быкава. Вобраз пісьменыніка як нейкі сумарны, люстранны адбітак ха-

рактараў яго герояў: чалавек-крэмень, чалавек-маналіт. Гэта і так і ня так.

У экстэримальных сітуацыях чалавекам кіруе адно памкненіне: выжыць. “Ніхто не хацеў паміраць” – гэта ня проста кіношная ці біблейская метафора. У нежаданыні паміраць – аснова, якая рухае жыцьцё.

Але, в вышыні, чалавек сутыкаецца з ня менш цяжкім пытанынем: як жыць далей? І, каб жыць далей, чалавек павінен стаіць з вычыненіем чалавекам, такім, як усе.

Так, пасля прагляду фільма Віктара Каваленка сказаў: “А Быкава мала...” Гэтыя слова мог бы сказаць шмат хто з тых, што сядзелі ў зале, і тых, каго ў зале не было, але хто чытаў Быкава. Хаця б таму, што кніжнае “Я” пісьменыніка адкрытае для ўсіх, а “Я” біяграфічнае, “Я” дамашнєе закрытае. І гэтае дамашнєе “Я” чытача цікавіць ня меней, а можа, і болей, чым “Я” кніжнае.

Жыцьцё распарадзілася так, што мне пашчасльвіла неаднойчы бываець з Васілем Быкавым у замежных камандзіроўках – разам выступаць у дыскусіях, на літаратурных чытаньнях, разам жыць у гатэлях і на прыватных кватэрах, разам хадзіць, разам думаць, разам маўчаць.

Уменыне маўчаць – таксама душэўны капитал, не кожна-му ён даеца ды і не кожнаму па сіле. Вось пра нейкія моманты “маўчаньня” з Васілем Быкавым і хоцацца расказаць

...Канец 1989 году, часопіс “Нёман”... Пазваніла дзяўчына з зарубежнай рэдакцыі Беларускага радыё. Сказала, што ў Менску знаходзіцца група прадстаўнікоў нямецкай Акцыі “Sühnezeichen” і яны хацелі б, калі можна, зайсьці ў рэдакцыю часопіса. Чаму ж няможна?..

Не тады, а трохі пазней я даведаўся, што стаіць за гэтым словам: “Sühnezeichen” (“Выкупленыне”). А стаяла за ім ні многа, ні мала: прызнаныне нямецкім народам гістарычнай віны ў злачынствах нямецкага нацыянал-сацыялізму. Гэтае глыбока асэнсаванае і нялёгка перажытае прызнаныне і стала адпраўным пунктам пры стварэнні Акцыі. На сінодзе Евангелісцкай царквы, які праходзіў у Германіі ў 1958 годзе, прагучай заклік: “Мы, немцы, распачалі Другую сусветную вайну і ўжо тым самым болей за іншых віна-

ватыя ў невымерных людскіх пакутах. У сваім злашкодным паўстаныі супраць Бога немцы загубілі мільёны яўрэй. Хто з тых, што выжылі, гэтага не хацеў, той зрабіў недастаткова, каб гэта прадухіліць”.

Пад гэтымі мужнімі словамі падпісаліся дзьве траціны Сінода.

Просьба дараўцаў віну – гэта першы крок на шляху да прымірэння. Заснавальнікі Акцыі “Sühnezeichen” лічылі, што яго павінны зрабіць каты і іх нашчадкі: “Народы ўсіх краін, якія пацярпелі ад насілля з нашага боку, мы просім дазволіць нам зъдзейсніць што-небудзь добрае – сваім рукамі і на свае сродкі – няхай спачатку ў якасці сімвалу, знаку, з просьбай аб дараўаныні і міры”.

І вось група членаў Акцыі ў “Нёмане”. Ідзе нязмушаная гаворка пра жыцьцё, пра вайну, пра Чарнобыль і пра літаратуру. Адзін з актыўістаў Акцыі Хрыстаф Хойбнер – пісьменнік, аўтар некалькіх кніг наведлісткі. Апрача ўсяго іншага яго цікавяць і часопісныя і літаратурныя пытанні. Пад канец гаворкі галоўны рэдактар атрымлівае запрашэнне на развітальную вячэрну, якую актыўісты Акцыі ладзяць у гатэлі “Беларусь”.

З усёй вячэрны найбольш запомніліся слова двух былых вайскоўцаў: савецкага і нямецкага. Яны ваявалі ня толькі ў супрацьстаячых арміях, а на адным фронце, значыць, – адзін супраць другога. Нашым вайскоўцам быў Быкаў, нямецкім – Берндт. Гэта на tym фронце Быкова, камандзіра ўзводу супрацьтанкавых саракапятаў, ледзь не раздущыў нямецкі танк, а Берндт пакінуў там руку. Цяпер абодва ваякі сядзелі за адным столом і гаварылі пра вайну, як пра страшнае зло, якое навязвалася і ўсё яшчэ навязваеца народам, і што гэтага зла не павінна быць – нідзе і ніколі.

Мінае некалькі месяцаў і на адрас таварыства “Дружба” прыходзіць афіцыйнае запрашэнне. Акцыя “Sühnezeichen” просіць Васіля Быкова і Анатоля Кудраўца прыняць удзел у правядзеніі Дзён Беларусі ў Заходнім Берліне, якія плацуюцца на пачатак мая 1990 году.

Вось і пачатак мая. Сорак пяць хвілінаў на другую гадзіну ночы. Цягнік Москва – Берлін ціха адплывае ад менскага перону. Наперадзе – дваццаць гадзін дарогі. У купэ вядо-

мы беларускі графік Арлен Кашкурэвіч з жонкай, Васіль Быкаў і аўтар гэтых радкоў. Перадад’ездная мітусьня скончылася, можна трохі паспаць, пакуль у Брэсцце пачнуць цербіць пагранічнікі, пакуль будуць мяняць восі вагонаў.

Паспаць ня надта ўдаецца: вагоны не абаграюцца (прайшлі на летні графік?), бялізна, коўдры халодныя, волкія. У пасыцель кладзёмся хто ў чым едзе. Бедныя Быкаў і Кашкурэвіч са сваімі хворымі бронхамі! Ім і пры сухой тэмпературы цяжка дыхаецца, а ў гэтым холадзе, сырасыці...

У Брэсцце цягнік літаральна захопліваюць пагранічнікі. Праверка пашпартоў, дэкларацыяў, куды едзеце? чаго? чаму? і г.д.

Пасыля Брэста (за мяжой) у цягніку ўключаецца ўсё, што можа грэць, і ў вагоне робіцца цяплей. Ды і за вокнамі яркі дзень, сонца, і едзем усё бліжэй да Гальфстриму.

Прачынаемся недзе на паўтэртыорыі Польшчы гадзінаў каля дванаццаці. Пара і сънедаць. Даставем дарожныя прыпасы, хто што прыхапіў. Усё ёсьць: хлеб, сала, каўбаса, нават чырвоныя памідоры.

“Пасыля гэтай калатнечы ды халадзіны, ды пры такой закусі добра было бы... не здароўю супраціў, а сурэву для...” – з меланхолічным намёкам прамаўляе Быкаў. Намёк знаходзіць прыхільнікаў і практычнае напаўненне, і позні съняданак праходзіць у цёплай і аптымістычнай атмасферы.

Стайм у калідоры ля акна вагона – самым прыдатным месцы для тых, хто выбраўся ў чыгуначную дарогу. Можна глядзець, маўчаць, сказаць нешта і зноў маўчаць...

За вокнамі вагону праплывае польская зямля. Роўныя, нібы разыліваныя пад рулетку, прамавугольнікі палёў, двух-трохпавярховыя цагляныя катэджы – прыкметы новага парадку і новай будучыні. Будучыні, прадыктаванай уласным жаданьнем людзей, уласным інтэрэсам – для сябе, для дзяцей, для ўнукаў.

“Паліякі яшчэ паставяць помнік Герэку за тое, што ён займей сорак мільярдаў даляраў пазыкі. Бо ён пусыць гэтыя даляры на будаўніцтва, а не на ракеты, – гаворыць Васіль Быкаў, працягваючы нашу нядаўнюю дыскусію – не дыскусію пра будуче Польшчу і пра съмеласыць яе кіраўніка, які не пабаяўся папрасіць грошовай дапамогі ў

“праклітых ворагаў-імперыялістаў”. Я пагаджаюся: і праўда, відно, на што траціца крэдыты. Мне двойчы давялося праезджаць цераз Польшчу на пачатку сямідзесятых. У многім тады яна была падобная на нашу Заходнюю Беларусь – і хатамі, і гаспадарчымі пабудовамі, і занядбанымі землямі. Цяпер жа на ўвесь прасціяг, што праплывае перад вачыма, нельга ўгледзець ня тое што саламянай – гонтавай страхі. Цэгla, чарапіца, бляха.

Чалавек спакойны тады, калі спакойна ў хаце. А “хата” – гэта ня толькі сям’я, гэта і краіна, і дзяржава. У нашай жа беларускай “хаце” не было спакою. Гэта вярэдзіла, прыгнятала душу.

“Наша бяда ў tym, што на працягу ўсіх сямідзесяці гадоў зынічалася прыватная ўласнасць, прыватны інтэрэс. Зынічаліся, хаця, дзякаўаць Богу, ня вынішчаныя канчаткова. Без прыватнага інтэрэсу няма будучыні. Тапталіся, топчамся і будзем таптацца... Усё ў нас парушана на генным узроўні”, – падводзіць вынік свайму ўнутранаму маналогу Быкаў. І так будзе часта. Стайць, маўчыць, потым пачынае гаварыць. Нікай перад тобой важней аўдыторыі, калі патрэбна “мабілізавацца”, а фармулёўкі адточаныя, строгія, нібыта ўсё гэта шмат разоў думана-перадумана і запісана на матрыцу памяці. Ня ведаю, як “запісаны”, а тое што думана-перадумана, няма сумнення.

Так будзе і далей, пра што б ні зайшла гаворка і на якім бы ўзроўні яна ні вялася. Гэта ўжо, відаць, такі харектар, такая машына розуму.

Гаворым пра Чарнобыль. Ён – новая рэальнасць, якая ўвабрала ў сябе ўсё. Яна ў табе, яна з тобой – і днём і ноччу, і дома і на працы, і тут, у вагоне цягніка, які нясе цябе па чужой зямлі ў чужую краіну.

Гаворым пра фарысейства, якое творыцца на нашых вачах, на вачах усяго чалавецтва. “Чарнобыль быў, але гэта ня надта страшна, а можа, і зусім нястрашна...” – такая афіцыйная ацэнка афіцыйнай улады.

Пасыль аварыі на атамнай станцыі ў Айлендзе ў ЗША прэзідэнт краіны быў на месцы аварыі ўжо на наступны дзень. Наш Гарбачаў прыехаў у раён Чарнобылю праз многія месяцы. Як на плёнцы відзакасеты, у маёй памяці захаваліся кадры

з таго паказальнага-гісторычнага візіту. Круглашчокі ружовенькі кіраўнік дзяржавы дае інтэрв’ю тэлежурналісту непадалёк ад разбуранай станцыі. Гаворыць хутка, упэўнена, ледзь ня весела, і раптам нібы папярхнуўся, спатыкнуўся на паўслове... А гэта піскнуў невялічкі аловачак-датчык, прымацаваны да кішэнікі пінжака, падаў асьцярожны сігнал. У Гаспадара краіны не хапіла мужнасці, каб прамовіць усё слова, давесыці думку да канца... Пасыль, пры тэлепаўторах, момант гэтага канфузу быў выразаны. Але ж перадачу прамога эфіру глядзелі мільёны і мільёны людзей, і ў памяці людзей ён застаўся. Вось яна – цана *свайго* і цана чужога здароўя!

“Дні Беларусі” прадугледжваюць шэраг мерапрыемстваў: адкрыццё выставы беларускага маладога авангарду і сямейнай выставы трох Кашкурэвічаў: бацькі – Арлена Міхайлавіча і сыноў – Ігара і Хведара, паказ кінафільмаў Адамовіча і Клімава “Ідзі і глядзі” і Быкава і Шапіцкі “Узыходжаныне”, выступленыні фальклорных калектываў, літаратурныя і палітычныя дэбаты.

Прадугледжваля праграма і шматлікія сустэречы немаюць з загадчыцай дзіцячага гематалагічнага цэнтра Менску Вольгай Алейнікавай – чалавекам актыўнай матарнай натуры. На яе плечы рэспубліканскае міністэрства аховы здароўя ўзваліла адзін з самых цяжкіх клопатаў – адчайную вайну з дзіцячымі лейкозамі, можа, самым цяжкім, што прынёс Беларусі Чарнобыль. Рэспубліка не мае сілы супрацьстаяць гэтай страшнай бядзе. Вылечваюцца ўсяго 10-13 працэнтаў хворых дзяцей. Гэта ў той час, калі ў клініках ФРГ, ЗША, Израілю вылечваюць 85 працэнтаў, потым з астатніх 15 працэнтаў яшчэ палову, а мо і болей.

10-13 працэнтаў вылечаных – хіба гэта не паказчык бездапаможнага, бядотнага становішча нашай медыцыны, а з ёй і нашых няшчасных дзяцей?

Як чайнок, снue Вольга Алейнікава па Заходній Еўропе: Германія, Аўстрыя, Швейцарыя. Сама і ўрач, і заказчык, і дыпламат. Наш гематалагічны дзіцячы цэнтр узяў за базавую заходнегерманскую методыку лячэння лейкозаў. Але ж методыка – гэта і дыагностыка, і лякарствы, і харчаваныне, і стэрыльныя боксы і... і... і...

Цягнік усё болей аддаляе нас ад нашай мяжы, але не аддаляе ад саміх сябе. Разам са мной едзе і мой асаўствы Чарнобыль. Аньота, маленькая Аньота. І хачу забыць пра бяду, хачу адключыцца хоць на нейкі час, а ўсё тут, усярэдзіне, як камень, як гіра. У вачах малюнак, можа, самага страшнага, пераломнага дня змаганья з хваробай.

...Падымаюся на другі паверх гематалагічнага аддзялення, занёс нагу на апошнюю прыступку... і заміраю. Дачка Вера з Аньотай на руках ходзіць па калідоры. Малая, як малпачка, ашчаперыла цененъкім бяскроўнымі ручкамі шыю маці, прыліпла ўся, цісьненца да грудзей. Нішто яе не цікавіць, нішто ёй ня міла, галоўка на плячы, вочкі заплюшчаныя. Нічога ёй не хочацца. Хіба што вось гэтага жывога цяпла, што нябачна пераліваецца са схуднелага кволага цела маці ў зьнясленае хваробай цельца дачушки.

У хворых чарнобыльскіх дзяцей ёсьць свой адметны пашпарт – вочы. Гэта вочы касымічных прышэльцаў. Яны пранізываюць наскрэз – сваёй безабароннасцю, сваёй пакорлівасцю, сваёй трагічнай адлучанасцю ад простых дзіцячых зямных радасцяў. Яны глядзяць у вашу душу нібы з халоднага космасу адчаю. Яны гавораць і пытгаюцца. Гавораць пра трагедыю, глыбіні якой ня ведаюць. Яны пытгаюцца...

Пра што можа пытагацца дзіця чатырох-пяці-сямі гадоў, на чыю долю выпалі пакуты, перанесыці якія не пад сілу і дарослому?.. Шэсьць-восем уколаў у дзень, два-тры пераліваныні крыві, пункцыі, крапельніцы... І гэта з дня ў дзень, на працягу бясконцых месяцаў. І гэта ўсяго толькі пачатак. Пачатак лячэння, разылічанага на гады, у канцы якіх таксама невядомасць.

Кажу пра лейкознікаў, хаця ўсе дзіцячыя хваробы страшныя. Кажу пра тых, у каго “белая кроўка”, белыя тварыкі і лысенкія ад абрэменьвання галоўкі.

З сабой у Германію я ўзяў медыцынскія аналізы, карты лячэння, заключэнні сьпеціялістаў. Быў у мяне з сабой яшчэ адзін страшны дакумент – фота Аньоты пасыля чарговага сеансу хіміятэрапіі: з голай, без аднаго валосіка галоўкай і не па-земному сумнымі пасыля перанесеных пакут вачымі. Я баяўся даставаць гэты здымак, баяўся глядзець на яго сам, баяўся паказваць. А ўзяць узяў.

Ня ведаю, на што я разылічваў. Ні на што не разылічваў.

Але было нейкае спадзяванье, нейкая глухая надзея. Спадзяванье на нейкі щуд, на нейкае шчасце, на Бога, на дабрыню чужых людзей чужой краіны.

І, канечне, на дапамогу Быкава. Я ня ведаў, як, у якой форме яна можа прайвіцца, але мне здавалася, яна абавязкова прайвіцца.

Але гэта так, сёньняшнія развагі, а тады мы стаялі побач ля акна вагону, і я шукаў у сабе съмеласці, каб сказаць і пра сваю бяду. Пра чужую гаварыць лягчэй. А тут у самога вочы, як у тых чарнобыльскіх дзяцей.

Адважыўся, сказаў. Рэакцыя была імгненнай: пракашлівайне, глухаваты голас:

– Ну вядома, вядома, а як жа...

Відаць, Быкаў ведаў пра маю бяду. Відаць, думаў пра яе.

У Берліне на вакзале нас сустракае Хрыстаф Хойбнер. Мешкаватыя штаны, шырокі ў клетку пінжал, над якім восстрай рыжаватая бародка і жывыя вясёлыя вочы. Загружаемся ў “Міцубісі” (Хрыстаф ня так даўно купіў яе, не зусім новая, але бегае добра), пад’яджаем да памежнага шлагбаума. Думаецца: “Ну, зараз пачненца: “Хто, што, куды, чаго?...”. Як у нас у Брэсце. Не. Хрыстаф паказвае пашпарт, нешта тлумачыць, пагранічнік пальцы пад казырок: “Гут, прайзджай...” Два зігзагападобныя павароты – гэта, каб не праскочыла машина з разгону, – і мы ў Заходнім Берліне, значыць, у Заходній Германіі, значыць, – на Заходзе.

Гатэль “Багота”, Шлютерштрасэ, 45. За першым жа паваротам – Курфюрстэндам, ці як скарочана-далікатна гавораць немцы, – Куу-дам, – самая прэстыжная, самая драгая вуліца Берліна. Невялічкія ўтульныя нумары: ложак, шафа, крэсла, умывальнік. Усё разылічана на тое, што чалавек надоўга тут не затрымліваецца, цэлы дзень займаецца сваімі справамі, а сюды вяртаецца толькі каб пераначаваць.

Начуем і мы. Прачынаюся ад птушыных галасоў. Спачатку падумалася, што гэта містыфікацыя ці радыёжарт тыпу сігнала “пад’ём”. Выглянуў у акно. Невялічкі, аблежаваны квадратам будынка дворык, некалькі дрэўцаў, але іх хапае, каб птушкі адчуvalі сябе спакойна і ўтульна.

Сыняданак: кава, булачка, масла, сыр, вяндліна, джэм, пасыля сыняданку – прагулка па Курфюрстэндам.

Чысьціня і бляск. Блішчыць шкло вітрынаў. Блішчаць тавары на вітрынах, блішчаць тавары ў магазінах.

Ужо ў сем гадзінай раніцы ля магазінаў пачынаецца актыўнае жыцьцё. Мыюцца вітрыны, мыюцца прылаўкі. Даходзіць чарга да падлогі, потым да дзвіярэй, потым да тратуару перад магазінам. І ўсё гэта са шчоткамі, з мылам, з шампунем.

Уздоўж вуліцы прыпаркаваны мышыны: адна ля адной, адна за адной.

—Ты паглядзі, Толя, на мышыны: быццам толькі што з канвееру, а ім жа і па тры, і па пяць гадоў. Паспрабуй знайсці хоць дзіве аднолькавыя і па колеры і па дызайне...

У Быкава асабліва цёплая любоў да мышыны. Як да нечага жывога. Гатовы ля кожнай спыніцца, дакрануцца, пагладзіць, прылашчыць. І спыняеца, і дакранаеца, і пагладзіць. Адкашліваеца, прадаўжае:

— Еўропа — гэта адзін вялікі кірмаш. Ім трэба чысьціць і ўдасканальваць свае вітрыны, а ня думаць пра вайну. І маствацтва... Яно ў іх пайшло ў бок дызайну. Стала прыкладным. Прыйкладным да патрэбай чалавека.

Ня ведаю, як уся Еўропа, а Берлін, Заходні Берлін... Сапрауды, ня горад, а вялізны кірмаш. Зайшоў у магазін і, не выходзячы, можна купіць усё — ад іголкі да аўтамабіля.

Па цэнтры вуліцы, над скверам узышаеца фігурана ўздыбленае і распалавіненае круглаполае цела — ці то гіганцкай зъмяі, ці то нейкай іншай блізкай да зъмяі істоты. Не адразу зразумееш, што гэта такое, але хочацца прыпыніцца, паглядзець. У гэтакай форме скульптуру ўбачылася цела разрезанай па жывым Германіі, цела разрезанага Берліна. Ну што ж, хутка краі гэтага цела зноў сыдуцца, злыюцца разам, а там і зарубцуюцца.

Гісторыя жыве ў памяці, і лепшая памяць — матэрыяльная рэальнасць. Тоё, што можна ўбачыць, пакратаць рукамі, пачуць, адчуць.

На гэтай жа вуліцы побач з магазінам “Еўропа-цэнтр” — чатырохпавярховай казкай для дзяцей і дарослых — узышаеца будыніна старога касыцёлу. Некалі велічны прыгажун з чырвонай цэглы імкнуўся вострымі шпілямі вы-

сока ў неба, зьбіраючы вакол сябе, як настаўнік малых дзяцей, пяці- шасціпавярховыя будынкі бліжэйшых вуліцаў. У час адной з бамбёжак у 1943 годзе цяжкая бомба, як нажом, па касой лініі зразала верх касыцёлу. Такім і застаўся ён, абезгалоўлены, укарочаны больш чым на трэць, нечым падобны на гіганцкі снарад з разарванай галоўкай-вежай.

Берлінцы ня сталі аднаўляць яго, закансервавалі ў тым ненатуральным выглядзе, як яго пакінула вайна, толькі прыкрылі дахам ад дажджу і снегу.

Можна шмат рассказваць пра вайну, і чалавек мала што зразумее, мала што адчуе. А можна падвесыці чалавека да гэтага касыцёлу-калекі і нічога не гаварыць. Ідзі і глядзі. Глядзі і думай.

Сам скалечаны будынак. Усярэдзіне — белы мармуроўы Хрыстос з адбітай асколкам рукою... Выставка чорна-белых фотаздымкаў тых жахлівых ваенных гадоў... Вось адзін з іх. Над разломамі съцен касыцёлу — халоднае шэрае зімнєе неба, а ўнізе — людзі на каленях, шмат людзей, і па старыя чытае малітву. Людзі глядзяць на неба, людзі моляць Бога. Аб чым яны моляць?.. А недзе ж, праз некалькі тысяч кіламетраў, у той жа Беларусі, таксама разбомбленыя цэрквы, і там людзі таксама моляць Бога. Аб чым яны моляць?..

Побач з гэтым касыцёлам пабудавана сучасная мадэрновая царква. Высокі прасторны восьміграньнік. Ня съцены, а сущэльнія вітражы з цёмна-блакітнага шкла з трывожнымі ружова-жоўтымі плямамі. Ці то ўсплескі далёкага сонца, ці то водбліскі іншага невядомага съвятла — нешта застылае, халоднае, касымчнае. І там, угары, пад столлю, як у космесе, — рассыпты Хрыстос. Гучыць арган, гукі ліоўца аднекуль з неба, прымушаючы чалавека спыніцца, прысесьці на лаўку, супакоіцца, засядзіцца на сваім і вечным.

Зайшлі і мы з Васілем Уладзіміравічам. Пасядзелі. Памаўчалі. Паслушалі...

У сем вечару адкрыццё выставы Кашкурэвічай. Мастакі хвалююцца: то нешта паправяць, то нешта перавесяць. Усе ў напружаным чаканьні. Нарэшце шум заціхае... Говорацца традыцыйная ў такіх выпадках прамовы — у меру сыцілія, у меру дзелавыя. Добра, што стала магчыма

такое: беларусы едуць да немцаў, немцы едуць да беларусаў. Удзельнікам урачыстасці хочацца хутчэй прайсціся па памяшканын кірхі. Бліжэй і спакойна зірнуць на развеселеную жывапісную і графічную работы – плён творчых пошукаў двух пакаленняў знакамітай сям’і – старэйшага і маладзейшага.

У апошнія хвіліны ўрачыстасці прыяджае Алейнікаў. Яна толькі што з Франкфурту. Узбуджаная, нярвовая, месца не знаходзіць.

Праўду гавораць: каму бяды, каму дзъве бяды.

У самалёце па дарозе з Масквы ў Франкфурт аднаму з хворых дзяцей, якіх везлы ў клініку Гётэ, стала зусім дрэнна. Дзіця давезылі, але ўрачы ўжо нічога не моглі зрабіць. Было позна. Дзіця памерла. І вось: бедная маці з мёртвым дзіцем. Сярод чужых людзей. Чужая мова, бяз грошай. У Менску ім не памянялі ні капеекі. Паспрабавалі званіць у савецкае консульства ў Кёльн, гэта за дзъвесце кіламетраў ад Франкфурту. Там адказалі: сёняня нікто прыехаць ня можа, прыедуць заўтра. А да заўтра болей як суткі!.. Вось ён, яшчэ адзін Чарнобыль, – казённы, паўсядзённы, савецкі Чарнобыль.

Работнікі клінікі ня сталі чакаць, калі прыедуць і ці прыедуць увогуле гэтыя консульскія служкі, сабралі гроши і для маці, і на труну, і на перавоз цела дамоў.

Гора ня любіць дыпламатыі, гора любіць спагаду.

Абедаем у Грунвалдзе – адным з дачных прыгарадаў Берліну. Да вядомай Грунвалдской бітвы 1410 году, ап'яроч нямецкай назвы – Грунвалд (Зялёны Лес) – гэты прыгарад ніякіх адносінаў ня мае. У садовай і лясной зеляніне адна-двухпавярховыя асабнякі, кожны дамок – арыгінальны твор індывідуальнага дойлідства, імя якому – фантазія гаспадара. Невялічкая чыгуначная станцыя. Месца сумна-гістарычнае: з гэтай станцыі адпраўлялі ў лагеры яўрэяў у 1940-1944 гадах. Колькі тысячаў прайшло іх праз гэтыя вароты ў пекла?

Кафе – нешта зусім простае, вясковае – і дашчаныя сталь, і ежа: піва, утушанае мяса, салата з каляровай капусты. Наведальнікаў небагата, з усімі ўпраўляеца гаспадар з сынам.

На ружовым лістку паперы, прышпіленым да дзъярэй, тэкст: “Перш чым пажаліца на нівыхаванасць афіцыянта, раім спачатку пазнаёміцца з ізфам і даведацца, што той скажа”. Шэф – ён жа гаспадар, – здаровы немец пад метр дзеўяноста ростам, з магутнымі плячамі, жыватом і кулакамі, большымі за літровы куфаль. Сапраўды, перш чым пажаліца, падумаеш. Хаця ўсё гэта жарт. І піва, і абед зьяўляюцца адразу, як толькі чалавек прысаджваецца да стала.

Сустрэча з журналістамі ў офісе Агенцтва друку “Навіны”. Присутнічаюць прадстаўнікі заходнеберлінскіх газетаў, радыё. Тэма гаворкі ўсё тая ж: “Чарнобыль”.

“Прайшло чатыры гады пасля выбуху на атамнай станцыі. Што зрабіў, што робіць наш урад, каб ліквідаваць вынікі аварыі, каб зменшыць наступствы катастрофы?”

Што зрабілі, што робяць? На словах – нешта робяць, на самой справе – амаль нічога. Бо ўсё, што робіцца, гэта так міэрна, так вымучана. Так непасылядоўна...

Вось і мы тут – паспрабаваць нешта зрабіць, нешта расказаць, нешта патлумачыць. “Чарнобыль – гэта крызіс савецкай сістэмы, але гэта не толькі савецкі крызіс. Гэта крызіс і ўсходнеславянскі, і сусветны. І выйсьці з яго можна толькі ўсім разам, супольнымі намаганнямі”, – гаворыць Васіль Быкаў. Журналісты пагаджаюцца, ківаюць галовамі. А ён працягвае: “Людзі ў бядзе, і іх трэба ратаваць. І бяды гэтае мае зусім канкрэтнае аблічча....”

Са страхам і ўнутраным супраціўленнем я дастаю фота Анюты, перадаю журналістам. Вось ён які, Чарнобыль! Фота пайшло па руках, але не затрымалася, вярнулася назад.

Сярод пытанняў да Быкава і такое: “Як вы ўспрынялі крытыку культуры асобы?” – “Нармальна. Я ведаў, што гэта будзе рана ці позна. Я перажыў калектывізацыю і выкліканы ёю голад. Я перажыў вайну і перажыў яе на перадавой, у акопах. Я шмат пабачыў і шмат пра што думаў. І я ведаў, што гэта рана ці позна будзе”.

Быкаў не сказаў, што крытыка культуры асобы ў краіне пачалася задоўга да хрушчоўскай адлігі і што адным з першых і самых сур'ёзных крытыкаў быў ён, Васіль Быкаў.

Гэта ведалі, гэта адчувалі чытачы ягоных твораў. Яшчэ лепш пра гэта ведалі работнікі “органаў” – тыя, хто ад-

сочваў кожнае слова, кожны крок пісьменьніка. Трохі пазней, праз некалькі гадоў пасля той нашай паездкі ў Захадні Берлін, мне трапіць у рукі кніга “Дзяржбяспека і літаратура (На вопыце Расіі і Германіі, СССР і ГДР)”. Дык вось: у ёй старшыня тадышняга Камітэта дзяржбяспекі СССР Ю.Андропаў дакладваў у ЦК КПСС:

“Камітэт дзяржаўнай бяспекі Беларусі мае звесткі аб нездаровых настроях беларускіх пісьменьнікаў – члена КПСС Карпюка і Быкава... Карпюк нелегальна распаўсюджвае сярод сваіх знёмых усялякія пасквілі ў выглядзе кнігі Гінзбург-Аксёнаўай “Круты маршрут” і іншыя. Адмоўна ўзьдзейнічае на моладзь. Пад яго ўплывам студэнт Грэдзенскага педінстытуту Малашэнка піша вершы, прасякнутыя песімізмам і ўпадніцтвам, некаторыя з іх маюць шкодны палітычны сэнс... Погляды Карпюка ў пэўнай ступені падзяляе Быкаў, аўтар тэндэнцыйнай аповесі “Мёртвым не баліць”... У цяперашні час да Быкава выказваюць інтарэс ідэалагічныя цэнтры ворага. Гэта відно, прынамсі, з перапіскі з ім супрацоўніцы закрытага сектару “Народна-працоўнага саюзу” (НПС), якая вядзе яго антысавецкую апрацоўку. З Быкавым устанавіў контакт італьянец Поджы, які падазраеца ў прыналежнасці да съпецорганаў ворага... Камітэт дзяржбяспекі Беларусі з санкцыі ЦК кампартыі рэспублікі рыхтуе мерапрыемствы, накіраваныя на прадухіленне магчымых варожых акцыяў з боку названых асобаў”.

Вось так. Галоўны начальнік усясьльнага ведамства ледзь не трохсотмільённай ядзернай дзяржавы і заўтрашні яе кіраунік дакладвае камуністычнаму партыйнаму кірауніцтву пра “нездаровыя настроі” беларускіх пісьменьнікаў Карпюка і Быкава і пра падрыхтоўку гэтym ведамствам “мерапрыемстваў”, накіраваных на “прадухіленне магчымых варожых акцыяў з боку названых асобаў”...

Пра адно з такіх “мерапрыемстваў” расказаў у час той жа паездкі сам Быкаў.

“Гродна. Кватэра наша была на першым паверсе. Вечарэ. Я сяджу за столом, стол каля акна. На процілеглым баку вуліцы спыняеца “газік”, прыадчыняюцца дзвіверцы. Ніхто з машыны не выходзіць, але я раптам чую, як па майце разыліваеца млявасць, я пачынаю задыхацца... Разу-

мею: яшчэ трохі – і ўсё, сканаю... Неяк спаўзаю з крэсла і як магу выпаўзаю на вуліцу, дабіраюся да “хуткай”... Там мне зрабілі некалькі ўколаў, трохі адышоў, супакоіўся... Вярнуўся дамоў. Машыны няма. Відаць, узьдзейнічалі токамі высокай частаты..."

Яшчэ пытаныні – і не сказаць, што пустыя, рытaryчныя, і не сказаць, каб аўтарам іх нешта балела. Ці то абыякавасць, ці то вяласць, ці стомленасць.

“Ім надакучылі нашыя скаргі і просьбы”, – падводзіць рэзюме Быкаў. Мусіць, яно і праўда: надакучылі. Але куды дзяявацца? Горка хадзіць па съвеце з працягнутай рукой, але бяда прымушае. Трагедыя дзяцей, трагедыя людзей, трагедыя цэлага народу...

Сустрэча з групай евангелісцкіх пастараў – актыўістай акцыі “Sühnezeichen”. Безумоўна, сэрца сустрэчы – Хрыстаф. Ён яе і арганізаваў, і сабраў усіх у кучу, і пазнаёміў – хто ёсьць хто. Быкава многія ведаюць, чыталі, рады сустрэчы з ім, пагаварыць, атрымаць аўтограф. Сустрэча ідзе нязмушана проста, твар у твар, вочы ў вочы. Адразу адчуваеца, што ў гэтых людзей ня проста цікаўасць да чарнобыльскай бяды, а цікаўасць, прадыктаваная міласэрнасцю, жаданьнем памагчы людзям, якіх накрыла гора.

Адзін з маладых пастараў гаворыць, што яго абшчына сабрала дваццаць тысячай марак і гатова перадаць іх для набыцця дазіметраў. Цішыня. Усе глядзяць на Быкава. Чакаюць, што ён скажа. І ён гаворыць:

– Яно-то так, можна і на дазіметры. Але іх у нас пачалі ўжо выпускаць і будуць выпускаць. А ці нельга гэтыя гроши пусыцца на зусім канкрэтную акцыю, на набыццё лекаў ці на лячэньне канкрэтнага чалавека, цяжка хворага на лейкемію... Толя, дзе там у цябе было фота?..

Я дастаю Анюціна фота, і яно пайшло па круге. І кожны доўга тримае яго ў руках, углядзеца ў яго, нібы чытае нешта... Я ні на кога не глядзеў, ня мог глядзець. Адно толькі чуў, як моцна б’еца сэрца. Ніколі – ні да гэтага, ні пасля я не чуў, каб яно так білася.

Словы Быкава сталі тымі словамі, якія вырашылі лёс

тых тысячаў марак, а з імі і лёс маленькай дзяўчынкі на фота. Дзяўчынкі з сумнымі незямнымі вачымі.

Едзэм у стары цэнтр Берліну – рэйхстаг, Брандэнбургскія вароты, Трэптаўпарк. Усё гэта знаходзіцца ва “ўсходній” зоне, але экспкурсійныя аўтобусы з Заходняга Берліну праpusкаюцца бесъперашкодна. Можа, таму, што лёс Берлінскай сцяны ўжо вырашаны. Можа, яшчэ і таму, што на дварэ май – сорак пяты май пасцяля канца вайны.

Брандэнбургскія вароты ў рыштаваньнях – ідзе рэстаўрацыя. Трэптаўпарк у маладой зелені і нязвыклай для вялікага горада цішыні. А ля рэйхстага – гэтай квадратнай шэрай аграмадзіны са сьветлымі латкамі пазнейшага бетону на сценах і калонах, якім замазваліся съяды ад ваенных куль і асколкаў, віруе жыццё. Шмат турыстаў, шмат берлінцаў. Людзі ходзяць, глядзяць на манументальныя і нязрушны ў сваёй масіўнасці будынак, на цёмныя воды даволі шырокай Шпрэі. Усе нібы ў прадчуваньні, нібы ў чаканьні нечага важнага, што павінна вось-вось аddyцца.

Ня ведаю, пра што думаў Васіль Уладзіміравіч, калі мы ішлі паўз рэйхстаг, паўз яго шматлікія, на шырыню ўсяго будынка прыступкі галоўнага пад’езду.

– Тут жа на кожнай прыступцы ляжала па дзесяць – пятнаццаць нашых хлопцаў, – толькі і сказаў глухім сціснутым голасам.

У час штурму Берліну загінуў яго стрыечны брат Мікола. Можа, і ён ляжаў на адной з гэтых прыступак, а можа, на шляху да іх. Сам Васіль Уладзіміравіч у тыя дні ваяваў у Аўстріі.

Недалёка ад сценаў рэйхстага дзелавыя людзі арганізувалі кірмаш. Прадаецца Берлінская сцяна! Не сцяна цалкам, а яе долі, яе асколкі. І людзі ахвотна плоцяць трэ, пяць марак, каб узяць у рукі і пакінуць на памяць кавалак расштурчанага бетону, таго бетону, які разьдзяляў берлінцаў, разьдзяляў немцаў, разьдзяляў Германію, разьдзяляў сvet.

Спачатку падумалася: навошта купляюць? Навошта?.. Значыць, сцяна так уелася ў косьці, так зънелюбела, што людзям патрэбна матэрыйльнае пацьверджанье, што яе ўжо ня маю. Няма – і вось канкрэтныя асязальныя напамін пра тое, што яе няма. Сваёй бетоннай ломанай лініяй сцяна апраўдвалася і ўзаконівала і “жалезны” занавес, і савецкія танкі

на вуліцах Берліну, Прагі і Будапешту праз многія гады пасля вайны. І нашу галечу, і ўвесь ідывайтам нашага жыцця.

Розумам можна дайсыці, можна даказаць самому сабе, што ўсё, што адбываецца, што адбывалася, – гэта справядліва, некалі так і павінна было стацца. І ўсё ж, як сумна глядзець на гэты бойкі гандаль ўсёй савецкай ваеннай атрыбуцыйкай. Што тут толькі не прадаецца! Мундзіры, папругі, фуражкі, пілоткі, гузікі, значкі, медалі і ордэны – самыя розныя і самыя высокія. Гузікі – няхай, медалі – няхай, ордэны... Але ж гэта тое, чым мы жылі, чаму верылі, на чым нас купілі, як вераб’ёў на мякіне.

У каторы раз нас выставілі на пасъмешышча. І што з таго, што гэта справядліва?!

Побач з рэйхстагам, на крутym беразе ракі, на металічнай сценцы-агароджы распяты белыя крыжы. Іх я налічыў пятнаццаць. Гэта горкая памяць пра тыхіх нямецкіх юнакоў, што адчайна кідаліся ў воду, каб пераплыцца на другі бераг і апынуцца на свабодзе. Пагранічнікі расстрэльвалі іх ва ўпор...

Сядзім за адным са столікам, вынесеных з рэстарану на тратуар фешэнбелльной Курфюрстэндам. Размаўляем, маўчым, а калі маўчым, то ўсё роўна размаўляем. Думаем пра дом, пра жыццё, пра літаратуру, пра ўсё, што засталося ў Менску, у Беларусі.

Ад жыцця не ўцячэш, яно ў тваёй крыві, яно з твой усуды. Няхай галоднае, няхай беднае, але каб не такое дзікае! Не такое беспрасьветнае! Не такое безнадзеяне! А то і галоднае, і беднае – і такое дзікае.

– Васіль Уладзіміравіч, вы столькі паездзілі па съвеце, столькі пабачылі... А жонка, Ірына Міхайлаўна, ездзіла з вами?

– Не-а. У яе нават няма замежнага пашпарту.

Падумаў, памаўчай.

– Ведаеш, яе бабулю расстрэлялі ў Курапатах. Бабулі тады было семдзесят два гады...

Ім бы, гэтым беларускім пісьменнікам, радавацца, што яны ў вольным горадзе, што сядзяць за чыстым столікам, што дыхаюць съвежым (у шматмільённым горадзе!) паветрам, што п’юць халоднае пеністое нямецкае піва, якое па-

дае добразычлівы паслужлівы афіцыянт, – ні табе мату, ні табе бруду...

Ім бы адчуваць сябе вольна, хоць часова забыўшы свае клопаты і трывогі. Вось хоць бы так, як гэтыя немаладыя турысты з Англіі ці, можа, з Канады ці Францыі, а яны... То Курапаты, то Чарнобыль...

У часе адной сустрэчы з творчай інтэлігенцыяй Берліну хтосьці жартам спытаў у Васіля Быкава: “Як адчуваюць сябе савецкія людзі за мяжой?” Ён падумаў і зусім сур’ёзна адказаў: “Савецкія людзі за мяжой увесь час глядзяць у зямлю і падымаюць вочы толькі тады, калі едуць дадому. А ў зямлю глядзяць таму, што ім сорамна глядзець на ўсё гэта дабро, якое бачаць, сорамна адчуваць сябе непаўнацэннымі”.

І мы з ім глядзім у высокія запацелья бакалы з півам і гаворым літаральна такое: “Як добра, што нашыя жанчыны ня бачаць усяго гэтага...”

Як добра...

Гэта не зайздрасцьць гультаёў: “суседавы куры заўсёды нясуть большыя яйкі”, ці “багатаму чорт дзяцей калыша”. Гэта не...

Ціхі, цудоўны вечар, у прыродзе супакоенасцьць, лагода. І сярод гэтага быкаўскае:

– Болей за ўсё мне шкада нашых інтэлігентаў, нацыянальных падзвіжнікаў. Лёсік, Ластоўскі, Луцкевічы, Арсеньевы... Ды і Купала з Коласам. Так дружна яны ўзяліся за нацыянальнае адраджэнне, а іх зламалі, стапталі, зьнішчылі. І нават сёньня нічога не можам зрабіць, рэабілітаваць іх не можам. Дзе, у якой нацыі гэта магчыма, у якога народу?

Сапраўды, “дзе”, “у якога народу”?..

“Кірхентаг”... У даслоўным перакладзе чытаецца як “Дзень царквы”. Але для немцаў гэты дзень азначае шмат большае. Гэта ня толькі свята царквы, свята вернікаў. Гэта свята ўсяго народа, свята братэрства, усеразуменія, уседаравання, калі асабістae адыходзіць убок, саступаючы месца вышэйшаму, духоўнаму. І гэтае духоўнае не штосьці недасягальнае, а нябесна-зямное, замацаванае простым, бытавым, сямейным. Гэта свята, на якое не зганаюць прымусова, як на суботнік, гэта сямейна-дзяржаў-

нае свята. Свята, у якім ніхто ні ад кога не залежыць і ўсе залежаць ад усіх.

Дастаткова пабачыць, як людзі дабіраюцца да месцаў правядзення мерапрыемстваў – царкоўных службаў, палітычных дыскусіяў, рок-канцэртаў, літаратурных чытаньняў, – сем'ямі, з груднымі дзецьмі, маладзёжнымі групамі: аўтобусы, вагоны электрычак забіты, як у нас у разгар летне-дачнага сезону, – і ні табе злосыці, ні табе незадавленасці – съмех, жарты. Калектыўная дарожная радасць... Дастаткова адзін раз ўсё гэта пабачыць, каб пераканацца, наколькі глыбока зъянданы народ, і народ гэты – не абстракцыя, а реальнасць, вось яна – весяліцца, п’е, жуе, съпявае, крычыць, – словам, жыве!..

Жывём у Бохуме – адным з гарадоў велізарнага Рурскага трохкундніка: Дортмунд – Эсэн – Бохум. “Рурская жалеза”, “рурская сталь” – гэта нібыта з нейкага далёкага жыцця, – школьнага, пасъляшкольнага, пра што гаварылася, пра што чыталася, што як недавер, як страшылка засела ў памяці. А тут зусім іншае – чалавечнае, чалавечнае.

Людзей на “кірхентаг” наехала шмат, месцаў у гатэлях не хапае, ды і ня ўсім гатэль па грашах, яшчэ на нач-другую, а на цэлы тыдзень? Арганізаторы кінулі кліч да мясцовых: “Хто каго возьмез?” Кліч быў пачуты. Нас з Быкаўм прытуліла сям’я Шмідтаў. У скраіна гораду. Маленькая, на некалькі дамоў вулічка, перад уездам у якую стаіць указальнік-напамін: “Privatstrasse”. “Прыват”, значыць, “асабісты, мой” – дом, гараж і дарога паміж дамамі, вуліца таксама. Каб ніхто не замінаў жыць як чалавек хоча.

Пасялілі нас у “сутарэнь” – паўпадвальны паверх, над якім яшчэ два паверхі, дзе жыве ўсё сям’я Шмідтаў – муж, жонка, дачка.

“Сутарэнь”, “сутарэньне”... Яшчэ з далёкіх школьніх гадоў думалася, што гэта адно з чыста беларускіх слоў: сутарэньне, тварэньне, маленьне, хаценьне... Аказваецца, і немцам добра вядома гэтае слова, адно толькі трохі падкарацілі.

З гаспадарамі мы, можна сказаць, і не сустракаліся. Уставалі, съняданак – гарбата, кава, сыр, каўбаса, масла, – усё ўжо было на стале, вярталіся вечарам – яны ўжо спалі. Пад канец “кірхентагу” Шмідты наладзілі развязтальны “прыём”.

Літаратурна-музычны вечар у гарадскім музей-цэнтры зацягнуўся за поўнач, але гаспадары спаць не клаліся, чакалі нас. Святоточна накрыты стол, букет кветак, віно, розныя закускі... Ідзе гаворка пра ўсё, але перш за ўсё пра тое, як там у нас, у Беларусі? Як у нас? Сказаць, што добра, нельга. Сказаць, што блага... Доўга гаварыць давядзенца. Так у нас, так...

Гляджу на Васіля Уладзіміравіча і бачу: нешта ня тое. Гаварыў, гаварыў і раптам замоўк на паўслове, пачаў задыхацца. Цап-лап па кішэнях – і хутчэй уніз, у “сугарэнь”. Праз некалькі хвілінаў вяртаецца. Ціхі, спакойны, крыху пабялелы. Аказваецца, перад “прыёмам” ён пераапрануў кашулю, а выратавальны інгалятар застаўся ў старой. Добра, што недалёка, добра, што... Гаспадары, здаецца, так нічога і не зразумелі. О Божа!..

“Ірмачка” – так ласкава, прыгожа заве Хрыстаф нашу перакладчыцу. Гэта калі добра ладзіцца работа, калі добрае надвор’е і наогул, калі ўсё добра.

Ірмачка – высокая, абаяльная, съветлавалосая дзяўчына з нашых, савецкіх. Бацькі яе – патомкі нямецкіх каланістай, што прыехалі некалі ў Латвію і асели там. Цяпер і брат з сястрой, і маці, і сама Ірма тут, у Заходняй Германіі. Ірма добра ведае нямецкую мову, вядома, латышскую, рускую, слабей беларускую, актыўна супрацоўнічае з “Sühnezeichen”. Пастаяннай філалагічнай працы па��уль што не знайшла, ды і знайсьці яе няпроста, і гэтае супрацоўніцтва дае ўзаемную выгаду і Акцыі і ёй.

– Ірмачка, сёньня едзем за горад, на Ванзею, – гаворыць Хрыстаф. Ірма ўсміхаецца, згодна ківае галавой: едзем.

Усё тое ж сямейнае Хрыстафава “Міцубісі”, за рулём гаспадар. Хрыстаф цудоўна валодае рулём, выключна ведае дарожную геаграфію Берліну і ўсёй Германіі, і сядзець з ім побач, калі машина ў ягоных руках, – адно задавальненіне. “Мой выратоўца, мой забавіцель”, – з ласкай у голосе гаворыць Васіль Уладзіміравіч і ківае на шафёра. Шафёр усё гэта чуе, але маўчыць, заняты сваёй работай. А Быкаў расказвае: “...Ці то па выдавецкай справе, ці то па нейкім іншым запрашэнні ехаў я цягніком сюды, у Заходнюю Германію. Колькі можна было паспаць – паспаў,

і чытаў газеты, якіх набраў у дарогу. Вядома, не звярнуў увагі на тое, што некалькі разоў уключалася радыё ў купэ і на тое, што яно гаварыла. Цягнік набліжаўся да польсканямецкай мяжы, рэчы былі сабраныя, і я чакаў чарговай пагранічнай працэдуры. Але пагранічнікі чамусыці не съпяшаюцца, а наш састаў заганяюць у нейкі тупік. Людзі пакідаюць вагоны. Бачу, нешта ня тое. Цікаўлюся: што здарылася? І мне тлумачаць: у Германіі забаставалі чыгуначнікі, і састаў далей ня пойдзе. Вось дык штука! Сяджу, думаю, як быць? Знаёмых няма, валюты няма, білета назад няма... Тым часам адключылі электрычнасць. На дварэ зіма, сънег. Сітуацыя... Сяджу ў цемнаце пяць хвілінаў, дзесяць. Што рабіць? І раптам чую: ляслупі дзвіверы вагону і голас: “Быкаў, дзе ёсьць Быкаў?” – “Тут Быкаў, во ён Быкаў”. Выходжу ў калідор і – о Божа, Хрыстаф! Як ён даведаўся, што я еду. Як перасек на машине некалькі граніцаў, як знайшоў тупік, у якім стаяў састаў, у якім мэрз Быкаў, і па сёньня ня ведаю...”

Быкаў заканчвае расказ, пазірае ў люстэрка, што ў салоне машины, перад шафёрам. У люстэрку вочы Хрыстафа. Іх позіркі сустракаюцца. Хрыстаф нічога не тлумачыць, адно круціць баранку.

Паняцьце “за горад” для Берліну чыста ўмоўнае. Куды ні паедзеш, усюды горад і ўсюды “за горадам” – зелень і будынкі, будынкі і зелень. Разумнае здаровае суіснаваньне цывілізацыі і прыроды.

Хвілінаў трываць язды па вуліцах, і мы вырываемся з гарадской зоны, праезджаем па зялёным калідоры сапраўднага старажытнага лесу, зварочваем з аўтастрады і заізджаем на невялікую забетонаваную пляцоўку, што пры ёрліцца да глухой шэрай съяні – састаўленыя ўпрытык, звараныя і залітыя ў пазах растворам стандартныя, чатырохметровай вышыні жалезабетонныя пліты.

З такіх плітаў і складаеца знакамітая Берлінская съяна. Яна ідзе па зямлі, паўтараючы зігзагі дзяржаўнай мяжы – лінію будынкаў, каналу, дарог. Колькі разоў, праезджаючы, даводзілася бачыць з акна вагону гэтую съяні, але там яна ўспрымалася як натуральны элемент прамысловага пейзажу, а тут мы стаялі перад іншай съяні – грубай, непрыгожай, недагледжанай.

Хрыстаф махнуў рукой: пакліаў за сабой. Некалькі метраў вузенъкай съцежкі між зялёных кустоў – і перад намі адкрыўся круглы, дыяметрам з метр ці болей, пралом у съянне. Прабіць такое акно ў жалезабетоне па сіле хіба што вялікай чыгуннай бабе ці борту сучаснага танка. Урэшце, якое гэта мае значэнне.

Усылед за Хрыстафам пралазім у пралом, перасякаем палацу ўзаранай глыжаватай зямлі, якую яшчэ зусім нядаўна ахоўвалі гэдэраўскія пагранічнікі з аўтаркамі і аўтаматамі, і трапляем у прахалодную цішу звычайных вясковых могілак. Ня ведаў бы, што знаходзішся ў Германіі, можна было б падумаць, што трапіў на могілкі нейкай нашай беларускай вёскі, – такое было ўсё знаёмае, сумна-трывожнае і запусьцелае. Відно было, што на гэтых могілках даўно нікога не хавалі. І праўда: апошняя па часе дата на надмагільным помніку была памечана семдзесят другім годам. Семдзесят другім, а гэта быў дзесяцігоддзе год. Жыцьцё могілкам, як і кожнаму населенаму пункту, даюць новыя жыхары. Тут яны даўно не аб'яўляліся.

Па съцежкы між могілай выйшлі на шырокую брукаўаную дарогу, што была цяпер вуліцай забытай богам і людзьмі вёсачкі.

Час быў ранішні, цягнула прахалодай ад старых дрэваў, што расылі абапал брукаванкі. За дрэвамі, недзе ўглыбіні, з аднага і другога боку, віднеліся дамкі, але зноў жа ціхія і быццам нежылыя. Хаця не – насустроч ішлі два пажылыя чалавекі – мужчына і жанчына. Павіталіся “туттаг”, пакланіўшыся галавой, па-свойску, як да даўніх знаёмых. Якраз так, як гэта робяць у нашых вёсках старыя жыхары.

І зноў цішыня. Глухата і адчуванье закінутасыі, нібы ўсё гэта на нейкай іншай планеце, а не ў некалькіх кіламетрах ад вялікай сталіцы вялікай ёўрапейскай краіны.

Выходзім да рэчкі, спыняемся на перакінутым цераз яе мосыціку. На парэнчах тоўсты слой іржы. Іх ніхто ня чысьціў, не фарбаваў, відаць, ад канца вайны.

Гэты вузенъкі пешаходны мосыцік быў тым адзіным нервам, які звязваў жыхароў гэтай усходнегерманскай вёсکі з навакольным съветам, з навакольным жыцьцём. Куды б ні тыцніўся кругом, усюды наткнешся на бетонную съянну.

Некалі тут любілі будавацца заможныя людзі. Прыйгожы

лес, вада, можна сказаць, прыгарадная, курортная зона. Пасылья ўтварэння ГДР і дамы, і ўсё іншае перайшло ў руکі народнай улады. А дзе гаспадар “народ”, лічы, гаспадара няма.

Рухаемся назад, у бок нашага нелегальнага пераходнага пункту.

– А што будзе, калі нас застукаюць гэдэраўскія пагранічнікі? – пытаемся ў Хрыстафа.

– Што будзе? Мяне адправяць дамоў, у Заходні Берлін, а вас... – Хрыстаф задумваецца.

– А нас на Салаўкі, – падказвае Быкаў.

– Ну, так ужо адразу і на Салаўкі, – сумніваецца Ірма.

– Ну, ёсьць яшчэ Калымы...

– Не застукаюць, – супакойвае Хрыстаф. – Я тут ня першы раз. Пераходзі і тады, калі стралялі, а цяпер тым болей.

Горача. За бялёсай смугой сонца не відно, але грэе яно добра. Хрыстаф адпраўляецца ў росшукі якога-небудзь напітку і праз хвілінаў дзесяць вяртаецца, урачыста несучы ў руках сасікі і бляшанкі з “пльзенскім” півам, якія прыдбай у мясцовым дамку-гаштэку.

– Давайце зъядзім і вып’ем. Ня хутка вам, – ківае ў бок Быкава і Кудраўца, – давядзецца падпольна пераходзіць мяжу чужой дзяржавы, есьці гэдэраўскія сасікі і запіваць гэдэраўскім “пльзенскім”.

Сядаем на лаўку пад высокай старой ліпай, у цяжкой кроне якой гудуць пчолы, п’ём піва, закусваем сасікамі.

Хрыстаф гаварыў праўду. Праз некалькі месяцаў патрэба ў пераходзе мяжы з Заходнім Берлінам на Усходні і назад адпала: Заходнія і Усходнія Германіі ўзъядналіся ў адной дзяржаве.

Ідзём паўсъянну, спыняемся на адным з яе заломаў і на шэрым шурпатым бетоне пакідаем свой знак. Быкаў дастае фламастэр і піша: “І мы былі тут. Васіль. Анатоль”. Расыпісваемся.

Хутка бульдозеры зьнясучь гэтую съянну. Не выключаю, што дзелавыя хлопцы растроўшчаць і гэтую пліту на маленькія кавалачкі, каб можна было загарнуць у паперу і прадаць. Цікава, колькі будзе каштаваць кавалачак съянны з нашымі аўтографамі?

Зноў вуліца вёсачкі, дарожка праз могілкі, знаёмыя пралом. Наперадзе ў нас быў яшчэ востраў Паўлінаў. Ёсьць такія малаянічыя востраў на Ванзеі – з паважнымі экзатычнымі птушкамі, якія далі яму імя, з магутнымі дубамі, ліпамі і платанамі, з рэстаранам, дзе частуюць смажанымі вуграмі і традыцыйна нямецкімі сывінімі ножкамі, заказваюць якія звычайна турысты, бо ня ведаюць сапраўдных волатаўскіх памераў іх.

Першым сесцыі на паром, каб пераплысьці на востраў, пабывалі на сумна вядомым мосьці на Ванзеі – тым, на якім звычайна разъменьвалі шпіёнаў – савецкіх на “іхніх” ці наадварот. Хто глядзеў фільм “Мёртвы сезон”, павінен быў запомніць яго. Нічога асаблівага, мост як мост: метал, бетон, унізе вада. Вядома, можна разъменьваць людзей і так, як у кінафільме. А можна і не разъменьваць. Вунь, у некалькіх сотнях метраў адсюль, у кустах пралом... Хаця, каго я і куды штурхаю?..

На востраве Паўлінаў ёсьць невялічкі фантан: б'е з зямлі чистая вада, падымае ўгору, прамывае белы пясок. Шмат хто з тых, што прыязджаюць сюды, кідаюць у ваду манеты. Як замову, каб калі-небудзь вярнуцца ў гэты прыгожы рапскі куток. Усё дно фантана, як рудой луской, укрыта гэтымі манетамі.

Кінуў туды і я некалькі пфенішкай, паглядзеў, як яны мякка ляглі паверх ранейшых і, абмытыя вадой, сълюдзяна заблішчэлі.

Кінуў з тым жа спадзіваньнем, што і ўсе, і не дарэмна. Прыехаў туды я яшчэ і раз, і два... Быў ужо іншы час, быў іншы я: Германія правярала вартасць і надзейнасць новага, дэмакратычнага гарнітура, пашытага для цэльнага нямецкага нацыянальнага цела, а маленькая Анюта набірала сантиметры і кілаграмы здароўя, упартая змагаючыся за права жыць на гэтай планеце.

Аперацыя “Берлінская сцяна” мела свой працяг. Чамусыці мне здаецца, што менавіта ў туу ціхую майскую раніцу на Ванзеі Быкаў адчуў той цёплы сардэчны штуршок, які прымусіў яго расказаць пра іншую сцяну.

Гэта мае здагадкі. Магчыма, гэты штуршок быў ра-

ней, магчыма, пазней. Але ён быў. Таму што ў 1997 годзе ў Менску, у выдавецтве “Наша ніва” выйшла чарговая кніга Быкава – зборнік яго новых празаічных твораў. “Сцяна” – так пісьменык назваў гэтую кнігу. “Сцяна”...

Кнігу заключае навела-прытча з той жа назвай. У прытчи расказваецца пра вязня, асуджанага і пасаджанага ў камеру-адзіночку. Патраціўшы месяцы знясільваючых намаганняў, ён прабіў, пракалупаў дзірку ў сцяне камеры і выйшаў на волю. І тут убачыў, што перад ім ня воля, якой ён так прагнушы, а другая сцяна – такая ж масіўная, такая ж страшная. Жыцьцёва кола замкнулася: колькі ні біся – наткнешся на сцяну...

Пры ўсёй песімістычнасці прытчи нельга ня бачыць у ёй характар вязня. Гэты вязень ніколі ня спыніцца. Ён будзе дзяюбці і другую сцяну, а калі трэба будзе – і трэцюю... Жывы ваюе з мёртвым. Жывы перамагае мёртвае.

У характары вязня відзён і характар аўтара прытчи.

Калі б мяне папрасілі назваць імя самага значнага пісьменыніка апошніх дзесяцігоддзяў савецкай эпохі, я, не задумваючыся, сказаў бы: Васіль Быкаў. Калі б мяне папрасілі назваць двух пісьменынікаў, я, не задумваючыся, дадаў бы: Віктар Астаф’еў.

Васіль Быкаў і Віктар Астаф’еў – гэта вялікія пісьменынікі, помнікі самім сабе і народам, якія нарадзілі іх.

Віктара Астаф’ева таксама ўжо няма, але яго месца застасцца за ім.

Васіль Быкаў...

Здавалася, яго прысутнасць з намі будзе заўсёднай. Але жыцьцё мае свае меркаваныні. Пасля гадоў вымушанага блуканья па чужынэ – Германія, Фінляндыйя, Чэхія – ён вярнуўся ў Менск, каб сумна пажартаваць: “Прывёз свае косыці дамоў”. Акрамя афарыстычнага, слова мелі і прымітыўна канкрэтны сэнс. У Празе дактары зрабілі яму цяжкую аперацыю, без якой жыць было немагчыма. Але і пасля аперацыі жыць стала немагчыма.

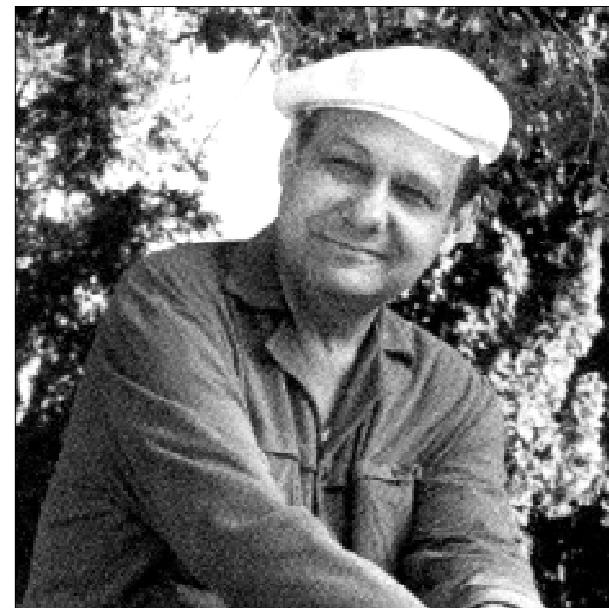
На чорную дату пачатку Вялікай Айчыннай вайны жалобным штрыхом лёг чорны цень дня ягонай съмерці. Вайнадагнала, хоць ён ад яе ніколі не ўцякаў.

Перад съмерцю ён пасьпей патрымаць у руках, паняньчыць апошняе сваё дзіцятка – кнігу “Доўгая дарога дадому”. І праўда: доўгай была ягоная дарога дадому – праз усё жыцьцё.

Як салдат, які выжыў у вайне, ён не любіў бравурных маршаў. Ён любіў цішыню. Як чалавек, ён любіў усе колеры жыцьця. Але як патрыёт аддаваў перавагу двум – бел-чырвона-беламу. Белы – колер надзеі, чырвоны – колер змаганьня.

Пайсьці і не вярнуцца дакляраваў яму лёс. Ён пайшоў і вярнуўся. Каб пайсьці туды, адкуль звароту няма, – у вечнасьць. Вечнасьць ня ведае ні грантаў, ні медалёў. У яе ёсьць толькі адна ўзнагарода – Памяць. Яна выдаецца пасьмяротна.

1994, 2004

Заставацца Мележам

У пасыяваенай беларускай літаратуре, відаць, няма больш драматычнай постаці, як Іван Мележ. “Драматычнай” у сэнсе ўражлівасці сэрца, хваравіта-балючай рэакцыі на кожны нават нязначны зынешні штуршок, ці то штуршок быў пахвалой ці крытыкай. Паляшшуцкая зацягасць харектару не давала нават намёку на магчымасць нейкага панібрацтва, хто б у яго ні набіваўся. Ён ведаў сабе цану, і гэта давала права моцна стаяць на зямлі.

“Усё сваё нашу з сабой...” “Усё” – перш за ўсё – свае

болькі, свае трывогі, свае думкі. “Мой сьвет – гэта Я, і нікому ніяма справы да майго Я. Гэта закон прыроды, гэта закон Чалавека. Бо кожны чалавек – гэта той космас, які ніхто, нават сам чалавек, не ведае да канца і нікому не дазволена залазіць за яго абалонь, а tym болей – крамсаць, перакройваць яе як некаму хochaща, ці перакідваць, як мячык, туды-сюды”.

У той год, а гэта было незадоўга да яго съмерці, цераз парк над Сьвіслаччу я съпяшаўся на працу. Дзень быў цёплы, можа, нават гарачы. На адной з лавачак, а іх тады стаяла шмат у парку, убачыў Івана Паўлавіча. Нягледзячы на гарачыню, ён быў цёпла адзеты: кашуля, нешта пад кашуляй, пінжак. Ён грэўся на сонцы, ён убраў у сябе сонца, і адчуvalася, што цяпля гэтага яму было мала.

Гаворка нашая абышлася некалькім звычайнімі ў пасыпешы фразамі. Але я зразумеў, што Івану Паўлавічу было цяжка. Праўда, зразумеў я гэта пасыля, адышоўшы.

Тады, у той момант, я не ведаў пра яго хваробы. Жывы чалавек заўсёды думае пра жывое і думае, што сам ён вечны. І сёньня мне помніцца яго вочы: “Съпяшаешся? Съпяшайся...” – і яго пасунутае наперад круглое плячо, як засцярога, быццам ён чакаў нейкага ўдару.

Чаго-чаго, а гэтага яму хапала...

Нашмат пазней, ужо у дзесяцітомным Зборы твораў пісьменніка, у лісьце да Г.М.Маркава я прачытаю тое, у чым ён сам прызнаўся, хаты зрабіць гэта яму было няпроста.

“...В моей жизни в последние два-три года произошло значительное ухудшение здоровья. Я и прежде не мог похвастаться здоровьем, старая, с фронтовых времен болезнь почек (нефрит) изрядно омрачала мне жизнь и прежде, лишала меня многих радостей жизни, но в последние годы будущее мое вообще, похоже, затянуло тучами, в которых почти не видно просвета. У меня началася почечная недостаточность, упорная гипертония, головные боли и т.п. Очень плохо со сном. Годами мучает непроходящая усталость...”

Тады ж я пасъпяшаў на працу, пакінуўшы Івана Паўлавіча на лавачцы з яго нялёгкім думкамі.

“Усё правяраеца съмерцию...” “Помні пра съмерць...”

Гэтая сумная, правераная вякамі мудрасць успрымаеца

як абстракцыя, як алгебраічна формула, далёкая ад жыццёвай рэальнасці, – ад таго, што можна ўбачыць, пачуць, адчуць, што называецца – “памаць рукамі”. І успрыманыне такое мае сілу да той пары, пакуль съмерць не ступіць на парог вашага дому. Тады халодная абстракцыя набывае канкрэтна-трагічны воблік – у образе чалавека, які з назаўсёды застылым тварам ляжыць у труне, з пахам съмерці – і гэта зусім неабавязкова пах ладану, з мёртвай цішынёй – вечнай спадарожніцай съмерці. Цішынёй, якую людзі баяцца парушыць, быццам любы мочны гук можа пашкодзіць таине, што раптам тут аб’явілася. Быццам можа быць нешта яшчэ страшнейшае, чым сама съмерць?.. З адчуваньнем нечага вельмі важнага, што адбылося, што немагчыма зразумець, але ад чаго нікуды не ўцячэш, – вою, уціхаміранае і супакоенае, ляжыць у труне, яно, што яшчэ нядаўна жыло, думала, хвалявалася, а цяпер раўнадушнае да ўсяго, што адываеца з усімі і што адываеца з ім.

І ўсё ж цяжка, праста немагчыма гаварыць пра Івана Мележа ў мінульым часе. Цяжка успамінаць пра тое, што ёсьць у памяці, а што ёсьць жывы чалавек, што ёсьць само жыццё, хоць жалобная музыка стараеца ўзарваць не-прыніцце гэтага як рэальнай зададзенасці...”

Такія слова напісаў я на лісьце паперы 10 жніўня 1976 году, на другі дзень пасыля съмерці Івана Паўлавіча Мележа. Такія думкі не пакідалі мяне і на трэці дзень пасыля съмерці, калі пахавальная працэсія павольна, нібы стараючыся затармазіць, падоўжыць у часе апошні з ямны ход гэтага чалавека, ішла ад Дома літаратаў ў бок праспекту, і я ішоў наперадзе яе, несучы перад сабой партрэт Івана Паўлавіча ў нязвычай трагічна-чорнай абводцы...

Ішоў і думаў, чаму лёс такі неспагадны для беларускай літаратуры?

Адкрыўшы для ўсяго съвету мацярык прыгожых палескіх людзей, пра якіх раней калі і гаварылі, то з пэўным гумарным скепсісам, як пра нешта туземнае і экзатычнае, Мележ съцвердзіў сябе як вялікі мастак і вялікі патрыёт.

Якраз пра гэта, раздумваючы над раманам “Людзі на балоце”, будзе гаварыць і строгі крытык і аналітык Алесь

Адамовіч: “Вяртаньне пісьменніка ў мінулае, як гэта часта здаралася ў гісторыі літаратуры, было формай узмачнення асабістага, аўтарскага, лірычнага пачатку. У Мележа гэта суправаджалася ўсё большым уцягваньнем у рэчышча творчай фантазіі матэрыялу гістарычнага жыцьця народу цэлага краю”.

Дуб падае ў лесе – адкрываецца прагал. Велічыня прагалу можа даць нейкае ўяўленьне пра тое, як оно гэта было вялікае дрэва. Пройдуць гады, прагал зарасце хмызам і драбнайсесем. Але ўся гэтая зеляніна, як бы яна ні раскавала і ні рвалася ўгору, ніколі не можа расказаць пра тое, як тут буйна расло, шумела, зелянела, цвіло, словам, жыло гэтае дрэва, як добра было схавацца пад ягонай раскідзітай кронай ад дажджу і сонца, ці проста прыхінуцца плячыма да магутнага ствала, палюбавацца моцай і прыгажосцю, далучыцца да ягонай зямной сілы і самому адчуць сябе лепшым, мацнейшым, прыгажэйшым.

Гэта пра лес і пра дрэва. З людзьмі яшчэ складаней. А калі чалавек гэты – мастак, сапраўдны мастак, – а вялікі пісьменнік ня можа ні быць мастаком, – і хай пісьменнік пакідае людзей не ўвесы, хай ён застаецца ў сваіх кнігах, і яны могуць расказаць, як і пісьменнік пайшоў, што ён зрабіў і што не пасыпей зрабіць, але адчуваць, што прагал, які ўтварыўся пасыль яго адыходу, ніхто ня можа закрыць, заўсёды выклікае пратэст, нязгоду.

Гавораць: час – найлепшы лекар. Можа, і так. Але прайшлі гады, як не стала Івана Мележа, а з кожным новым годам мы ўсё вастрэй адчуваем, што шырыня прагалу, які ўтварыўся пасыль яго адыходу, не звужаецца, і ўсё вастрэй шчыміць сэрца ад болю і не даюць супакаення незакончаныя творы пісьменніка і ягоная постаць, мужыковата-непрычанская, чужая ўсякаму штучнаму прыхарашванню, можа, і прыцягальная гэтай неадольнай мужыковатасцю, – па-новаму прыгожа паўстое перад намі.

Ён ніколі ня быў шумна-вясёлы. Нават калі ўсіміхаўся, нават калі сымляўся, пячатка суму, як аблачынка на ясным небе, не пакідала ягоных вачэй. Ён нібы ўвесы час слухаў сябе, нібы прыслухаўся да сябе, нібы нешта чую у сабе. Пасыль яго съмерці стала зразумела, адкуль гэта ішло. Вайна,

цяжкое раненьне, а пасыль – хвароба. Яна цягнула з яго сокі, падточвала здароўе, як чарвяк-крывасмок, чарвяк-прыліпала. Ён не любіў пра гэта ні з кім гаварыць. Але сам ён пра гэта ведаў!..

Незадоўга да съмерці Кузьма Чорны запіша такія роспачныя слова: “Хто за мяне напіша мае раманы?..”

Ніхто не напіша, ніхто не напісаў.

Мележа таксама хвалявалі тыя ж трывогі.

16 верасьня 1975 году ён запіша ў дзённіку:

“Надвор’е сёньня зранку хмурнае. А пад вечар праясьнілася. Усе дні найбольш сонечна, неба сінje. І цёпла, уночы ўжо холадна. Але я адчуваю сябе кепска. Стомленасць агульная і апатыя да ўсяго. У тым ліку да рамана. Не хочацца (і не можацца) нічога рабіць. Ляжыць мая кніга, якую чакаюць у “Полымі” (напаміналі).

Відаць, так і застанецца недапісанай мая абяцаная “Палеская хроніка”.

Так яно і сталася. Уся хроніка, як яе замысліваў пісьменнік, засталася недапісаная. Але хроніка “Людзі на балоце”, “Подых навальніцы”, “Завеі, сънежань...” была напісана.

У 1962 годзе паралельна з вучобай на аддзяленні журналістыкі я працаваў у “Калгаснай праўдзе”. Газета тады выходзіла на дэзвюх мовах – беларускай і рускай. Сярод журналістаў і я ня толькі журналістаў раптам прайшлі чуткі, што Іван Мележ напісаў раман пра вёску, пра Палесьсе. Каму ж, як не “Калгаснай праўдзе”, расказаць пра гэта вяскоўцам, тым жа палешукам?.. Не памятаю ўжо, хто з рэдакцыі вёў перамовы з Іванам Паўлавічам. Тады раз у два тыдні, ці раз у месяц, але абавязкова рыхтавалася і выходзіла ў “калгаснай” газеце “Літаратурная старонка”. І вось зьяўляецца мележаўская старонка з загалоўкам: “У беларускай літаратуры съята!”. Фота пісьменніка, слова пра яго і разьдзел з раману.

Сапраўды, гэта было съята беларускай літаратуры, съята чытачоў і, вядома ж, съята тых, хто рыхтаваў “старонку”. Усяго адзін разьдзел з раману. Але за кожным сказам яго, за кожным словам чулася дыханье Палесьсе, яго глыбінае жыцьцё, дагэтуль схаванае, невядомае, але такое цікавае, такое сапраўднае, такое народнае. І такое прыгожае – людзьмі, прыродай, мовай.

Гэта было съята беларускай культуры.

Для самога пісьменьніка “Людзі на балоце” сталі той вехай, тым рубяжком, пасыя якога ён упэўнена пайшоў далей сваёй нясьпешнай, цвёрдай хадой. “Нясьпешнай” – у сэнсе, пасълядоўнай, немітусылівай, хоць сам пісьменьнік і съяшаўся, вельмі съяшаўся.

1972 год. За раманы “Людзі на балоце” і “Подых навальніцы” Івану Мележу прысуджана Ленінская прэмія – самы высокі ў СССР знак прызнаннія дасягненняў чалавека на абранай ім ніве дзеянасці. Чаканьне, спадзянанье, драматызм калізіяў, якія папярэднічалі прысуджэнню прэміі, засталіся ззаду. А “кализіі” гэтая арганізоўвалі і падштурхоўвалі па зайдрасці, а можна сказаць, і па подласці, ня хто іншы, як сябры-паплечнікі па беларускім пісьменьніцкім цэху... Але...

Вечарам таго дня, калі сталі вядомыя вынікі галасавання ў камітэце па Ленінскіх прэміях, набіраю нумар мележаўскага тэлефона. Трубку здымаете сам лаўрэат.

– Іван Паўлавіч, а ўсё-такі ёсьць Бог на съвеце!..

– Ёсьць, Анатоль, ёсьць. – Голос, як заўсёды, глухаваты, але мяккі, улагоджаны. З Богам, са справядлівасцю лягчай дыхаецца, прасыцей гаворыцца!..

1974 год. Выдавецтва “Мастацкая літаратура”. Выдавецтва маладое, сталага месца яшчэ не мае і цесьніца ў невялічкім цагляным дамку “пад касьцёлам”, паміж сталоукай-рэстаранам “Папараць-кветка” і гатэлем “Мінск”. Дырэктар выдавецтва Мікола Ткачоў і галоўны рэдактар, ён жа аўтар гэтых словаў, цесна суседнічаюць у адным пакоі – адно акно, два сталы, некалькі крэслаў. Дырэктара няма. Нястомны таптун, ён у вечных паходах – то гарсавет, то гаркам, то Дом друку... Выдавецтва маладое, але ўжо замахнулася на сто пяцьдзесят кніжак у год. А гэта гроши, папера, паліграфія... Гэта рэдактары, карэктары, машыністкі. Усім патрэбна месца для працы, усім патрэбна зарплата, усім патрэбны кватэры....

Заходзіць Іван Паўлавіч. У яго добры настрой. Нарэшце лёг на паліграфічныя машыны шосты – апошні – том Збору твораў. Гаворка пра кнігі, пра гэты том.

Іван Паўлавіч сабраўся выходзіць з пакою і раптам, ужо ад дзъяврэй:

– Ну вось, хутка будзеш намі кіраваць! – Гэта галоўнаму рэдактару. Іван Паўлавіч жартуе. Ён жартуе рэдка. Але сёння ў яго такі харошы дзень...

Праз некалькі дзён званок з ЦК КПБ. Звоніць Уладзімір Гніламёдаў, загадчык сектару літаратуры:

– Станіслаў Антонавіч Марцалеў хоча цябе бачыць. Марцалеў – загадчык аддзелу культуры.

Першая думка: нешта ў выдавецтве “ня так”. Але што “ня так”? Здаецца ж, усё як трэба: планы выгрымліваюцца, кнігі выходзяць, і добрыя кнігі. Пытаюся ў Гніламёдава: “Ня ведаеш, чаго кліча?”. Партыйная дыпламатыя не дае збою, не дае права сказаць праўду. Гаворыць: “Ня ведаю”. Кажу Міколу Гаўрылавічу: так і так, клічуць у ЦК. Паварушыў рыжымі кусьцістымі брывамі, неяк адчуждана-спакойна, быццам нехадзя, адказаў:

– Ат, схадзі...

Гаворка ў аддзеле культуры не зацягнулася.

– Як вы глядзіце на тое, каб пайсьці на працу да нас? – Гэта слова да мяне, яны як абухам па галаве.

– Станіслаў Антонавіч, я чалавек канкрэтнай работы. Быў часопіс “Маладосць”, цяпер выдавецтва, кнігі...

– У нас вельмі канкрэтная работа...

Вось і жарцікі, Іван Паўлавіч.

Як я зразумеў пазней, з імрайтіся, шукаючы кандыдатуру для працы ў сектары літаратуры. І ўтым, што Анатоль Кудравец на некалькі гадоў трапіў на “вельмі канкрэтную работу”, безумоўна, была заслуга івана Паўлавіча Мележа. Ягоны аўтарытэт у тыха гады – ня толькі як пісьменьніка, а як грамадскага дзеяча, як акумулятара і выразыніка агульна-нацыянальнай думкі быў выключна высокі. Ёсьць фота 1972 году: Іван Мележ і Пётр Машэраў. Машэраў – першы сакратар ЦК КПБ, вышэйшая ўладная асоба рэспублікі, далікатна паклаўшы свою руку на руку пісьменьніка, нешта гаворыць. Мележ уважліва слухае. Па тварах відаць, што гаворка сур’ёзна. На жаль, ні аднаму, ні другому лёс ня даў дажыць да часу, калі ў Беларусі зьявіўся шанец выйсыці на шлях самастойнай дзяржавы. Кажу “на жаль”,

хоць нікому невядома, як кожны з іх паставіўся б да гэтага часу і як час паставіўся б да кожнага з іх...

У 1975 годзе ў “Мастацкай літаратуры” выйшла кніга Івана Мележа “Жыцьцёвые клопаты” (артыкулы, эсэ, інтэрв’ю). У аўтарскім слове, якое адкрывае кнігу, сказана: “сабраныя разам, творы гэтыя па сутнасці становяцца своеасаблівым дзённікам. І пэўным чынам справаздачай пісьменьніка перад чытачом”.

Гэта была апошняя прыжыццёвая справаздача Мележа.

У адзін з дзён неўзабаве пасля выходу кнігі заходжу ў Дом літаратара. Іван Паўлавіч працаваў намеснікам старшыні Саюзу. Сустрэліся ў калідоры, і ён павёў у свой кабінет. Узяў ся стала, працягнуў салідны томік у цвёрдай каленкоравай вокладцы, аброрнутай строгім папяровым суперам. Далікатная ўсьмешка, слова: “Тут ёсьць і пра вас”.

Сапраўды, у кнізе было і пра Анатоля Кудраўца – і ў артыкуле “Пакаленьне за пакаленьнем” (1969), і ў артыкуле “Раманы, аповесьці, апавяданні” (1971). Але што там было, я даведаўся ўжо дома, дзе прачытаў і слова, напісаныя рукой Івана Паўлавіча пад фотаздымкам аўтара: “Анатолю Кудраўцу з павагай Іван Мележ. 23.10.75 г. Мінск”.

Прыпамінаецца і такое, ці не з апошняга зъезду пісьменьнікаў, на якім прысутнічаў і выступаў Іван Паўлавіч. Недзе ля сцяны, убаку ад вірлівага гаманкога наступу, стаяла Жэня Янішчыц. Была яна сумная. Нейкі няпросты клопат паклаў пячатку на яе твар. У кожнага чалавека ёсьць шчасльвия і не самыя шчасльвия хвіліны. Жыцьцё – не латарэя, у якой разыгрываюцца толькі выйгрышныя білеты. Нешта не самае вясёлае было і на душы ў Жэні. І тут побач з ёю, як з-пад зямлі, вырас Іван Паўлавіч. І гэтаак асьцярожна ўзяў яе пад локаць, і сказаў нешта ласкавае, і Жэня неяк адразу засвяцілася, пацяплела тварам. Падышлі і мы з Алесем Жуком, і невядома адкуль зъявіўся Уладзімір Крук з фотаапаратам і засвідчыў для памяці і мяккую ласку Івана Паўлавіча, і Жэніна пацяпленне, і самую атмасферу добра і вясёлага даверу, якая раптам узынікла і аб’яднала ўсіх нас разам.

І зноў 1972 год, артыкул з тых жа “Жыцьцёвых клопатаў”...

“Тады адкрылася мне такая простая ісьціна, што калі “стыль – гэта чалавек”, то каб стыль мастака прайвіўся больш выразна, своеасабліва, трэба каб выразна, своеасабліва прайвілася асоба чалавека, яго съветаадчуwanье, яго погляды, яго матэryяльны і духоўны съвет. Чалавек ня толькі не павінен хаваць сябе, а наадварот, адкрывацца ва ўсёй шырыні, глыбіні, шчырасці. Не трэба здавацца ні горшым, ні лепшым, чым ты ёсьць, трэба быць самім сабою”...

Гэта нешта ад споведзі – перад сабой, перад будучынай.

Як усякая будучыня, яна невядомая, але яна ўгадваеца душой, яна прадчуваеца. І не чалавек, вінаваты, што яна можа мець самыя трагічныя павароты.

2001

Як у кроплі крыві

І яшчэ адна сустрэча з Уладзімірам Караткевічам. Здаецца, такім знаёмым, чытаным-перачытаным. І зноў – такім новым, невядомым і непаўторным.

І зноў, у каторы раз, сэрца съціскаеца ад горкай думкі, што ён мог бы яшчэ жыць, што ён павінен быў жыць. Нарадзіўся ён у 1930 годзе. Яму было б усяго толькі... Нават па чарнобыльскіх мерках гэта мала.

А калі зірнуць на наш час як пару крушэнняя савецка-расійскай імперыі, як на пару абуджэнняя съядомасці і

годнасьці і ў затурканых людзей, у занядбаных народаў – туркмены, таджыкі, казахі, беларусы, – на пару магчымасцяў, што адкрываюцца перад кожнай нацыяй, на пару неспатоленага голаду на сапраўдных tryбунаў і патрыётаў, – як бы ён знайшоўся ў акружэнні народнафронтавцаў, у кампаніі Пазняка, Купавы, Марацкіна... Не гаворачы ўжо пра пісьменьніцкую брацю – Брыля, Быкава, Гілевіча, Барадуліна, Бураўкіна... І старэйшыя па чалавечаму і пісьменьніцкаму стажу, і маладзейшыя – усе былі яму раўня. Ён быў свой усім, і усе былі свае яму.

Успамінаеца 1978 год, калі аўтар гэтых радкоў быў прызначаны галоўным рэдактарам часопісу “Нёман” і пачаў глядзець, што з лепшага ў беларускай літаратуры не адкрыта, невядомае рускамоўнаму чытачу і з чым гэтага чытача трэба абавязкова пазнаёміць. Чытачу шмат чаго было невядома – нават з Кузьмы Чорнага, Івана Мележа, Максіма Гарэцкага, Купалы, Багдановіча... І ня толькі рускамоўнаму, а і беларускамоўнаму: многае з напісанага класікамі і ня класікамі беларускай літаратуры хавалася за строгімі цэнзурнымі дзъвярыма.

Неяк сустрэліся з Уладзімірам Сямёновічам чыста выпадкова на скарынінскім прасьпекце. Павіталіся, разгаварыліся, адышлі пад засень прысады. Я спытаў у яго:

– Дзе па-руску было надрукавана “Дзікае паляванье караля Стаха”? Нешта я не прыпамінаю...

І на сваё вялікае зьдзіўленыне пачуў:

– А нідзе...

– Як нідзе?..

– А так, Толен'ка, нідзе.

– І пераклад ёсьць?

– Даўно ёсьць. Валя Шчадрына пераклада.

– Даўк прынось у “Нёман”!

– Прынясус... Яны – гэтыя маскалі – не захацелі надрукаваць, ну і ... з ім! – Уладзімір Сямёновіч заўсёды гаварыў шчыра і па-мужыцку проста, без лішняга літаратурнага глянцу, а патрэбных словаў яму шукаць ня трэба было, яны былі з ім – і самыя далікатныя, і самыя што ні ёсьць мужчынскія.

Зьдзіўленыне маё ішло ад того, што я добра памятаў той

трыумф, з якім прайшла беларуская публікацыя гэтай фантастычна-рамантычнай аповесыці ў “Маладосьці”. Яго чытачы – і тыя, хто чытаў па-беларуску, і хто ня надта чытаў па-беларуску, але любіў беларускую даўніну і пісьменьніка Караткевіча, – як святы, чакалі выхаду кожнага новага нумара часопіса...

Так “Дзікае паляваньне...” прыйшло ў “Нёман”, пачало друкавацца і пайшло па Саюзу. Расказвалі, і то было праўдай, што ў маскоўскіх “падземках” поўны камплект “Нёмана” з раманам прадаваўся за сто рублёў. Па тым часе гэта былі вялікія гроши. Рубель стаяў вышэй за далар. А калі ўлічыць, што тыраж “Нёмана” ў тыя гады перавышаў 180 тысячай экзэмпляраў, можна ўяўіць, колькі чытачоў было ў Караткевіча і яго “Дзікага паляваньня...”.

Пасыль “Маладосьці” пачаў друкавацца “Чорны замак Альшанскі”, і я ўжо съмялей звярнуўся да Уладзіміра Сяменавіча з просьбай даць права першай на рускай мове публікацыі “Нёману”, і з радасцю пачаў: “Толен'ка, вы надрукавалі майго “Стаха”, хіба ж магу я аддаць “Замак” на вам...”

Не скрэт, што аповесыць Караткевіча з задавальненнем надрукаваў бы любы с а ю з ны часопісі заплатіў бы аўтару значна большы ганарап, і гэты ганарап быў бы ня лішні для любімага чытачам і ня вельмі грашавітага Караткевіча, але ён сказаў: “Хіба ж магу я аддаць “Замак” на вам...” У тых словаў быў увесел Валодзя з ягонай крыштальнай чэнсасцю і непаказнай шляхетнасцю.

Потым у “Нёмане” была надрукаваная “Зброя”, аповесыць пра трагічнае падзеі 1863 году на Беларусі. Аповесыць друкавалася бяз аўтара, яго ўжо не было з намі. Потым была “Маленькая балерына”, потым былі яшчэ публікацыі. Ці трэба гаварыць, з якой радасцю рэдакцыя рыхтавала гэтыя публікацыі, далучаючыся тым самым да таемнага съвету вялікага пісьменьніка і далучаючы да гэтага съвету сваіх чытачоў.

І вось новая сустрэча з Уладзімірам Караткевічам.

Як па краплі крэвы можна вызначыць, чыя яна: якой групі, якой “радні”, здаровая ці хворая, – так і па любым урыўку, нават наўзданагад узятым з якога-небудзь твору сапраўднага пісьменьніка лёгка вызначыць яго імя. Бо ў кож-

нага пісьменьніка няма нічога выпадковага і нічога чужога: кожнае ягонае слова нясе характэрныя адзнакі ягонай творчай асобы.

Так і ў нашым выпадку, хоць тут гаворка ідзе не пра чарговы мастацкі твор самога Караткевіча, а пра ацэнку ім твору сабрата па пяру. Попрасту гаворачы, – прачытанье чужога твору і рэцензія на яго. Але гэта Караткевічава прачытанье і ягоная рэцензія.

Усе рэцензіі, якіх пішацца процьма, ўмоўна можна падзяліць на “адкрытыя” і “закрытыя”. “Адкрытыя” – гэта тое, што пасыль напісаныя адразу выносіцца на суд грамадскасці, друкуецца ў часопісах, тыражуецца, чытаецца, абмяркоўваецца. Тут рэцензія выступае як адзін з літаратурных жанраў. “Закрытыя” практикуюцца ў навуковых (і ня толькі навуковых) выдавецтвах, канструктарскіх бюро, дасыледчых лабараторыях. Звычайна яны заказываюцца для “ўнутранага карыстаньня” і ўяўляюць сабой перш за ўсё кампетэнтнае заключэнне съпесыялістаў аб пэўнай канкрэтнай працы, адкрытыці, дысертацыі, кнізе, артыкуле.

На будзем гаварыць пра “закрытыя” рэцензіі, якія заказываюцца для таго, каб “зарэзаць” нейкі твор ці ідэю. Практика гэтая шырока прымянялася ў савецкія часы, шырока распаўсюджана і сённяня. Але ня гэта предмет нашай гаворкі.

У 1979 годзе тады яшчэ малады пісьменьнік Канстанцін Таракаў скончыў нялёгкую працу над аповесыцю “Пагоня на Грунвальд” – твор пра славутую падзею ў гісторыі Еўропы і Беларусі, – бітву 1410 году, якая перапыніла агресію Тэўтонскага ордэну на ўсходнія землі і сталася прычынай закату самога ордэну.

Сакрушальную паразу тэўтонам нанесьлі аўяднаныя сілы Вялікага княства Літоўскага і польскай Кароны. Выключную ролю ў гэтай перамозе адыгралі беларускія ваяры, сабраныя ў баявыя харугвы – Полацкую, Віцебскую, Гарадзенскую, Берасцейскую, Пінскую, Наваградскую, Лідскую, Ваўкавыскую, Драгічынскую і іншыя. Ужо сама колькасць гарадоў, за якімі стаялі землі і паспаліты люд іх, гаворыць пра грознасць і моц сабранай у адзін кулак вайсковай сілы, выстаўленай супраць тэўtonаў.

Як кожнае сур'ёзнае мастацкае дасыледаванье далёкай

мінуўшчыны, прысьвечанае вялікай падзеі, аповесьць “Пагоня на Грунвалд” патрабавала ад аўтара прыцягнення велізарнага гісторычнага матэрыялу з яго жывымі рэаліямі.

Закончаны рукапіс аўтар перадаў у “Нёман”, дзе тады працаваў і сам, і рэдакцыя, каб перасыцерагчы сябе і аўтара ад магчымых недакладнасцяў, – а жаданыне надрукаваць аповесьць было вялікае, – звязрнулася да Уладзіміра Караткевіча з просьбай прачытаць аповесьць і сказаць пра яе сваё слова.

Чаму да Караткевіча? Таму што ён – найбуйнейшы аўтарытэт у гісторычным літаратурным жанры, глыбокі знаўца беларускай, славянскай і іншай даўніны. Урэшце, – і гэта было вельмі важна для рэдакцыі – чалавек, які не падвядзе ў тэрмінах і ісцінে.

Уладзімір Сямёновіч ахвотна згадзіўся прачытаць рукапіс і даволі хутка, праз нейкі тыдзень ці два, вярнуў яго ў часопіс. Разам з рукапісам ён прынёс і рэцэнзію – сэм стандартных для машынкі лістоў белай паперы, густа сьпісанных пасыпешліва-акруглым, дробненъкімі літарамі, караткевічайскім почыркам. Кожная старонка пяцьдзесят і болей радкоў ад беражка да беражка. У некаторых мясьцінах тэкст рэцэнзіі дапаўняўся малюнкамі – там, дзе аўтар лічыў, што слоўных тлумачэнняў, магчыма, недастаткова, – і моляваў то выяву ярылавага крыжа, то чапялу, якой сцягвалі з каня закутага ў латы вершніка, то апратку, якую ў той далёкі час насіла шляхта. Відно было, што праца над чужымі творамі Уладзіміру Сямёновічу падабаецца. Ён быў на сваім кані, у сваім сядле, са сваёй баявой зброяй. Як той вершнік, які з дзідай у напружанай руцэ нясецца на свайго ворага.

Слова за словам, старонка за старонкай ён прайшоў па ўсёй аповесьці і зрабіў ні многа ні мала – 241 заўвагу. Усё гэта далікатна, без дыктату, з лёгкім гумарам, але пунктуальна і ўедліва, з тлумачэннямі, то канкрэтна съціслымі, то раскута вольнымі, якія часам выліваліся ў цэлья старонкі навуковага трактату.

Для прыкладу, такія, прывязаныя да старонак рукапісу.

Ст. 88. Андрэй Ільініч. Калі гаворка ідзе пра вельмі старавінны беларускі род, які вельмі рана вымер (апошні, Юрый, памёр бязьдзетным недзе каля 1569 г., адпісаўшы сядзібы сыну свайго апекуна Мікалаю Сіротку Радзівілу),

то яны ніколі не называліся і не пісаліся Ільінічы, а толькі Ільінічы (БСЭ т.7, ст. 254 – у гэтым выпадку верыць ня трэба, бо там што ні артыкул, то і памылка, а часам і болей). Ілья – пісалі тады. Гаварылі, відаць, Ілья, Ільініч, хаця напісаныні тыпу “рызьзё”, “вальлё” і г.д. цяпер ня ў модзе.

Ст.40. Напісана, наогул, нядрэнна і са стылем. Толькі да ліку тых, з кім ваявалі, трэба ўсіх пералічыць. Той жа Вітаўт мячом у вароты Масквы стукаў, хаця і не дастукаўся, чамусыці не адчынілі.

Ст.89. Уціску з выпадку “старой” веры шляхце не было, баярам і іншым таксама. Мала таго, пратэстанцызм, пазней, працьвітаў. І толькі пры Сігізмундзе Трэцім Вазе, калі пачалі ціснуць, не фізічна, а не дапускаючы некаталяікоў да вышэйших пасад, – усе (амаль) гэтыя нядаўнія кальвіністы і праваслаўныя кінуліся ў лона “маці” рымскай царквы. Мала таго, за заслугі давалі шляхецтва нават татарам і яўрэям, не прымушаючы пры гэтым пераходзіць у іншую веру, здраджваючы веры бацькоў. (1525 – Міхаіл Езавофівіч атрымаў герб пры старой веры. А брат яго Абрахам – нават падскарабій літоўскі).

(За недахопам і непрачытаньнем іншых кніг трэба было б прачытаць j.Tazbir: Dzieje polskiej tolerancji: Wyd. Interpress. 1973.) Рэлігійная нецярпімасць, пра якую трубяць дрэнныя гісторыкі, была, у значнай ступені іх выдумкай. І “Карону”, і “Літву” лаялі раем для ератыкоў (сярэдневяковым, вядома, раем). Атэізм – вось гэта ўжо была іншая справа!

Ст.131. Брест. Чацьверты тыдзень па вялікадні. Усё-такі я нязгодны з тым, што нельга так называць разьдзелы. Гэта – думаныне тых людзей: “спыніліся ў прыходзе св. Троіцы”, “было гэта на Галавасека (лаана Хрысьціцеля). “А пасад згарэў ад Мікольскай царквы, а тая ад шыбенъня перуну”.

Лепш бы тут мець “вечныя каляндары”. Тут аўтару і карты ў рукі, быццам усё ведае: “Было гэта 1 лістапада 1968 году, у пятніцу, у пяць гадзінаў раніцы”. Ці “Амерыка была адкрыта тады і тады, у пятніцу”. Або яшчэ лепей: “Нёман” надрукаваў шэдэўр У.К. раман “Бледныя ногі” 4 жніўня 1990 году, у суботу”. Проста гэта пустаслоўе ад нудзьгі.

Ст.132. Мата хіба ад татараў набраўся? Яшчэ ў XIX в.

маглі спытаць у мацюкальніка (у вёсцы): “Ты чаго гэта маскаля загінаеш?” Кленічы былі страшней усякага мата.

Ст.139. Карапц “на горла”, а ня “горлам”.

Якія “5 тысячаў кіпчакоў”? Кіпчакі – гэта полаўцы. Рэзбітая пры Калцы. Частка ўсходніх полаўцаў, асіміляваўшыся, стала галоўнай часткай насельніцтва Залатой арды. Палавецкая кроў ёсьць у татарах, башкірах і г.д. А нашчадкі заходніх полаўцаў – гагаузы ў Малдавії. Так што “татары і 5 тысячаў кіпчакоў” проста няграматна. Калі меліся на ўзве караімы, то яны патомкі хазараў, знаць якіх некалі прыняла іюдаізм (але толькі біблію, не прызнаючы талмуда). Значыць, патрэбны разум і тлумачэнне хоць нейкае. Нават калі нехта некага ў тыя часы кіпчакамі і называў.

Віці – Віца, а ў множным ліку віцы – шост з пучкамі галінак? Ды не – проста пучок галінак, часьцей за ўсё ў смале, якія гарапць, – “агнявыя віцы”. Сігнал вайны. А “віца” і зараз проста “прут”: “Вось дам зараз віцаю па... – будзеш дурэць”. І ня толькі ў Беларусі, але і ў Сібіры, на Урале, на Поўначы, дзе старой пра-мовы архаічныя карэньні зъберагліся лепиш (і будова фразы нейкая нямецкая атрымалася, хай я!).

І яшчэ (*ст. 141*) месцыніцтва ў Вялікім княстве не даходзіла да такога ідыятызму (і шкоднага для краіны), як у Москве.

Гордыней славілся боярской:

За спор то с тем он, то с другим
С большим бесчествем выводим
Бывал из-за трапезы царской.
Но снова шел под царский гнев
И умер, Сицким “пересев”

(г.зн. вышэй іх, бліжэй да цара за столом). А.С.Пушкін.

Ст.58. Пад Ворсклай (12.8.1399 г.) “скопішча” было куды меншае, чым пад Грунвальдам. Ён – выключны.”Лядовае пабоішча” перад ім даволі дробязная сутычка. Ворскла – большага маштабу, хаця і ня тое.

Ст.180. З Данскім яго парыноўваць нельга. “Абое рабое”. Данскі і нерашучы быў, і нават трусаваты. Каб не настойлівасць Сергія Раданежскага, марудзіў бы і марудзіў.

І гэтак па ўсёй аповесьці . А ў канцы заключэньяне: “На- пісаная няроўна аповесьць павучальная і карысная. Па-

праўляць можна толькі дробязі, калі аўтар сам захоча. І далей слухае разумных і чэсных дарадцаў. Аповесьць патрэбная на многіх прычынах.

А далей? Ну што, паварыцца яшчэ ў гістарычным катле”, абастрэ лішняе, выгадуе неабходнае для сапраўднага празорлівага гісторыка – “будуць людзі”. Толькі б не разъмяняўся на дробязі.

Школы гістарычнага думанія не заўсёды хапае, наша ня сённяна народжаная бяда. Але гэта справа нажыўная.

Хроніка мае поўнае права на жыцьцё, нягледзячы на некаторыя недахопы. Яны таксама павучальныя, бо (калі аўтар і чытак разумныя) навучыць і таго і другога думаць лепш.

Так сказаць: “*Nunc anima aperit...*” “Ідзі, грэшная душа, і хай паможа табе Бог!”

Тэкст рэцэнзіі ў рэдакцыі перадрукавалі на машынцы, па экземпляру атрымалі аўтар аповесьці і аўтар рэцэнзіі, а рукапісны арыгінал застаўся ў рэдакцыйным сейфе.

Бог з добрай душой паставіўся да аўтара аповесьці. “Пагоня на Грунвальд” шчасліва прыйшла нёманскую публікацыю, прыйшлася да душы чытачам, вытрымала некалькі knіжных выданьняў.

У 1984 годзе Уладзіміра Караткевіча ня стала. Ён пайшоў, як хітры казачнік, пакінуўшы ў душах сваіх чытачоў і прыхільнікаў казку пра Беларусь – зямлю пад белымі крыламі, казку, якую пісаў ўсё сваё жыцьцё. Праўда, у адрозненініе ад ананімных старадаўніх казачнікаў ён не хаваўся за безыменнасць, аднак ня быў меней загадковым. Ягонае рэальнае зямное жыцьцё ўзгадавала легенду пра яго самога, легенду, у якой шмат прыдумак, але праўды болей, і праўды гэтай з кожным годам прыбывае.

У ім глыбока жыла настальгія па прыгожым славінім мінульым Беларусі, якое для яго было і яго сённяня, і яго заўтра.

Раннняня – адразу за мяжой пяцідзесяцігоддзя – съмерць самага фантастычнага з беларускіх пісьменнікаў, стварыла іншага Караткевіча – Караткевіча-ідэю. Настальгія Караткевіча перарасла ў настальгію па Караткевічу. Ён стаў балявым нервам інтэлектуальнага пейзажу Беларусі, зямлі, быццам съпецыяльна абрацай гісторыяй для папераменнага таптаньня па ёй ваяунічых амбіцый то з усходу, то з заходу.

Там, дзе пастаянна топчуцца, застаецца голае месца, на якім нават траве цяжка прабіцца. Але дзе ёсьць зямля, там ёсьць народ, а дзе ёсьць народ – ёсьць жыцьцё. Няхай цяжкае, нават трагічнае, але жыцьцё – як супраціўленыне, як процістаянъне, у рэшце рэшт – як законная злосьць на тых, хто яго топча.

Песьня нацыянальнай самасвядомасці і нацыянальнай непаўторнасці, якую пракрычаў Караткевіч і сам захліпнуўся ў гэтым крыку, не прапала ў чорнай бездані Космасу. Яе падхапіў Час, галоўным рухавіком якога зьяўляецца моладзь.

Караткевіч паверыў у сваю зорку раней, чым у яе паверылі людзі. Мележ паверыў у сябе пасъля рамана “Людзі на балоце”, Караткевіч – пасъля маленъкага паэтычнага зборніка “Матчына душа”.

У вершы “Паўлюк Багрым” дваццацівасьмігадовы аршанец пісаў:

Край сагнуўся ў съпіне,
Край баўца размовы пра волю,
Край згубіў сваю мову
І матчынай песьні напеў...
Нельга верыць у Бога,
Калі ён такое дазволіў.
Цяжка верыць у люд свой,
Калі ён такое съярпей.

Гэта было жорсткае, съмелае і самаспапяляючае прызнаныне.

І вось нядаўна, перабіраючы матэрыялы мінульых гадоў, я натрапіў на ту ю далёкую “грунвальдскую” рэцензію Уладзіміра Караткевіча, узяў у рукі, пачаў чытаць і ўбачыў...

Убачыў, што гэта ня проста рэцензія. Што гэта зусім не рэцензія. Гэта твор мастацтва нівызначанага жанру, твор, у якім усё той жа Уладзімір Караткевіч, якога мы ведаем па ягоных кнігах: “Блакіт і золата дня”, “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, “Каласы пад сярпом тваім”, “Дзікае паліваныне карала Стаха” і... і... і...

І разам з тым гэта новы Караткевіч – гісторык-капальнік, уедлівы “букваед”, гумарыст і мастак.

Тут усё, як у кроплі крыві...

1997

За дальнім прычалам

Паміраў ён цяжка. Хаця яшчэ нядаўна, нейкі месец назад, да аперацыі, калі мы – Янка Брыль, Вольга Іпатава, Віктар Карамазаў і я – прыехалі да яго ў Бараўляны, здавалася, усё павінна скончыцца добра. Так здавалася, так хацелася нам, так хацелася яму.

Быў прыгожы дзень ранніяй восені, съвяціла сонца. На прыбалынічных клумбах цвілі астры. Бярозы браліся на жаўцізу, і цёплае съвяціло іх акварэльна накладвалася на густа-зялёную сцяну прыдарожнага ельніку.

Міхась правёў нас за вароты бальнічнага гарадка. Курыў, жартаваў, але сум не раставаў у ягоных вачах. Хаця сум, нібы затоеная думка, быў пастанным яго спадарожнікам апошнія гады. Быў ён у вачах, быў у голасе – глухаватым, спакойна-напружаным, – можа, і тут ён да нечага прыслухоўваўся, да той жа хваробы і болю, пра што ён ведаў лепш, чым хто. Быў ён і ў паэтычным слове яго – нібыта будзённа простым, у нечым неканкрэтным, але дакладным, не паношаным, не размытым.

Сънег асядае. І заспаны лес
Пахмурны з раніцы, здаецца, пазяхае.
Туман да самых макавак далез.
Унізе мох, ламачча – неахайна!
Унізе сыра – склеп або падвал.
Цень-цень! – і ўсё: маркоціца сініца.
Зіма – падман. Ды і вясна – падман.
Вось-вось павінна нешта праясьніца.

Павінна нешта праясьніца...

Дактары, да якіх мы з'явіталіся, а сярод іх былі і аўтары часопісу, — съядома ці ня надта съядома мы спрабавалі арганізаць “блат”, ня блат, а павышаную ўвагу ў той цяжкай сітуацыі, дык вось, дактары ў сваіх прагнозах былі строга стрыманымі і стрымлівалі наша жаданьне быць большымі аптымістамі, чым магла быць рэальнасць. А рэальнасць магла быць самая жорсткая. Так яно і сталася. Хвароба і съмерць блату не прызнаюць.

Пасыль аперацыі, калі мы з Віктарам зноў наведалі яго, ён быў цяжкі, але гаварыў, нават усыміхаўся, калі я сказаў, што Карамазаў за гэтыя дні стаў дзедам.

Рана не зажывала, зрабілі другую аперацыю. Вынік усёй той жа несуцішальны: стрававод не хацеў зрасташаца са страўнікам, пачалося ўнутранае кровацчэнне.

Чалавек паступова згасаў. Не памагалі ні лекі, ні кропельніцы, ні мёд, ні ягады, ні самаахвярная – і днём і ноччу – прысутнасць і ўвага жонкі Лены.

...Абсыпаны шэрый шчацинай твар, цяжка дыхае раскрытым, як нежывым ротам, у якім відны рэдкія пачарнелыя зубы; вочы падвернуты ўбок, быццам хоча нешта ска-

заць, а сказаць ня можа. Стогне. “Міша, Толя прыйшоў”, – сказала Лена. Ці то кіўнуў галавой, ці не.

Лоб цёплы, рука сухая, халодная.

Такім я ўбачыў яго 21 жніўня. Дактары ўжо нічому не верылі. Загадчыца аддзялення Ірына Андрэеўна Галубовіч сказала: “Пульс ніцівідны. Мы ўжо думалі, што ён не перажыве гэтую ноч. Зайшлі пасыль партходу – не, лягчай. Здараюцца ўсякія щуды, але... Яго яшчэ сутак на троє, можа, і хопіць”.

Цуда не здарылася. 23 жніўня ён сутаргава ўздыхнуў апошні раз. Гэта быў 1987 год.

Зіма – падман, вясна – падман. Павінна нешта праясьніца...

Нешта праясьнілася канчатковая. Нешта засталося канчатковая непраясьненым.

У рэдакцыі “Нёману” ў рабочым стале Міхася Ляўонавіча, на якім навалам ляжалі артыкулы і рэцэнзіі, падрыхтаваныя і непадрыхтаваныя да друку, і да якога я толькі праз некалькі дзён пасыль пахаваньня набраўся ражучасці падступніца, было дзьве чырвоныя папкі. У адной – Ганаровая грамата Саюзу пісьменнікаў Беларусі за подпісам яго тагачасных кіраунікоў – Максіма Танка і Ніла Гілевіча, уручаная пасэту з нагоды пяцідзесяцігоддзя. Узяў у руکі Грамату і падумаў: о, Божа! Якая гэта скупая ацэнка такога самабытнага, непараўнальна непадобнага ні на каго ў съвеце талента! Але калі глядзець сёньняшнімі вачымі, пры сёньняшнім часе і сёньняшніх рэаліях, то што можа быць вышэй за добразычлівую чэсную ацэнку працы прафесіянала прафесіяналамі, паэта паэтамі?

Быў у той папцы і рабочы сшытак загадчыка аддзелу крытыкі часопісу – тоўсты школьні сшытак у клетачку з узлытаючай ракетай на вокладцы і алгебраічна-фізічнымі формуламі на другім яе баку. У гэты сшытак Міхася Ляўонавіч запісваў, каму і на які нумар ці да якога юбілею заказана рэцэнзія, артыкул, ці яшчэ што.

Сшытак быў толькі пачаты, і на трэцім лісце яго быў перапісаны чыставы варыянт вядомага верша “Кіну, рыну – пакіну...”. Гэты верш друкаваўся ў зборніку “Мой съвеце ясны”, урайшоў у “Выбранае” (1987), і там і там мае пяць строф. Тут жа, у сшытку, іх чатыры, – і наколькі розныц-

ца гэтыя строфы ад тых ранейшых! Вось дзе ўдзячны матэрыял для парадынальнага аналізу дасыледчыкаў! Але ня толькі для іх я хачу абарадаваць апошні варыянт верша.

Я вазьму і пакіну
Гэты дом на гары.
Горкі дым успаміну
Хай разъвеюць вягры.

І на рэчаньку Піну
Або на Вілю,
Або на лугавіну
Я съязу пралію, —

Каб зрабілася парай,
Маёй марай над ёй,
Узьнялася да хмараву
Над зямлёй, над зямлёй,

І каб чайкі крычалі,
Прадчуваочы гром,
Каб на дальнім прычале
Страсянуўся паром.

Вось яна, сіла съязы паэта: у прадчуваньні яе і чайкі крычаць, і на дальнім прычале гатовы страсянуцца паром...

Ня надта шмат чаго было ў тых дзвюх чырвоных папках. Але, па ўсім, там было тое самае-самае, чым Міхась Ля-
вонавіч даражкыў і да чаго наўрад ці дапускаў каго блізка.

Вялікае, на старонку, фота Янкі Брыля – ягонага колішняга літаратурнага настаўніка і старэйшага паплечніка, глыбінна-беларускі талент якога заўсёды прыводзіў Страньцова ў захапленыне. На фота Іван Антонавіч сядзіць на цяжкой чыгунна-драўлянай лаўцы, якіх шмат у парку Горкага, на фоне густой летняй зеляніны. Рукі сплещены на каленях, позірк задуменна-спакойнага добра гастрою скіраваны ў сябе і ўдалеч. Здаецца, зараз усыміхнецца і скажа нешта сваё, брылёўскае, жартаваўства-мудрае, тыпу "...а і мышэй жа ляслула...". На адвароце фота паметка рукой Страньцова: "Верасень 1982 г."

Яшчэ некалькі фота, зробленых з тэлекадраў перадачы, падрыхтаванай і паказанай студыяй да пяцідзесяцігоддзя Страньцова: ён каля дрэва, пад парасонам, кругом людзі, ідзе дожд; ён на фоне парка з фантанам, сабраўся нешта ска-

заць і вось-вось скажа; яны ўдзух з Барадуліным ідуць па набярэжнай Свіслачы, нешта ажыўлена абмяркоўваюць – два Паэты, два майстры – кожны са сваёй моўна-вобразнай краінай, кожны са сваёй чалавечка-адасобленай на-турай, настолькі далёкія і розныя і настолькі неабходныя адзін аднаму, як два колы калясьніцы, якую нясе па небясі нябачны Пегас. Нябачны для каго, толькі не для іх...

Святлом ад коцікаў вярбы
Мой раздум над радком атулен.
Пісаў калісці Барадулін
Пра іх – ды мне такой журбы!

Я з камунальнага двара
Сюды прынёс іх неўпрыметку,
Каб заключыць у верша клетку
Ў надзеі славы і дабра.

І вось надзеяю гарым
Над нашым столікам прытульным,
Што не падасца барадульным
Наш верш, а значыць – і старым.

Гэта чыста стральцоўскі экспромт, празаічна просты і паэтычна бездакорны, ад кожнага слова да Багдановічавай жартаваўства-сур'ёзнай інтанацыі. І наўрад ці каму прыйдзе ў галаву шукаць у ім нешта барадульнае, бо барадульнае – гэта іншае, зусім іншае. Ну, напрыклад, такое:

Прывыкай
На съвет глядзець з абрыва,
Думай, пяцьдзесят – яшчэ палова.
Парадзела нашая сябрына,
Як дружына матчынага слова.

Як лісьцё на гольлі,
Аддрыжым
І сваё з жыцьцём сваім аддружым.
І чужыя ў гомане чужым,
Па сабе адтужым
Сумам дужым.

Нашых год чупрына
Палысела,
Кожны валасок
Цяпер нам дораг.

Маладыя будуць
Шум зласела
Варушысь
Ды варажыць на зорах.

Съмела аддадуць
Лісьцё агню
Восеньню рудою
Ці вясною,
Дню павераць,
А не грубанью.
Дым растане
Першай сівізною.

Гэты верш упершыню я пачую на застольнай стральцоўскай сябрыне, у ягонай кватэры па вуліцы Прытыцка-
га. Прыйсунчалі там і Брыль, і Зарыцкі, і Карамазаў, і Ала Сямёнаў, і яшчэ некалькі чалавек, – невялікай, па-дамаш-
няму ўтульнай цёплай кампаніяй, і цяплю гэта і съятло ішло
перш за ўсё ад гаспадара-юбіляра, і відно было, што яму
падабаецца гэтая роля – і юбіляра, і гаспадара, але бадай
што роля гасціннага законнага гаспадара падабалася яму
больш, чым роля юбіляра.

І гэты ж верш, акуратна перапісаны рукой аўтара на
белым аркушы паперы, з прыпіскамі ўгары: “Замест тосту
на сябрыне Міхася Стральцова” і ўнізе “14.2.87 Мінск
26.2.87 Dubulti” і размашыстым барадулінскім подпісам
сустракаю ў той чырвонай папцы – разам з паштовым
канвертам, адпраўленым у Менск з Латвіі, з Юрмалы.
Відаць, Рыгор Іванавіч “даводзіў” свой застольны экспромт
ужо на беразе бурштынавай Балтыкі.

Быў у папцы “ЛіМ” за 13.1.1984 году з артыкулам
Стральцова “Ад маладзіка да поўні” – штрыхі да творчага
партрэта Барадуліна. Складзеныя-перакладзеныя ў некалькі
столак два газетныя аркушыкі, папраціраныя на рагах скла-
дак. Навошта былі патрэбны Стральцову гэтыя шэрыя га-
зетныя аркушыкі, калі той жа артыкул у апошнім аўтарскім
прачытаньні, з дапаўненнянімі і папраўкамі быў надрукова-
ны ў салідным томіку “Выбранага” з усёй неабходнай
строгасцю выдавецка-тэхнічнай культуры? Навошта былі
патрэбны? Відаць, былі патрэбны...

Нашмат часьцей пачаў заглядваць у рэдакцыю “Нёмана”
Барадулін, калі там у аддзеле крытыкі пачаў працаўца Стральцоў. Думаю, ня толькі таму, што крытычна-ацэнач-
нага стральцоўскага слова не маглі дачакацца вельмі многія,
хто быў далучаны да капрызнай музы Паэзіі. І, думаю, не
толькі таму, што Стральцову вельмі патрэбна была психа-
лагічная і маральная падтрымка аднаго з самых аўтарытэт-
ных заканадаўцаў паэтычна-літаратурнага клімату.

Яны цягнуліся адзін да аднаго, але не як розныя полюсы
магніта, а як кроны двух побач пасаджаных дрэў: разам і цяп-
лей, і весялей, і съмялей. Яны ў нечым дапаўнялі адзін адна-
го, і кожны стрымліваў розныя завіхрэні, якія ўзынікалі
пасыля чарговай паэтычнай прабежкі паплечніка.

“Музы карануюць адзінкі. А завабліваюць легіёны. Муза
паэзіі шчодрая на абяцанкі. Але і сама патрабуе невымер-
най цаны – адной і той жа ад “жалких писак и педантов”
і ад найярчайшага талента. Паэзія – лёс, а лёс бывае роз-
ны, і паэт па-рознаму прымое і нясе гэты лёс. Ёсьць тален-
ты съветлыя, жыццяздайныя – яны і змрок перапла-
ляюць у съятло, але ёсьць і другія, тыя, што самі нібы
ӯвасабленыне пакутнага духу, адрынутага паводле нейкай не-
зразумелай прычыны ад самога жыцця і асуджаныя трапя-
тацца ў вечнай празе злыцця з ім”. Гэта радкі ўсё з таго ж
артыкула, з артыкула пра “съветлы, жыццяздайны” талент
Барадуліна. А хто ж гэта тыя, што стаяць за словамі: “ув-
асабленыне пакутнага духу, адрынутага паводле нейкай не-
зразумелай прычыны ад самога жыцця і асуджаныя трапя-
тацца ў вечнай празе злыцця з ім”? І ці няма сярод іх
аўтара артыкула, самога Міхася Лявонавіча?

Безумоўна, іх шмат – тых, “адрынутых”, і ўчарашніх, і
сέньняшніх, але сам ён там перш за ўсё.

Складаныя перыпетыі жыцця, а больш за ўсё задуш-
лівая атмасфера яго, якая ад кожнага на кожным кроку пат-
рабавала душэўнага кампрамісу, надламала фізічныя сілы па-
эта, адрынула ад звыклага жыццёвага распарадку і кінула
на свой съметнік, у сумна знакаміты ЛПП.

Многім, нават некаторым імянітым літаратарам, гэты
змрочны эпізод у жыцці паэта падаўся вяёльым і нібыта
заканамерным. І яны – хто ўголас, а хто цішком, але ўсё з

тым жа непрыхаваным падсьмейваньнем, шамацелі зъедлівымі слоўцамі: “Глядзіце, вось да чаго даводзіць багемная вольніца і бытавая непераборлівасць. Хіба ж можна так? Вось мы, мы, напрыклад... Мы не такія...”

Непераборлівасці не было, і вялікай вольніцы таксама. Была творчая натура з усім мякка-чалавечым, далікатным і тонкім, уражлівым і падатлівым, што Бог дазваляе людзям. Не іхняя віна, што яны часам не вытрымліваюць перагрузак. Жалеза і тое крышыцца і плавіцца.

І была праўда: яны былі не *такія* – і ў творчасці і ў маралі. А ён быў не *такі*, як яны, не такі ва ўсім, і гэтага яму не маглі дараўаць.

Мала хто ведае, што гэта такое: з тлумнага, хай і дурнога, але і нешта абяцаючага сёньня-заўтрашняга съвету раптам трапіць на глухі жыцьцёвы съметнік, дзе ты – не ты, дзе ты – ніхто, трапіць, пабыць там, усё вытрываць і не абвалицца ў брудзе, не абчапляцца дзікімі ваўчкамі, не зарасці каростай і не азлобіцца на сабе падобных і на ўесь съвет. Больш таго, захаваць душу і съвежасць успрыманьня, і гатоўнасць да ўдзячнай рэакцыі на кожны спагадны позірк, на кожнае шчырае слова.

З пунктуальнай дакладнасцю адазваўся ён на прапанову прыйсьці на працу ў “Нёман”. Наколькі гэта было важна для яго, я зразумеў толькі тады, калі ён зайшоў у кабінет, – не як пісьменнік да пісьменніка, не як равеснік да равесніка, урэшце, не як зямляк да земляка, а... як школьнік на экзамен. Тады я не ведаў, што ён пабываў ужо ў некалькіх рэдакцыях і адтуль яго далікатна адрэвілі.

Мала хто ведае пра страх, з якім “адрынутыя” вяртаюцца ѿ съвет “неадрынутых”.

Быў гэты страх і ў Міхася Стральцова, хоць зынешнє ён гэтага нічым не выказваў. Быў страх, але была і закваска. Мне здаецца, што іменна там, адкуль ён вярнуўся ў Менск, ён набраўся духу зазірнуць на ўсю глыбіню ў калодзеж сваёй душы. Зазірнуў – і не спалохаўся таго, што ўбачыў. Бо там ён убачыў той съвет, ад якога яго хацелі адлучыць, але адлучыць ад якога яго ніхто ня мог. Бо гэта быў ягоны съвет. Гэта быў ён сам – мой съвеце ясны.

Як промні сонца прасвічаюць тоўшчу вады, ажыў-

ляючы кожны каменьчык, кожную няроўнасць дна, кожнае варушэнье водарослага і зялёнага, так і ягоны талент умеў высьвяціць тайнікі душы – не сылічным рэгістраварскім насыцярожаным вокам ваеннага пражектара, а ўсё тым жа, толькі ачалавечаным, ласковым, журботна-дабрачым сонечным промнем.

Пад шоргат кропель дажджавых
Ён з тэлефоннай будкі бачыў,
Як па галінках верхавых
Зялёны вецер пругка скача.

Ён наглядаў. Ён не съпяшаў.
Нішто пагляд не абражала.
Як бы лячылася душа,
Яе як быццам сусяшала,

Што вецер згоды не пытаў –
Шалеў над горадам – і, ніцы,
Ужо на вулках шкуматай
Плашчы, кашулі і спадніцы.
І ў гэтай будцы пад дажджком,
У нейкай роспачы вялікай,
Сябе за дальнім рубяжом
Убачыў ён – і не паклікаў.

Не мог. А мо не захацеў.
Не абазваўся нейкім знакам.
А той у дзіўнай віднаце
Ці то ўсміхаўся, ці то плакаў...

І ў гэтym горадзе чужым,
Які ягоным быў калісьці,
Ішли інакшыя дажджы,
Інчай трапяціала лісьце.

Некалі, малады, съвет Іванавіч, былы донжуан, ён усё мог. Па крайнія меры, так яму здавалася. Але цяпер быў іншы час, і ён быў іншы, і “не мог” – гэта не паэтычны словаслоў, гэта саможыццё ў гэтym горадзе чужым, якіягоным быў калісьці. “А мо не захацеў...” Як яно прывязана да “ня мог”... Стары гонар не дазваляе здавацца вось так адразу і назаўсёды.

Паэт ня можа не любіць – на тое ён і паэт. Паэта нельга не любіць – бо ён Паэт.

Міхася Стральцова любілі жанчыны. І было за што: і гэты ягоны навыдуманы то “блакітны”, то “зялёны” вецер, і гэты нязбыўны душчўны сум па зямным і вечным, недасяжным, і гэта спакусылівая тайна, што жыла ў кожным слове ягоным – і празічным, і пастычным, і сказанным, і нясказанным, якога калі і няма, то яно прысутнічае, падразуміваеца, і сам ён – малады, прыгожы, далікатны інтэлігент, юнак і ў трыцаць, і ў сорак, і ў пяцьдзесят...

Было ў той сэціплай рэдакцыйнай папачцы некалькі канвертаў з лістамі і паштоўкамі, напісанымі жаночай рукой. Былі сярод іх і вершаваныя... І сёньня, на адлегласці гадоў, якія прамінулі, калі самога паэта не стала, тыя пастычныя вітаныні, дасланыя Міхасю Лявонавічу да дня яго народзін, чытаюцца асабліва шчымліва і скручна, як лішні напамін пра скарацечнасьць чалавечага жыцця і віртуальнасьць радасці, дарованай ім:

Хоць і груз жыцця налёг на плечы,
Бегла думка лёгкая аб нечым...
Бегла думка прама, наўскасякі...
Аж гляджу: яна ля Міхася.
Аж гляджу: яна ля Міхасёчка...
Ды і ён, здаецца, недалёчка.
Колькі зім і летаў, і гадочкаў,
Як радзіла маці Міхасёчка!..
Ну скажы мне, што рабіць нам з лютым –
Нешта ён закручывае крута?
Толькі думка цёплая аб нечым...
Да сустречы, Міша,
да сустречы!

Вітанье памечана лютым 1986 году. А вось яшчэ адно вітанье – люты 1987 году – апошні год Міхася Стральцова:

Даражэнкі імянінік!
Быў першы дзень... Затым гады без ліку.
І залаты гадзінник нам націкаў...
Няхай пачненца дзень, як і съпярша...
І зноў квітнее добрая душа!
А навакольле?.. Глянь, як плача сънег.
Яшчэ – вясна!
І сонейка!
І сымех!

Былі паслья таго і вёсны, і сонейка, відаць, быў і сымех: жыццыё ня любіць аднастайнасьці. Але ўсё гэта было ўжо без паэта.

Сынег плакаў нездарма.

Прайшлі гады, як яго не стала, але не-не ды і ўсплыве ў памяці яго хударлявая постаць ля акна з прачыненай на вуліцу форткай, у якую ён пускаў цыгарэтны дым. Пускаў і сам цягнуўся позіркам туды, дзе неба і прастора. А ў самога былі вочы зацкаванага зывера з пастаянным туманам глыбокапатаемнай думкі.

Болей маўчай, і было зразумела, што ён недзе там, сам з сабой, са сваёй душой. Гаварыў ціхім хрыплаватым голасам – і было ясна, што ён вярнуўся адтуль у зямную рэальнасць – няўтульную, чэрствую, але дарагую да сымёз, як пакінутая шмат гадоў назад занядбаная родная хата.

Там, адкуль ён вярнуўся, быў ягоны храм, яго сабор, і туды ён нікога не пускаў. Там ўсё было сатканы з блакітнага і зялёнага, празрыстага і сыціхуткага, крышталёвага і крохкага. І там, як гаспадыня, прыжылася і забрала ўсё ў свае руکі самота. Не сум, не адзінота, не адчай, не журба, а самота. Там ён мог быць сам-насам са сваёй душой як часавай, прасторавай і зямной рэальнасцю.

У 1985 годзе я скончыў працу над раманам “Сачыненьне на вольную тэму”. Пісаўся твор некалькі гадоў, але адчуваўся, што вось яна, праца, нарэшце скончаная і можна не баяцца выходзіць з ёй у людзі, не было. Наадварот, быў нейкі страх, тачыла няўпэўненасць, як іржа точыць жалеза. Здаецца, і тое не так, і тое, і ўвогуле... хоць вазьмі і выкінь гэты немаленькі стос сыпісанай і шмат разоў перапісанай паперы. Папрасіў Стральцова прачытаць і сказаць сваё слова. Чытаў ён доўга, ва ўсякім разе, так мне падалося. Праходзіць тыдзень, два, тры, а ён маўчыць. Хоць ты на працу не хадзі: працуем жа ў адным часопісе. Нарэште заходзіць. І зноў прачынена фортка на вуліцу, там гудзе, шуміць, ідзе сваё жыццё, туды ж вылятае дым ад Міхасёвой цыгарэты.

– Ну, стары, віншую! Ад усёй душы віншую, – нарэште гаворыць ён. Я гатовы быў расцалаваць яго, і ня толькі таму, што ён пахваліў раман, хаця і таму, што пахваліў, а болей за ўсё таму, што зняў камень з душы.

Міхась памаўчаў і даволі жорстка дадаў:

— Гэта ня тыя бясконцыя пугі, што пякуць, як бліны, некаторыя нашыя раманісты. Аказваецца, на невялікай плошчы можна шмат што сказаць.

Міхась Стральцоў быў і заставаўся рашучым прыхільнікам “малога” жанру – апавяданьня, эсэ, верша, невялікай аповесы. “Адзін лапаць, адзін чунь” па стральцоўскіх мерках – гэта ўжо цэлая эпапея! І я б, можа, не ўспомніў пра гэты эпізод, калі б ён датычыўся толькі мяне. Міхась быў чалавек стрыманы і далікатны, але на літаратурным полі заставаўся бескампрамісным і строгім.

Міхась Лявонавіч вярнуў мне папку з рукапісам.

— Не перажывай, усё добра... Пытальнікі на палях. Падумай толькі над канцом... – сказаў ён.

Дома я перачытаў усё ад пачатку да канца. Пытальнікі былі, але яны датычыліся словаў, паўсловаў... А канец... Ён і самому мне не падабаўся.

Я думаў... Трэба было думаць...

Калі б мяне папрасілі адным словам азначыць, хто ён, Міхась Стральцоў, у літаратуры, я сказаў бы, што ён – паэт самоты. Самоты не як мадэрна, не як позы, а як чалавечай сутнасці і як састаўной долі “пакутнага духу”. Гэтае беларускія слова не мае раўнацэнных, адназначных аналагаў у блізкіх мовах. Ціхае і далікатнае, усеабдымнае і глыбока індывидуальнае, якое ўбірае ў сябе ўсяго чалавека, стан ягонай душы, яго самасць – далікатнасць, інтэлігентнасць, крохасць, прыродную музычнасць і балесную рэакцыю на ўсякі зьнешні дысананс, – яно больш за ўсё прыдатна было стральцоўскай натуры.

Напэўна гусі на бяду
Крычалі – журавы маўчалі,
Калі ў дарозе чараду
І зім і лет маіх страчалі.
Што я хацеў, што я хацеў,
Што за праява адбылася?
Я съніў, што сам я адляцеў,
Душа ўзяла і засталася.

Колькі б ні стараліся расшыфраваць загадку чалавека, яна заўсёды застанецца загадкай. Яшчэ цяжэй расшыфра-

ваць загадку асобы творчай. Тут можа быць толькі пазнаньне яе, спасыціжэнне яе. Бо іначай можа стацца, як у нырца на глыбіню: туды занырнеш, а назад вынісё. Пра Багдановіча Стральцоў так і сказаў: “Загадка...”. І пакінуў кожнаму права шукаць адгадку.

Так і сам пра сябе.

Усім, хто яго ведаў, хацелася, каб ён зрабіў больш. Усе ведалі, што гэта будзе адкрыццё, гэта будзе жыццё, гэта будзе пазізія. Як было некалі, калі ён расказваў пра Максіма Багдановіча. Ці калі паведаў пра Вялікага чалавека з Малой Багацькаўкі. Ці калі нечакана, наступерак ліхому пасъявленнаму аптымізму і жорсткай рэалістычнай заземленасці, расказаў пра блакітны вецер, без якога нармальны чалавек – не чалавек. Ці... Шмат што можна было б далучыць у гэты пералік і гэта было б тое самае, што ўзяць творы пісьменніка ад першага да апошняга і перачытваць, і перажываць, і перадумваць.

Дык вось, па сваёй добраі волі, па сваёй зададзенай ахвоеце мастак ня можа адмовіцца ад працы. Што роўна – адмовіцца ад сябе. Ня піша, значыць, ня можа пісаць. І зноў жа гэта ня значыць, што ён не працуе. І ці можна знайсці суд большы, чым суд мастака над самім сабой.

Ня будзем крываўдаць на жыццё, ня будзем рабіць людзей съвятymі. Будзем старацца зразумець падатлівасць чалавека і жалезабетоннасць часу, у якім ён жыве. Асабліва калі чалавек гэты – Паэт.

Сэрца паэта сумуе заўсёды. Але надта шчымлівы сум пепрад адыхадам чалавека ў дарогу, з якой не вяртаюцца.

Журботна крычаць журавы, адлятаючы ў вырай. У іх ёсьць надзея вярнуцца. А ў Паэта?..

Самотна трыміць яго душа, зьбіраючы зямныя лахманы, каб было чым затуліцца на скразніяках вечнасці. Сумныя вочы чапляюцца за ўсё, на што некалі пазіралі мімадзь, незацікаўлена і разбрэсана, а цяпер яны ва ўсім знаходзяць залацінкі глыбіннага сэнсу і неспазнанай прыгажосці. І хочацца ўсё гэта забраць, утаптаць у сябе, патрымаць, паняньчыцца, як у дзяцінстве з любімай лялькай, а пасля вярнуць назад, але ўжо як сваё, нованараджанае, пакінуць нейкім напамінкам пра сябе, як пра ружо-

вы ўсплёск на вячэрнім небе, перш чым яго затушуе чарната ночы...

Пакінуць... Каму і навошта? Каму? Тым, хто застаецца. Навошта? Навошта... Можа, каб мець прычыну яшчэ раз некалі вярнуцца?.. Каб сказаць: “Я нікуды адсюль не пайшоў, я ніколі з вамі не разлучаўся”...

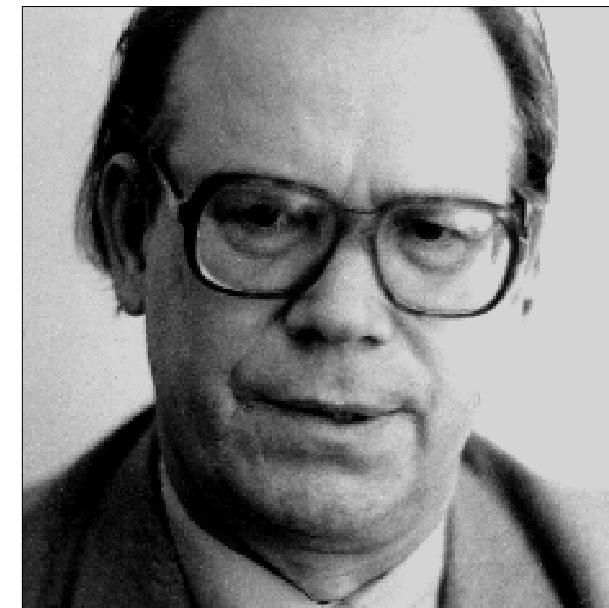
Вада асеньняе крыніцы,
Яе злавесныя агні,
Калі пад вечар неба ніца
Глядзіць з панурай глыбіні, —
Мне нагадалі даўні лес,
Якога памяць ці жывая...
Я скамяніўся і абтрос
Жуду, як дрыжкі, бывае.
Я павярнуўся і далей
Пайшоў, ды хмары навісалі
І не празрысьцей, не съятлей
Той на нябесах лёс пісалі.
І дальні лес, і блізкі луг,
І ў вечаровых барвах поле,
І ўсё наўколя і наўкруг
Жыло тым лёсам мімаволі,
Маўчала ўдалечы сяло.
Але чамусьці мне здалося,
Што ўсё тут памяцьцю жыло
Не аднаго, а мноства лёсаў.
А падалося: гэты дзень,
Съятло якога дагарае, —
Не пакідаючи надзея,
Са мною разам памірае.

Усыед за Максімам Багдановічам і Максімам Гарэцкім Міхась Стральцоў больш чым хто спасыціг драматызм беларускай душы. Драматызм гэты гістарычна абумоўлены. Ён у паставаным адчуваючы сябе выгнанынкам, чалавекам з Радзімай, але бяз роднай хаты. Чужы на сваёй зямлі, чужы сярод сваіх. Пра гэта цяжка думаць, яшчэ цяжкай пра гэта некаму сказаць.

За ўсякае адкрыццё трэба плаціць. Нават калі гэта адкрыццё самога сябе.

І паэт заплаціў самым дарагім, што меў. Заплаціў самім сабой.

1997

Іван Чыгрынаў і ягонае “Я”

Паміж першым “а-а-а”, што вырываецца з грудзей чалавека радасцю зьяўленыня на съвет: “Вось ён Я – нарадзіўся!”, і апошнім “о-о-о!” – стогнам аб tym, як не хочацца пакідаць гэты съвет, – няхай дурны, бязладны, неадбудаваны, але разам з tym такі дарагі і любы, – паміж гэтымі дзявюма вешкамі, асьвечанымі дараваным Богам голасам, умяшчаецца ўсё жыццё чалавека: усё тое, што бачыў ён, што чую, абы чым плакаў і чаму радаваўся, пра што марыў і на што спадзяваўся, да чаго імкнуўся і абы чым балела душа яго.

Паміж гэтымі “а” і “о”, як крайнімі рубяжамі зямнога алфавіту кожнага чалавека, ёсьць яшчэ “Я”. Я – не як апошняя літара з буквара першакласніка, а як выява самабытнасці чалавека, яго адзінкавасці і непаўторнасці, як разлучае сцверджанье: Я – Чалавек, Я – Творца, Я – Асаба. Я – як канстатацыя сваёй сілы і вартасці, невыпадковасці і непазыбежнасці зьяўлення на гэтай зямлі.

Вось гэтае схаванае ад чужога вока, непрамоўленае і не надрукаванае, але існае і жывое Я, думаецца, і ёсьць важнейшая літара ў біяграфічным алфавіце кожнага чалавека.

Толькі ў адных яно прыглушанае, прыдущанае ўмоўнасцямі людской бытавой звычыннасці, але і тут, як засыпаная пяском крыніца, цярэбіцца ўгору, каб вырвачца на волю. У другіх – іх ня так і шмат – гэтае “Я” ўжо ад нараджэння чалавека (а можа, і раней) зьяўляецца стрыжнявой рухаючай сілай. Разбуджанае і раскальханае талентам, падагрэтае самалюbstвам, яно набывае характар самастойнай вартасці, – тады мы сустракаем людзей нестандартных, неардынарных, не здзяўжыць, не вылучыць якіх нават у неспакойным людскім мурашніку праста немагчыма.

Вось такім нестандартным, вуглаватым і неўвароткім быў і Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў.

Важкасць свайго “Я” Іван Гаўрылавіч адчуў рана і не саромеўся ў tym прызнацца. Не баяўся пра тое гаварыць – дзе жартам, дзе ўсур’ёз, дзе намёкам, а дзе – адкрытым словам.

Гэтае ім самім і пра сябе сказанае “Я”, сказанае дзёрзка і даволі рызыкоўна, нават бліzkімі людзьмі спачатку ўспрымалася як гульня, як фронда, як самарэклама.

Ішоў час, гульня пераходзіла ў пастаянства, фронда – у адметнасць, самарэклама – у самаацэнку. І прымалася ўсё гэта болей цярпіцца і спаважліва, як нешта натуральнае і заканамернае. Трохі бянтэжыла занадта актыўная форма падачы і ўдзел у яе арганізацыі аўтара. Але прывыкаюць нават да вайсковай формы, асабліва калі яна на чужых плячах і ніштавата сядзіць.

Ішоў час, і непрыкметна самачыгрынаўская “Я” перарасло ў “Я” чыгрынаўскую, у абавязковую састаўную долю

ягонай творчай і нават фізічнай сутнасці. І не толькі таму, што гэтага хацеў Іван Гаўрылавіч, а ён сапраўды хацеў гэтага. Не толькі таму, што ён верыў у сваё “Я” і верыў глыбока. А перш за ўсё таму, што ўзрастала яно на грунце другога “Я”, замураванага ў ягоных творах.

Спачатку апавяданыні “Жыве ў крайній хаце ўдава”, “Ішоў на вайну чалавек”, “Маці...”. Потым раман “Плач перапёлкі”... Апавяданыні для Івана Чыгрынава былі не разымінкай спартсмена перад бегам на далёкую дыстанцыю. Яны мелі самацэнную варгасць і закаваную ў цесныя параметры “малой” формы ўзорыўную эстэтычную моц, што падабалася чытачам. Разам з тым гэта была праверка сілы перад вялікай дарогай: з поўнай аддачай, з усёй адказнасцю і верай у перамогу. Жаданыне нараджала надзею, праца давала перамогу.

“Плач перапёлкі” стаўся лепшым раманам аўтара і парубежным у беларускай літаратуры. Ружовы рамантызм літаратурнай партызаншчыны, які дагэтуль бяспошлінна гаспадарыў на яе полі, тут адступіў перад глыбокім зразуметай і па-майстэрскі ўзноўленай бытавой трагедыйнай народу, якога кінулі ў пекла вайны, не спытаўшы згоды і не пакінуўшы права на выбар, хаця выбар стаяў жорсткі – жыцьцё ці съмерць.

Раман даў тыя аргументы, якіх дагэтуль не хапала, каб убачыць у аўтары мастака са сваім адметным словам і сваім “раманым” крокам. Пра Чыгрынава загаварылі сур’ёзна – так сур’ёзна, як таго заслугоўвае зъява наўколкі нечаканая, настолькі цікавая. Спачатку пісьменнікі, крытыкі, потым чытачы. Калі пра некага гаворыць адзін, то яго, гэтага “некага”, можа і не быць: гэта можа быць усяго толькі гіпнатачны ці душэўны падман. А калі гавораць некалькі чалавек, калі гаворыць шмат хто, гэты “некта” ёсьць. Ёсьць – і нікуды ня дзенешся. І здарылася тое, што павінна было здарыцца. Чыгрынаўская “Я”, ім самім узнятае над галавой, каб усе бачылі! – паступова спускалася ніжэй і ніжэй, пакуль не заняло сваё законнае месца – зыліoso з ім *самім*. Вернік сказаў бы: “Душа вярнулася ў сваё цела, якое была пакінута”. І праўда, аўтарскому целу стала нашмат здаравей, а аўтарская душа ўзынеслася ў гару, адчуўшы цяпло і ўтульнасць свайго дома.

Славу любяць усе, і тут няма нічога дзіўнага: не хлебам адзіным жыве чалавек. Праўда, адны цярплюва чакаюць, калі слава сама пастукаецца ў дзіверы і лаўровым крылом атуліць вялікамудрае чало ці прынародна, пад голас музыкі і бляск юпітэраў ускладуць лаўровы вянок на галаву саноўныя рукі высокіх культурных праведнікаў.

Другія ж бяруць славу, як каня, за аброць. І самі прыводзяць у свой дом. Быў бы грэх сказаць, што Іван Гаўрылавіч сам *прывёў* сваю славу. Але калі яна прыйшла, дзіверы ягонага дома былі адчыненыя.

Іван Гаўрылавіч ня ўмей доўга чакаць. Ён падганяў жыцьцё, жыцьцё падганяла яго. Пры сваім незалежным і даволі крутым харкатарам ён разам з тым *увесь* час хацеў быць не за даляглядам, не на даляглядзе, а на блізкім відавоку, добра асьветленым і добра падсвеченым. Буйны целам і натурай, ён любіў усё буйное: калі кумір – то Леў Талстей, калі раман – то эпапея, калі дружба – то з тымі, хто на самым “версе”.

Кумір быў і застаўся кумірам. Гара робіцца ўсё большай, чым бліжэй да яе падступаеш.

Дзёрзка задуманая эпапея паслья “Плачу перапёлкі” пры ўсім напружаньні аўтара пачала даваць прафесійную і не змагла вырасьці ў беларускую “Вайну і мір”. Дзівюх аднолькавых эпох не бывае. І дзівюх “Джакондаў” таксама.

Дружба з людзьмі ўладнага Алімпа завяла, не даўши зялённых парасткаў. Яна і не магла даць іх, і тут не было віны Івана Гаўрылавіча. У нейкі час на нейкіх гісторычных скрыжалах выпадак звёў разам надта рознамаштабныя велічыні і надта далёкія інтэрэсы. Тут лёс пажартаваў з Івана Гаўрылавіча. Ён ужо наблізіўся да вяршыні кіруочай піраміды, нават некалькі тыдняў пахадзіў у ганаровых членах Цэнтральнага Камітэту Кампартыі Беларусі, як партыю распусцілі. Час зрабіў свой выбар. Вялікія спадзеўкі лопнулі, як прыгожая мыльная бурбалка.

Дык вось, слава. Што гэта такое? Канечне, гэта ялей на раны самалюбства. Але гэта і прызнаньне таго, што чалавек ня лішні, ня быў лішнім на гэтай зямлі і недарма праўжыў жыцьцё.

Івана Гаўрылавіча ня трэба было пераконваць, што ён

ня быў лішнім тут. Ён ведаў цану сабе і цану зробленага ім. Разам з тым ён хацеў, каб зробленае ім цанілася – і цанілася ў яго прысутнасці.

Ён не любіў гаварыць пра съмерць. Думаю, ня толькі таму, што чуў, як хвароба паволі падбірае ключы да ягонага цела. Проста ведаў цану слову і цану паняццю. “Съмерць” – ня тое слова, з якім можна гуляць. Надта шмат стаць за ім, і яно шмат можа пацягнуць за сабой. Пра съмерць звычайна любяць глаголіць тыя, каму яна ўгадваецца недзе ў далёкай перспективе, ці для каго набыла рэальная халодныя абрэсы.

Іван Гаўрылавіч даражыў жыцьцём. Можа, адсюль выйша і назва раману “Ня ўсе мы згінем”. У гэтыя сакральныя слова ўціснуты ня толькі загаловак твора, якім аўтар стараўся закальцеваць страшэнна непаслухмяны раманы цыкл, а і па-дзіцячы наіўнае спадзяванье на тое лепшае, што будзе, што хацелася б, каб было паслья таго, як... *Паслья таго, як...*

Некалі Пушкін сказаў проста і недвухсэнсоўна: “Нет, весь я не умру...”

Сказаць гэта Пушкіну было лягчэй: ён быў нашмат маладзейшы, калі съмеласць не шукае апраўданьняў. Съмеласць паэта стала прарочай. *Ён не памёр, ён жыве і сёня.*

Пры ўсёй катэгарычнасці Іван Гаўрылавіч, узаконівачы назну апошняга рамана, вырашыў схавацца за агульнью, быццам бы нейтральную формулу. Праўда, нейтральнасць гэтая зынешняя, разылічаная на людзей, якія добра разумеюць, дзе жарт, а дзе сур’ёзнае.

Нязгода з лёсам, наканаваным Некім і наканаваным несправядліва, нежаданьне разъвітвацца з зямным жыцьцём не толькі прачытаеца ў загалоўку рамана, а крычыць ціхім крыкам, выказаным жорсткім скунсім словамі: “Ня ўсе мы згінем!..” Ня ўсе... Значыць, і аўтар разам з імі... усімі... *ня згіне...*

Несентыментальны душой, Іван Гаўрылавіч быў такі і ў творчасці, што, аднак, не перашкаджала яму ў пэўныя моманты раскрыцца той шчымлівай душэўнасцю, за якой праступаў зусім іншы чалавек – мякчайшы, слабейшы, глыбейшы.

“Сыпярша Зазыба нават не падумаў, што гэта падала голас перапёлка. Але вось пачулася больш выразнае і пэўнае:

– Піць-віль-віць... Піць-віль-віць... Піць-віль-віць..., – і тады Зазыбу ажно заманулася паслушаць чутачку.

– Піць-віль-віць...

Але ж сёлета ці не запозынены съпей яе?

– Піць-віль-віць...

Зазыба падумаў так і, нібыта падмануты пачуцьцём, памкнуўся зачыніць акно. Але дакрануўся рукой адно да аканіцы. Нешта як стрымлівала пацягнуць яе на сябе. Можа, сам перапёлчын голас:

– Піць-віль-віць... Піць-віль-віць...

Сёньня перапёлка, няйначай, плакала – ці то гнязьдзечка яе разбурыў хто, ці яшчэ якая бяда прымусіла аглашваць тугой навакольле, але замест звычайнага съпеву чуўся плач:

– Піць-віль-віць... Піць-віль-віць...

Зазыба нарэшце адчуў гэта, і ў галаве ягоны узынікла пакутлівая думка: калі птушкі так плачунці са свайго гора, то як жа тады павінны галасіць людзі, у якіх гора наогул бывае незраўнана больш, а цяпер дык і зусім цераз край? Успомнілася:

Перапёлка, трасьцяно гнязьдзечка, залато яечка, перапёлка!
Перапёлка, пастушкі пагоняць, гнязьдзечка разбураць, перапёлка!

З Іванам Гаўрылавічам мы не былі сябрамі ў звыклабытавым разуменіні, не дружылі, як любяць гаварыць, “сем’ямі”, хаця сустракаліся і ў маёй хаце, і ў ягоны, і ў мяне на працы, і ў яго. Сустракаліся без пустой кампліментарнасці і сюсюканья. Гэтага не было, і ў гэтым не было патрэбы.

Мы былі сябрамі па духу, па разуменіні сур’ёзнасці факта паралельнага існаванья на гэтай зямлі і важнасці таго, што кожны рабіў у сваю меру на сваёй дзялянцы.

Праз месяц ці два несустрэч я раптам мог пачуць у тэлефоннай слухаўцы ягоны спакойны глухаваты голас: “Ну што, стары, як жыцьцё? Нешта даўно мы не сустракаліся”. – “І праўда, даўно...” Праз нейкі час мы сустракаліся. Ці такое: “Я вось тут у хлопцаў у “Полымі”. Калі маеш час, падыдзі”. Калі быў час, я падыходзіў.

Сустрэчы нашы ня мелі абавязковага графіка, не былі яны і рытуальными. Але яны, як лёгкі ветрык, патрэбныя былі для цяпельца, якое гарала ўсяродзіне аднаго і другога.

Недзе дзён за дзесяць да съмерці, але яшчэ не з бальніцы, а з дому, ён пазваніў і сказаў: “Нешта мы даўно не пілі шампанскага”. – “Даўно...” – адказаў я. Гэтае “даўно” вымяралася тыднямі трyma-чатырma. – “Ну вось я трохі раскручуся, і мы ўсё паправім”, – заключыў ён.

Бальніца і тое, што адбылося там, не далі гэтага зрабіць.
То была апошняя наша гаворка.

Вясной 1995 году разам з Сяргеем Законьнікам выбраўся мы ў Полацк, на Ефрасіннінскія святы. Падахвоціў на гэтую паездку Іван Гаўрылавіч, ён жа зафрахтаваў машыну ад фонду культуры, узяў з сабой і жонку, Людмілу Прохараўну.

Па дарозе заехалі ў Бярэзінскі запаведнік, добра “пакармілі” камароў на цёмным лясным возеры. За Лепелем, на рэчцы Эфа, пры дарозе, сярод угульнай зеляніны, ёсьць дагледжаная крынічка. Там любіць прыпыняцца дарожны люд. Спыніцца і мы – перадыхнуць, папіць вадзіцы. Вада ў крыніцы халодная, смачная, надвор’е цёплае, часу не брала – можна было не съпяшыцца. И настрой ва ўсіх быў элегічна-святочны, народжаны вясной, ажываючай прыродай і яшчэ нечым, чаму цяжка знайсці вызначэнне, але што заўсёды прысутнічае там, дзе зьбіраюцца блізкія людзі, якія даўно не мелі магчымасці вось так разам вырвацца з гарадской сумятні ў дарожную вольніцу.

Акрамя крынічнай вады была там вадзіца і мацнейшая, саракаградусная, запалоненая заводам “Крышталь” у празрыстую пасудзіну і прадбачліва прыхопленая Іванам Гаўрылавічам. Ён узяў невялікую чарку, перадаўшы далейшую ініцыятыву ў гэтай справе нам з Законьнікам. Гаварыў Іван Гаўрылавіч шмат, і гаворка яго была ціхая і нетаропкая, з доўгімі паўзамі, калі ён нібыта прыслухоўваўся да нечага, – ці то да сябе, ці да таго, што дзеялася ў зялёным ляску. А там актыўную вясновую дзею спраўляла неутаймойнае птаства.

Ля гатэлю, дзе мы атайбаваліся нанач, два немаладыя ўжо

хлопцы прадавалі шчупака – вірлата-зялёнае прыгожае дзіва кіло на чатыры. Мы палюбаваліся на яго, зайдросыліва пацмокалі, але купіць не адважыліся – ня ведалі, што з ім можна было зрабіць тут, на выездзе: рэстаран у гатэлі, на дапамогу якога разылічвалі спачатку, быў зачынены.

Пасъля ўжо, у Менску, Іван Гаўрылавіч некалькі разоў успамінаў:

– А ведаеш, стары, дарма мы не купілі таго шчупака.

– Дарма, – пагаджаўся я. І шчыра шкадаваў пра ту нашу прамашку. Трэба было купіць, а там нешта прыдумалі б.

Пры цяжкаватай мажной камплекцыі ў Івана Гаўрылавіча была невялікая, па-жаночы мяккая рука. Неяк я сказаў яму пра гэта. Ён усыміхнуўся і сур'ёзна адказаў:

– Ты не глядзі, што яна такая лёгкая. Яна шмат павадзіла пяром па паперы.

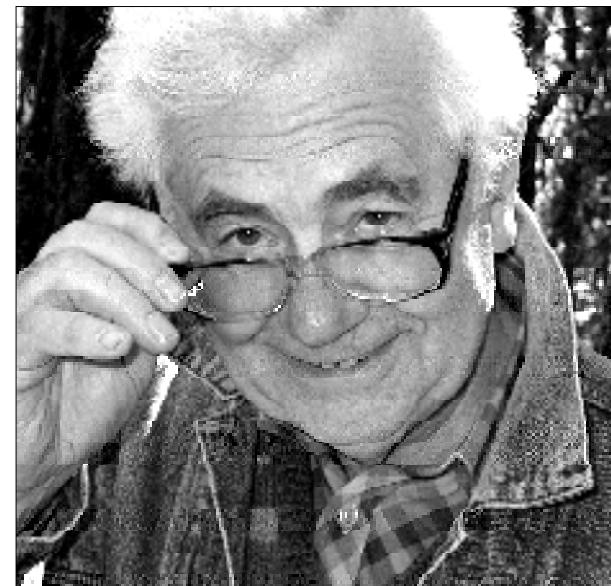
І сапраўды шмат. Зборнікі апавяданьняў, раманы, п'есы... І ўсё ручкай: машынку Іван Гаўрылавіч ня надта шанаваў.

У апошнія свае гады ён быццам бы пацішэў, палагаднеў, паказваючы мудрэйшую памяркоўнасць і ў жыцейскіх варунках, і ў ацэнках – ці то гэта датычылася некага, ці самога сябе. Адсюль – невыпадковае “павадзіла”. Такое Іван Гаўрылавіч мог сказаць толькі чалавеку, які добра разумеў, што стаяла за гэтым нібыта легкаватым словам.

Калі ішла гаворка пра “некага”, ён дазваляў такое: “Няхай разъбіраецца гісторыя, у яе хапае часу і права”.

Пра сябе... Пра сябе стараўся не гаварыць. Але ўгадвалася: “Сам-та я сябе ведаю. І ўсе мяне ведаюць – чаго тут мітусіцца? Чыгрынаў ёсьць Чыгрынаў”.

1998

Тroe ў адным пакоі

Ён зайшоў у маленькі рэдакцыйны пакойчык, як заўсёды, без стуку, рашуча і нечакана. Раптам расчыняюцца дзъверы, і вось ён – Віктар Карамазаў усёй сваёй мажной постаццю: ці то дзъверы вузкія, ці сам шырокі. Дзъверы як дзъверы, стандартныя, для ўсіх. Значыць, вінаватыя плечы. Галава ў вянку сівых распятланых валасоў, нібы тое сонейка на скарынінскіх біблейскіх кніжках. І ўсъмешка на ўвесь рот, дзе даўно ўжо не хапае некалькіх зубоў, уставіць якія чалавеку ўсё нестae часу. Валасы не-

калі былі цямнейшыя і падразаліся карацей, а цяпер ільняна-белая, пасмамі, у разълёце, – відно, што съпяшаўся. Два шырокія крокі ад дзьвярэй – і дзьве ўпілія руки сустрэліся, пабраталіся.

– А вы тут удвух з Купалам! – энергічны ківок на съяну насупраць стала, дзе ў моцна зьбітай немудронай раме партрэт Народнага песьняра, копія вядомага партрэта работы яго ж пляменыніка Янкі Раманоўскага.

– Ага, удвух весялей, – адказаў ўтон госьцю, таксама падымуючы вочы на партрэт. Госьць сам колькі гадоў таму вёў публіцыстыку ў “Нёмане” і ведае гісторыю зъяўлення гэтага партрэту.

Некалі, толькі прыйшоўшы ў часопіс, у якімсьці запыленым закутку я знайшоў згорнутую ў кацёлку суравую палатніну. Разгарнуў – і на мяне съветла і мудра зірнулі такія знаёмыя па кніжках і падручніках задуменныя свойскія вочы пазата. Якая дума трывожыла Янку Купалу праз усё жыццё, ведае кожны, хто чытаў ягоныя творы, хто знаёмы з ягоным трагічным лёсам. То была дума пра Беларусь, пра гаротны люд яе з яго ад вечнай марай “людзьмі звашца”. Гэтую нялёткую думу шчаслыў лавіў мастак і перанёс на палатно, яна жыла ў вачах пазата і не пакідала абыякавым кожнага, хто глядзеў на партрэт. Дзе б ні стаў чалавек у пакойчыку, паэт “бачыў” яго і нібы пытаўся: “Дык як вы там, жывыя ці нежывыя?..”

Якраз такі партрэт Купалы, толькі значна большага памеру, бачыў я ў бібліятэцы. Хутчэй за ўсё, там быў арыгінал.

Я ня стаў наводзіць даведку, адкуль і як трапіла сюды гэта строгая палатніна і чаму так несправядліва закінутая ў закутак, а папрасіў мастакага рэдактара часопісу Леаніда Ісідараўчы Шакінку падбараць для яе раму, што той са ўсёй стараннасцю і зрабіў. І вось ужо болей як дваццаць гадоў партрэт вандруе разам са мной па рэдакцыйных пакоях: куды гаспадар – туды і партрэт.

Карамазаў сядзе на крэсла насупраць стала, якраз пад партрэтам, а я, не хаваючы радасці, пазірою на ягоны загарэлы, аптымістычна-ўсъмешлівы твар, на вялікія задубельныя руки. Як даўно я ня бачыў гэтага Карамазава!..

Можна колькі хвілінаў памаўчаць. І мы маўчым: ён – пасыля вуліцы, я – пасыля ягонага зъяўлення тут.

Я ведаў, што ён ездзіў у свой Крычаў – наведаць родны дом, ім жа самім адбудаваны на высокай крутой строме, з прасторнай, на ўсю даўжыню съценаў, верандай, што дзьвярыма, вонкамі і незашытай прасторай выходзіць у сад і кветнік, – угульны зацішак ад няспынна гудучай матарамі вулічнай дарогі. Ездзіў ён у Крычаў ня проста так: адвозіў туды старэнкую і не зусім здароўчую маму. Калі табе пад дзевяноста, ці шмат набярэцца таго здароўя? Але кожнаму заўсёды здаецца, што здароўя болей у сваёй хаце, бліжэй да зямлі, чымся хай і ў ўпілай, і няцеснай, з гарачай вадой і газам, і на ўсім гатовым сынавай менскай кватэры.

Ведаў я таксама, што яшчэ раней Карамазаў браў удзел у пленэры Бялыніцкага-Бірулі. Пленэр праходзіў на Магілёўшчыне – Крычаў, Мсьціслаў, Асіповічы, родныя мясціны знакамітага мастака – Друць, Бялынічы, Крынкі...

Дык вось. Жыў Карамазаў-журналіст, Карамазаў-публіцист, Карамазаў-пісьменнік. Друкаваўся, выдаваўся. Яго чыталі. У меру хвалі, у меру крытыкавалі. Хвалі за чэснае слова, за страснасць, за вернасць праўдзе жыцця, якая ніколі не пярэчыла натуры самога аўтара. Як ні дзіўна, крытыкавалі за тое ж, за што і хвалі: за ту ю праўду, быццам бы яна ў пісьменніка занадта жорсткая; за бескампроміснасць – мала бачыць у жыцці съветлага; за катэгарычнасць – надта яна ў яго нягнуткая... Пісьменнік ня вельмі прыслухоўваўся і да адных, і да другіх. Ставіў перад сабой задачы і вырашаў іх. Болей у саюзе з прыродою, бліжэй да лесу і людской стыхіі, меней у Менску ў рабочым кабінече.

І сустрэўся на шляху пісьменніка Карамазава мастак Бялыніцкі-Біруля. Бялыніцкага-Бірулю Карамазаў палюбіў адразу і назаўсёды, узяты ў палон ягонай шырокай чалавечай натурай, адкрытай жыццю і мастацтву, – нястомны падарожнік, заўзяты паляўнічы, мастак Божай міласці... А Карамазаў і сам паляўнічы, і сам вандрунік, і сам – адкрытая паэтычная душа, – хіба маглі яны разъмінуцца?..

І вырашыў Карамазаў праісьці па жыццёвых съцяжынах мастака – і беларускіх, і расійскіх – каб спасыці гаў самога сябе, шукаў Бірулю – знаходзіў сябе. Яны –

Карамазаў і Біруля – то разыходзіліся так далёка, як і было ў самім жыцьці: адзін – з дзевятынаццатага стагоддзя, другі – з дваццатага; то сыходзіліся так блізка, што ішлі плячу ў плячу, нібы равеснікі. І быццам не было розніцы ў гадах, і не было розніцы ў вяках. Яны бачылі рознае жыцьцё і адчувалі яго кожны па-свойму. Але адчувалі ледзь не адно і тое ж, і гаварылі пра адно і тое ж – пра самае важнае для чалавека-творцы, – пра прыроду, свабоду і чалавека. І ўжо цяжка было аддзяліць слова Бірулі ад слоў Карамазава.

“Сэнс і прыгажосьць мае слова свабоднае. Толькі тады слова літаратура. Але дзе ты яго, свабоднае, знайдзеш, як не ў жыцьці, свабодным, вольным?”

“Свабода – ня тое, што вакол нас, што ад кагосьці, а тое, што ў нас, у кожным з нас, у нашых душах, жывая ці мёртвая, і кожны з нас сам – яе творца альбо кат. Яе знайсьці можна толькі ў сабе”. Гэта Карамазаў. І гэта Бялыніцкі-Біруля – са сваёй вольнай душой, са сваёй вольнай фантазіяй.

“Нашае самае большае шчасце, можа, ня столькі ў тым, што ў іх, вялікіх, мы вучыліся жывапісу, колькі ў тым, што ў іх, вялікіх, мы вучыліся, як трэба жыць, каб стаць сапраўднымі жывапісцамі...”

“Кожны мастак мае свой градус цяпла і свой градус холаду. А ў выніку? Кожны выяўляе свой твар і сваю душу”.

“Не адбірайце ў чалавека радасьць...” Гэта Біруля. І гэта Карамазаў са сваёй верай у лепшае і верай у сябе.

У ліпені 1984 году разам з Рыгорам Барадуліным, Генрыхам Далідовічам, Алесем Жуком і Міхасём Стральцовым мне пашчасьціла быць у Крычаве – на ўрачыстасцях, прысьвечаных пяцідзесяцігоддзю Карамазава. Быць у ягонай лясной Лімені, так паэтычна апісанай ім у незадоўга перад тым надрукаваным рамане “Пушча”.

Афіцыйныя ўрачыстасці праходзілі ў гарадскім Доме піянераў, стандартна-пасъляваенным, угульным, але занадта цесным для ўсіх, хто хацеў сустрэцца са сваім паважаным земляком. Зала была забітая пад завязку, людзі стаялі ў праходах, у дзвіярах, на ўваходзе ў будынак. Гарадскія ўлады чамусыці не надта радаваліся папулярнасці і славе свайго таленавітага, але наравістага земляка, і дзе маглі, стараліся аб-

межаваць геаграфію яе бытаваньня, – хаця б тым, што выдзелілі дзеля сустрэчы такое цеснае памяшканье. Вядома, славу съценамі не ўтрымаеш, але...

Неафіцыйная частка ўрачыстасцяў праходзіла ў самой Лімені, у лесе, над Сажом, вечарам, у лясніцтве, – з леснікамі і егерамі, з застольлем і тостамі. Ганароваму юбіляру паднеслі міску, якая формай і памерам больш нагадвала ладныя начоўкі, а ў іх у густой наварыстай юшцы ў зялёна-траўных пахкіх аздобах плаваў звараны цалкам, на ўсю сваю дзвюхлапатную велічыню лешч-гігант. Юбіляр мужна стараўся адужаць яго, а змарыўшыся, паклікаў на помач грамаду. І юшкі, і рыбы хапіла і юбіляру, і ўсяму дружнаму застольлю.

Летняя ноч непрыметна перайшла ў звонкую сонечную раніцу. І была раса, і быў высокі круты бераг са спакойным тут Сажом, калектыўнае купанье, як хрышчэнне ў яго вадзе... Странцоў і Барадулін не купаліся, але добра глядзеліся ўдвох на краі аголена-пясчанага, падгрызенага вадой берага. Ці ня тут і ці ня ў гэтыя хвіліны ў Странцова і нарадзіліся гэтыя шчымлівяя радкі прызнаньня і развязтаньня:

І я стаяў на гэтай кручы:
Бы звон быў дзень – каціўся Сож
Туды, дзе гэты бераг злучан
З маленствам, з тым, што басанож,
З парою той, якою далі
Сваю сінечу і смугу
На развязтаньне мне аддалі –
Аддаць назад ім ці змагу?
Ды як аддаць, мой сівеце любы,
Адночы ўзяўшы падарож,
Святло той рэчанкі Галубы,
Якую прыгалубіў Сож?
Ці тыя засень або ясень,
Той лог, аблогу, мурагі,
На сенакосе Каю з Ясем,
За імі копы і стагі;
Каня над рэчкаю іржанье
І нават голасу дрыжанье
У словах – родны, дарагі?
Яны са мной – і мною сталі,
Праз вёскі і праз гарады

Мяне раптоўна даставалі,
І паўставалі, і ўрасталі
Ў мае трывогі і гады,
І ўсё вяла, вяла дарога, —
То хмель пры ёй, то дзераза.
І так хацёу сказаць, нябога,
І шмат чаго я не сказаў!
Я вінават, што скрухай змучан,
Што даль юначую заву...
А ты даруй — я з гэтай круchy
Хілю павінна галаву.

На тым юбілеі казаў кароткае слова пра юбіляра і я. Слова гэтае нідзе не друкавалася, але, народжанае важнасцю і ўрачыстасцю падзеі, а яшчэ больш — немагчымасцю не сказаць яго, помніцца і зараз, як дыханыне таго часу, як заяўленае і затрыманае ў часе непаўторнае імгненыне.

“Адзінаццаць хатак — нібы астрэвок у бязьмежным зялёнym моры. З трох бакоў яго акружаем бор, а з чацвёртага — луг, вытканы белым шоўкам крывавінку і канюшыны.

Адзінаццаць хатак — гэта Лімень, а дзесяць тысячаў гектараў сасновых бароў — Ліменшчына. Часта, застаўшыся сам-насам з ёю, яшчэ і яшчэ раз думаеш пра шмат разоў пацверджаны чалавекам вопыт: нават самыя экзатычныя, самыя далёкія і цікавыя падарожжы па нязнаным раней съвеце не хвалююць сэрца так моцна, як хвалное далёка не першая сустрэча са звычайнай лясной вёскай на ціхім беразе рэчкі — калі гэты куток родны табе, калі ў ягоным вобразе ты аднойчы ўбачыў сілу, прыгажосьць і паэзію сваёй бацькаўшчыны, сваёй Радзімы”.

Я ўзяў гэты невялічкі ўрывачак з першай кніжкі Віктора Карамазава, з ягонага нарыса “Ліменскі сыштак”. Давялося чытаць мне гэты “сыштак” даўно, у далёкім ужо 1967 годзе, а па-сапраўднаму адкрыў я яго цяпер, і нібы адкрыў упершыню, — такой сувежаццаць, непасрэднасць, такой чысьцінёй дыхнула на мяне з яго старонак, і я не мог закрыць кніжку, пакуль не дачытаў да канца. Музыка слова, празрыстасць пачуцьця, чысьціня думак, любоў да людзей, да роднай, блізкай сэрцу аўтара і такой дарагой ягонай і нашым душам зямлі, недзяжурны клопат пра тое, каб ёй было добра і багата, — усё гэта і радуе, і захапляе.

Я сказаў “нібы ўпершыню”, бо чытаў усю кніжку, і не адзін раз, у 1967 годзе, бо быў рэдактарам згаданай кніжкі. Чытаў я яе тады і са шчырай зайдзрасцю думаў: “Вось жа шчаслівы чалавек гэты Карамазаў. Бачыш, у яго ёсьць свая Лімень, свае тысячи гектараў, па якіх ходзяць такія цікавыя людзі і дзе ён сам адчувае сябе як свой, як раўня тым людзям, пра якіх піша, а не як чужы, наезджы гастралёр, які заяўляецца толькі дзеля таго, каб падстрэліць кабанчыка ці прыдушиць даверлівага бабра.

І зусім нідаўна прачыгтаў я другі, як гаворым мы ў сваім коле, “дакументальны” твор Карамазава — “Проста ўспомніў я цябе”. Я назваў бы гэты твор паэмай пра Аляксея Пысіна — вялікага нашага паэта, недаацэненага, можа, нават неразгаданага і пры жыцьці, ды і цяпер яшчэ, славнага сына зямлі магілёўскай, чеснага працаўніка і бескампраміснага салдата. Салдата на вайне і салдата паслья вайны, салдата ў жыцьці і салдата ў літаратуры, але толькі не салдата армейскага абозу, а салдата самай перадовой пяхотнай братвы, якой наканавана першай ісці на штурм варожых траншэяў, якая першая ідзе на гэты штурм, хация дакладна ведае, што многія з гэтага штурму не вернуцца ў свой пяхотны строй.

Даўно мне не даводзілася чытаць такога ўсхваляванага, глыбокага, шчымлівага слова пра старэйшага таварыша, пра чалавека, пра паэта.

“Ён ня быў язычнікам, але папяроска была яму малітваю, сябрам, паратункам ад холаду, голаду, адзіноты. Яна вяла яго па ўсіх дарогах жыцця, а ён яе шанаваў. Яны сябраўвалі. Ён паўвека нёс яе ў жмені, з ёю думаў, марыў, размаўляў. Яна паўвека грэла яго ў сялянскай баразьне, у салдацкім акопе, у цяжкіх дарогах, у пакутах над словам. Яна была самай вернай яго сяброўкаю. І сувязной — з сялянскім, акопным, чалавечым съветам”.

Я спыняюся чытаць, хация можна было б гэта рабіць і далей, бо і далей будзе і цікава, і важна, і значна.

Я прывёў гэтыя два ўрывачакі з дакументальных твораў, каб паказаць, якія яны недакументальныя, якая гэта высокая, сур'ёзная проза, якое гэта сапраўднае мастацтва, дзе ўсё — і слова, і пачуцьцё, і думка жывуць у адной неразылітай цэласці.

А яшчэ я ўзяў гэтая два далёкія па часе напісаньня творы Віктара Карамазава, бо ў прамежку паміж імі ўмісьціліся многія гады і жыцьцёвяя дарогі яго, паміж імі – роман, аповесьці, апавяданьні, – усё напісана чесна і бескампрамісна і населена паўнакроўнымі людзьмі, людзьмі жывых, нівыдуманых страсьцей і спраў, у гэтых творах ёсьць час і яго адчуванье і разуменье яго пульсу, яго зъменлівасці і непаўторнасці. У гэтых творах і аўтар – і зъменлівы, і непаўторны.

І яшчэ. Недзе недалёка ад часу напісаньня слова пра Аляксея Пысіна прайшла нябачная рыса, якая памеціла важную вяху ў жыцьці Віктара Карамазава: ён выйшаў на другое пяцідзесяцігодзіце. Не трэба ляпіць съвятых з нічога ці шукаць грэшнікаў там, дзе іх няма. Чалавек не любіць азірацца, чалавек прывык глядзець наперад. Азірающа ад няўпэўненасці ці калі баяцца выстралу ў сьпіну. Карамазаву, хочацца верыць, не пагражае ні тое, ні другое. Але пяцьдзесят гадоў – гэта тая пара, калі можна спакойна азірнуцца, каб пераправерыць, ці ў той бок ідзеш?

Віктару Карамазаву не страшна азірнуцца назад. Зроблена і ўмалотна, і мускуліста, і моцна, і чесна, і напрамак выбраны правільны: ад прыроды да чалавека, ад чалавека – да прыроды.

Карамазаву пашчасыціла з Ліменьню. Але і Лімені пашчасыціла: у яе ёсьць Карамазаў – чалавек, які любіць яе, ведае яе, можа і ўмее пра ўсё гэта расказаць усюму съвету”.

Так думаў, так гаварыў пра Карамазава я тады. Так сказаў бы і сёньня, праўда, дадаў бы шмат чаго яшчэ, бо за гэтая гады Карамазаў напісаў новыя творы, выдаў новыя кніжкі... Літаратурны аўтарытэт яго набыў сталы грунт, а слова наўмы большую строгасць і гранічнасць.

Сам жа Карамазаў думаў сваё. Нечым ён быў незадаволены, нечага яму не хапала. Бо чаму гэта ён без дай прычыны раптам адклаў убок асадку і перайшоў на фарбы?

Дома ў мяне вісіць на съянне падораная Віктарам Філімонавічам карціна “У Васільках”. Назва, па ўсім, узята ад называ мясцовасці. На карціне – невялічкі ці то дамок-хатка, ці то дамок-лазенька пад старой саламяной страхой, пры адным маленькім акенцы. Раскідзісты клён, за якім у малоч-

най сівізьне ўгадваеца ўскраек лесу. Сямейка кволых бярозак, якія выскачылі з зямлі і пайшли ў рост з аднаго кораня. Некалькі слупкоў і жэрдак старога паркану... Восень. Асыпаецца лісіце. Съветлае на дрэвах, съветлае на зямлі – ці то лісіце, ці асколкі сонца. У клёне – спакойная мужчынская сіла, у бярозках – жаночая сямейнасць, просьба не чапаць ці абараніць. Парудзелая трава і апалае лісіце цёпла падсвечаныя сонечнымі промнямі... Увесь малюнак гэтага кавалачка зямлі пададзены дзе прыглушана, асьцярожным штырхом, намёкам, дзе ярчэй, канкрэтна і прадметна. Хатка як жывая, нешта сумнае, як жыцьцё, якое тут прайшло і хавае ў сабе тайну, якую хочацца разгадаць і разгадаць якую немагчыма. Цяжка сказаць, чым карціна прыварожвае. Адчуваюне такое, быццам я некалі гэта ўсё бачыў, нібыта сам бываў у тых мясцінах. І гэтая няроўныя, крываватыя бярозкі, і каржакаваты густы клён, і гэты дамок-лазенька... Усё гэта ці то з нейкага даўняга жыцьця майго, ці са сну...

Першыя дні, калі Віктар Філімонавіч падараваў мне карціну і я знайшоў ёй месца на съянне, каб і сонца не даставала, і каб съвятла хапала, я не-не ды й вяртаўся да яе, то стаяў на адным месцы, то падыходзіў бліжэй, то адступаўся далей. Стараўся разгадаць, чым яна мяне так прыцягвае. І чым болей стараўся разгадаць, тым большай загадкай яна рабілася. Такой загадкай яна і застаецца.

...За акном нёманскаага пакойчыка глухім транспартным гулам гудзе прасьпект Францішка Скарэйны, нагадваючы пра надземна-падземнае жыцьцё сталіцы, аддзеленае ад нас і блізкае нам. Мы маўчым. Калі браць і строгага чалавека на партрэце – цяпер ужо ўтрок. І маўчаныне гэтае нікому не цяжкае. Мне шмат што хочацца пачуць ад вандроўніка, які сядзіць насупраць, паклаўшы на калені вузлаватыя рукі. Яго таксама цікавіць многае: “Што робіцца ў вас, у сталіцы?” Нібыта ён ужо не “сталіца”, не то перыферыя, не то космас. Цікавіць яго і сітуацыя з нашымі літаратурнымі часопісамі. Улады з падачы і пры падтрымцы надта актыўных пісменьнікаў-“патрыётаў” памянялі галоўных рэдактараў.

Разам і ўсіх – “Полымя”, “Нёман”, “Маладосць”, “Крыніца”... Усё гэта пад лозунгам нібыта “дзяржаўнай эканамічнай

выгады”. Найначай меркавалася за кошт замены рэдактараў і некалькіх работнікаў рэдакцый закупіць недастаючыя тысячы тон дызельнага паліва для сяла ці закупіць сотні тон навырашчанага хлеба... Усе разумеюць, што справа тут не ў “эканоміцы”, часопісы вінаватыя ўжо тым, што яны беларускія і што расказваюць пра беларускае, а трэба... Ніхто не ведае, што “трэба”, але адно ясна: пісьменнікі пазбавілі яшчэ некалькіх пунктаў матэрыяльнага і духоўнага гнездавання.

А агульны пісіхалагічны клімат, само жыцьцё? Задуха, як у съялятку.

Нейкі страх пасяліўся ў краіне. І людзі быццам здрабнелі, быццам паменшалі ростам, прыціхлі. Як у час нямецкай акупацыі. Кладзешся спаць і няўпэўнены, што нехта няпрошаны ці пастукае ў акно, а то і грымне прыкладам у дзіверы.

— Можа, прынёс што паказаць? — першы парушаю маўчанку я, пазіраючы на аб'ёмсты і, па ўсім, не пусты партфель, з якім Віктар Філімонавіч зайшоў у кабінет і далікатна прыгутуліў да съяцяны.

— I прынёс, — жыва адказвае госьць. Бярэ ў руکі партфель і дастае з яго шыкоўны томік у цвёрдай глянцевай вокладцы, уверсе якой у кружку нібы высьвечаныя ліхтаром слова:

**Віктар
Карамазаў
З вясною
ў адным
вагоне**

Я чакаў убачыць нешта “пленэрнае”, фарбатворнае, можа, эцюд, можа, акварэльку, хаця цудоўна ведаў, што таякія рэчы мастакі звычайна ў партфелі не носяць. І тут атрымаў нешта іншае — кнігу. Разгортаўца томік не съяшаюся, гэта я зраблю пазней, дома, у спакойнай засяроджанай адзіноце. Цяпер жа мянэ “зачапіла” вокладка — сваёй густой шматфарбнасцю, вясенне-весенскім буйствам колераў, у якія так натуральна ўпісаліся карціны Бялыніцкага-Бірулі. Яны тут — як листэркі, як аckenца ў гісторыю Беларусі, у яе прыроду, у яе вечнасць — уча-

рашнюю і будучую. Хто меў справу з кнігай, хто хоць адзін раз прайшоў увесь шлях: ад зьяўлення першай ідэі твора ці намёка на ідэю, таго ледзь улоўнага душэнага штуршка, пасля якога пачынаюцца бясконцыя пакуты творчасці, — пошуки вобразу, калізій, словаў, бяссонніца і незадавальненіне, эйфарыя і няўпэўненасць, надзея на посьпех і нявер’е ў яго, — той зразумее цану такога спакуслівага шчасця: дастаць з партфеля любоўна зьбіты томік, які яшчэ дыхае пахамі друкарні, і перадаць яго ў рукі чалавеку, які таксама кніжнік і які таксама некалі прайшоў увесь гэты шлях...

Па съятле ў вачах і стрыманай усьмешцы бачу, што Віктар Філімонавіч задаволены вынікамі *этага* пленэра. І праўда. Атрымаць сёньня такую шыкоўную кнігу, каб і папера, і шрыфты, і “цітулы”, і “шмутцітулы”, і спускі, і застаўкі, каб усё адно да аднаго і ўсё з густам і любоўю — вялікая рэдкасць і вялікая ўдача. Віктар Філімонавіч гаворыць, што калі б не ўпартая воля дырэктара выдавецтва Алеся Камароўскага і калі б дырэктар выдавецтва ня быў пастам, хто ведае, калі б гэта кніга пабачыла сьвет?..

І зноў мы не съяляемся гаварыць, і гэта так натуральна і сугучна далікатнасці моманту. Радасць таксама любіць цішыню.

Калі б у мяне раптам спыталі: “Што такое жыцьцё?” і папрасілі адказаць на гэтае пытаньне як найкарацей, я скажаў бы: “Жыцьцё — гэта кніга пытаньняў і адказаў”. Чым болей ты знаходзіш адказаў, tym болей пытаньняў яно задае. Прымараючы за ісціну прыблізную адноснасць і недакладнасць усіх параўнаньняў, я настойваў бы на сваім талкаванні. Асабліва калі мы гаворым пра чалавека і чалавека канкрэтнага. Бо што б нам ні казалі, зямная вартасць чалавека вызначаецца колькасцю і важнасцю адказаў на пытаньні, якія падкінула жыцьцё і на якія яму пашанцавала знайсці адказы. Хаця зноў жа: важнасць для сябе, для сваёй сям’і, ці для цэлага чалавецтва? Што важней: глабальная адкрыцці Эйнштэйна ці адкрыцці дзіцяці, якое раптам са съязамі на вачах пераканалася, што крапіва пячэнца? Зразумеўши, што трава бывае розная — пякучая і непякучая, дзіця пойдзе рабіць адкрыцці далей, і на нейкім этапе свайго жыцьця, магчыма, прыйдзе да адкрыцця, нейкім

чынам блізкага да таго, што зрабілі Эйнштейн, Моцарт ці наш Максім Багдановіч, напісаўшы: “Зорка Венера ўзышла над зямлёю, съветлія згадкі з сабой прывяла...”.

Дык вось. Жыцьцё. Пытаньні і адказы.

Некалі Віктар Карамазаў паставіў перад сабой задачу: напісаць нарыс пра Бялыніцкага-Бірулю. Узяўся пісаць нарыс – напісалася аповесць. Бялыніцкі-Біруль не прыкаваў заваднога пісьменніка да сябе, а як чалавек удзячны прывёў да свайго блізкага сябра, жывапісца ўсё той жа “передзвіжніцкай” традыцыі, чалавека ўзнёсла-драматычнага лёсу, беларуса з Пружаншчыны Станіслава Жукоўскага. Сына ўдзельніка паўстання Кастуся Каліноўскага і нашчадка яго бунтарнага духу. І зноў. На Беларусі так мала ведаюць пра славутага мастака-жывапісца Жукоўскага, так мала яго цэнтры. І напісалася яшчэ адна карамазаўская аповесць – “Мой брат духоўны”... “Споведзь мастака” – даў ёй аўтар такі падзагаловак. І праўда, гэта споведзь Жукоўскага перад найбліжэйшым сябрам, “братам духоўным” Бірулем, і перш за ўсё – споведзь перад самім сабой. “...У жывапісе нельга блыгати кроў з парфумаю, колер крыві – з колерам памады...” Не “кавалерна”, жорсткае, але якое чэснае прызнаныне! Такія прызнаныні ў натуры Карамазава. Хаця ўся аповесць пра Жукоўскага напісана вельмі мякка, далікатна, можна сказаць, “акварэльна”.

“Драбкі блакіту злялі, як сама раніца ў абмытым цёплым дажджком акне, грэліся ў вохрыста-залацістых лужынах сонца. Сонечныя плямы дзе сплываліся і ярчэлі, дзе рассыпаліся і гасылі, а блакіт заставаўся трывалы і чисты”.

Што гэта? Верш у прозе? Малюнак у фарбах?.. Мусіць, і тое, і другое, і нешта над імі...

Аповесці пра Бялыніцкага-Бірулю і Жукоўскага склалі аснову кнігі. Другое крыло яе – эсэ пра нашых сучасных мастакоў – Антона Бархаткова, Анатоля Бараноўскага, Гаўрылу Вашчанку. Кожны са сваім творчым характарам, сваёй самабытнай непадобнасцю, сваёй філасофіяй, а ўсе разам – і тыя, народжаныя дзесятніцтвам векам, і гэтыя, з веку дваццатага, – вольныя птахі над зямлёй, імя якой Беларусь. Зямлёй і непрачытанай, і неразгаданай, якая кліча і просіць, каб яе ўбачылі і зразумелі. І як добра “прачытваецца” гэтая

зямля ў карцінах мастакоў, шчодра, можна сказаць, альбомна прадстаўленых у кнізе і беражліва выдрукаваных майстрамі Менскай фабрыкі каляровага друку. “Вясна ідзе” Бялыніцкага-Бірулі, “Былое. Пакой старога дома” Жукоўскага, “Беражніца” Вашчанкі, “Праезд у Бялынкавічы” Бархаткова, “Восень на Прыйпяці” Бараноўскага – гэта шэдэўры, супрэчча з кожным з якіх ёсьць сапраўднае съвята. А съвята не любіць пасыпешкі, яно шукае настрою і душэўнага прычасця. Выйшаўшы на капрызнае поле мастацкіх прэтэнзій, заўсёды цеснае для пасрэдніцтва і раздольнае для геніяў, кожны з гэтых мастакоў знайшоў сваю дарогу і не згубіўся, не растварыўся ў разлогах часу і памяці.

Агульнаядома, што сапраўдныя творы мастацтва падаюцца ўсім. Толькі мала каму дадзена гаварыць пра мастацтва раскавана і прадметна, цікава і паэтычна, без саладжавага ялею і чэрствай казёншчыны. Мастацтва патрабуе меры і праўды. Меры і праўды патрабуе і гаворка пра мастацтва. Пра майстроў, сабраных пад дахам кнігі “З вясною ў адным вагоне”, гаворыцца якраз такай мовай. Майстры жывапісу сустрэлі майстра слова.

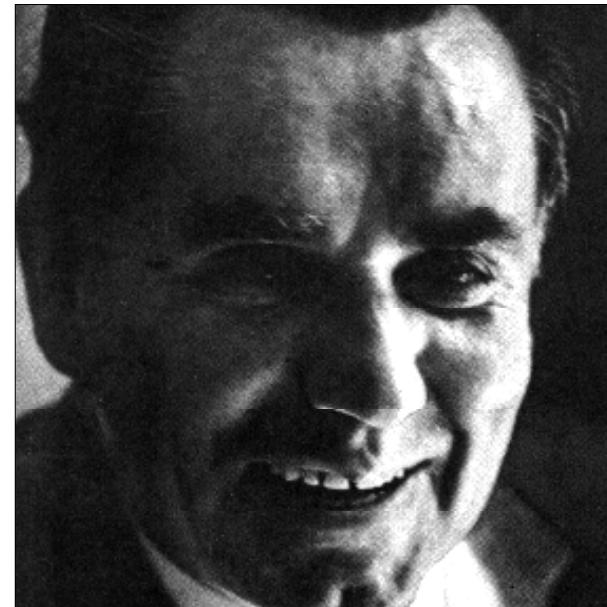
Як і ўсё ў творчасці Карамазава, кніга напісана ў маJORНЫХ КЛЮЧЫ. Але не-не дый прарываецца ў ёй такое, чаго не было ў яго раней. Нешта настальгічна-сумнае. Як успамін пра дабро, якое не стала дабром, ці напамін пра надзеі, якія не сталі рэальнасцю. Прычына такога настрою, думаецца, схаваная не ў ісцініне, што супрэчча з прыгожым заўсёды радасная, а расстаныне сумнае, і не ў гадах, якія, канечне ж, адмерваюць свае крокі, а ў цвярозым разуменіні пісьменнікам рэалій сёньняшняга часу, які пасылядоўна і мэтанакіравана пакідае ўсё меней прасторы для прыгожага і ўсё болей дае волі сіле і жорсткасці. У кожнага пісьменніка ёсьць свая выспа Патмас. Ён сам выбірае яе і сам ссылае сябе на гэту выспу. Каб падумаць пра жыцьцё і сваё месца ў гэтым жыцьці, каб зразумець сябе і тое, што творыцца кругом цябе.

“Лёс мой – на ростанях стаяць, пэўных дарог сваіх не ведаць, у лесе думак і ўчуцьцяў блудзіць”, – з горыччу прызнаваўся Максім Гарэцкі, прадчуваючы блізкую смерць.

Стаяць на ростанях – лёс кожнага пісьменьніка. Стаяць на ростанях души і праўды, любові і веры. Вера – гэта заўтра. А сέньня... Сумна глядзець, як радзее жывы лес нашай літаратуры. Як усё меней і меней у ім магутных, памечаных сілай і прыгажосьцю дрэў. Усё болей лысіны і прагалы. І падлесак кволіца. Быщцам чакае лепшай пагоды, цяплейшага сонца, цішэйшага ветру... Цяплейшае сонца прыйдзе няскора. І скразьнякі нарадзіліся не сέньня і не заўтра зынкнуць. І ці не на скразьняках загартоўваецца жывое, урастаема ў зямлю, набіраеца сілы, каб не баяцца ні ветру, ні буры?..

Зірнеш вакол: ці то лес, ці тое, што засталося ад лесу. Адно дзе-нідзе старадрэвіна – з непрычасанай расхлістай чупрынай і глухім зямным голасам: “Ого-го!.. Я жывы! Я жыву!..” Хаця не – вунь уздымае галаву малады дубок. А вунь зялёнакудрая бярозка. А там сасонка... Эге, нічога, нічога... Дрэвы падаюць – карані пускаюць паасткі. Жывуюць паасткі—будзе новы лес...

2002

Жыве і грэ

Не хвароба таму віной, хаця была і яна, а з хваробай заўсёды – бясконцы надакучліва-вялы час. Да ўсяго, відаць, і хвароба... Шукае ж нездароўчы сабака ці іншая чатырохногая “братняя” істота гаючую траву, скубе, слюннявіць – “мусльіць”, – сказаў бы Янкоўскі, – глядзіш, і паправілася... Так і чалавек: душа шукае душу.

Словам, нешта павяло да кутка на паліцы, дзе стаялі кнігі, – і большыя, і меншыя, і тоўстыя, і тонкія, сабраныя ў адну баразну апошняй літарай алфавіта. Розныя імёны, а Яго кніжак, можа, больш за ўсё – і без імянных аўтарскіх

знакаў, а часьцей з імі – дробна-прыгожымі, акругла-настайніцкімі, вартымі зайдзрасыці самых патрабавальных казначайскіх съпяцоў-каліграфаў. Адразу відно, што пісаліся цвёрдай рукой, у съцішанай задуменнасці, а можа, і ў радасыці, якой яму пры жыцьці выпала ня надта шмат.

Маленькі томік, абцягнуты суравым, нібыта саматканым радкаўым палатном, каляная вокладка, на якой і золатам, і густа-карыйчневай фарбай выстраена літарная драбінка:

Ф.Янкоўскі

Само

слова

гаворыць

Філалагічныя

эцюды,

абразкі,

артыкулы

Узяў у рукі томік, пачаў чытаць, і пакуль не дачытаў да канца, не адклай убок. Узяў другую кнігу, потым наступную, яшчэ наступную... “Беларускае літаратурнае вымаўленне”, “Дыялектны слоўнік”, “Роднае слова”, “Абрэзкі”, “Прыпыніся на часіну”, “Само слова гаворыць”, “Радасыць і боль”... Гады выдання: 1966, 1970, 1972, 1975, 1979, 1984, 1986... – кожны, як чарговая прыступка ўгору, на большае, як адзнака разъмеранай, спланаванай жыцьцём хады.

Добра вядомы ў вучоным асяроддзі – асабліва славянскім, асабліва філалагічным! – паклонык Слова як Бога-агню, прафесар, доктар філалагічных навук, аўтар больш як двух дзесяткаў кніг па мове і законах развіцьця яе, а адначасова і беззаконні, што часам творыцца ў моўным агародзе намаганьнямі няграматных заканадаўцаў-несыпецыялістаў, Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі не съпяшаўся абнародаваць свае літаратурныя творы. Ён быццам не давяраў сваёй літаратурнай творчасці, сваёй літаратурнай фантазіі, сваёй літаратурнай сіле. Відаць, адсюль і съціпласыць ці нават асьцярожнасць у жанравым вызнанчэнні таго, што стварыў: “эцюды”, “абразкі”... Пагодзімся: і “эцюды”, і “абразкі” – невялічкія, далікатна выхапленыя з жыцьцёвай плыні імгненныя карцінкі яе, якія аўтар умеў убачыць і паказаць чытачам, але і а п а в я д а н ь н і ў самым сур’ёзным талкаваныні гэтага саліднага празаічнага жанру. У апавяданнях Фёдара Янкоўскага мала тэхнічнага аб’ёму, але шмат рэальнага жыцьця, мала творчай канструкцыі, але шмат натуральнага народнага харектару. Фёдар Міхайлавіч

быў апавядальнік не па навучанасці ці ўпартай зададзенасці, а апавядальнік па нутры, па душэўной неабходнасці, калі слова само просіца на паперу і калі яно само – і ідэя, і сюжэт, і будаўнічы матэрыял. І слова гэта не вымушанае, не высаджанае, як яйка ў халодным гняздзе, а прыроднае, народнае, пачутае і падслушанае, натуральнае ў сваёй сутнасці і прасторы пражыванья. Слова, як параджэнне самой зямлі, як яе памяць і памяць людзей, якія яго сатварылі, слова, што зявілася ўраз і назаўсёды.

Фёдар Міхайлавіч любіў слова. Але сказаць толькі “любіў слова” – гэта сказаць заезджаную прахадную банальнасць. Ён любіў працаўца са словам і ўмей гэта рабіць. Так добры бондар дзесяць разоў перакідае з рукі на руку ім жа адабраную з залацістага правага дрэва ім жа выгаблеваную клёпку, паварочвае ў бок сонца, правяраючы на раўніну, на звонкасць і прыдатнасць для дзежкі, дзежачкі ці цабэрка, каб паставіць яе на адзіна ўгатаванае ёй майстрам месца, каб доўга служыла на радасыць гаспадыні, у рукі якой тая дзежачка ці цабэрак патрапіць.

Фёдар Міхайлавіч любіў пазабаўляцца са словам, сагрэць яго сваім дыханьнем, сваёй пяшчотай, паняньчыцца з ім, як бацька няньчыцца з любым дзіцяткам, гушкаючы яго на руках і падкідаючы ўгору вышэй і вышэй – “пад саме неба”. Апавяданыні Фёдара Янкоўскага цяжка перакладаюцца на іншыя мовы, утым ліку і на расейскую, здаецца, блізкую да беларускай агульнаславянскімі каранямі. Карані блізкія, але жыцьцё ў каранёў такое рознае, такая розная глеба карміла іх, такая розная была ў іх гісторыя, лёс, і таму яны сталі такія далёкія, ледзь не чужыя.

“Радасыць і боль”. Такі загаловак даў Фёдар Міхайлавіч старанна адабранаму “для старэшага школьнага ўзросту” зборніку апавяданняў (“Юнацтва”, 1984). Загаловак гэты спрэвядліва перайшоў і ў салідны, на дваццаць шэсць друкаваных аркушаў том “Выбранага”, выдадзены “Мастацкай літаратурай” пазыней, у 1995 годзе, калі пісьменніка ўжо не было сярод жывых.

Памёр Фёдар Міхайлавіч у 1989 годзе. Здарылася гэта і даўно, і, здаецца, зусім нядаўна.

Адчуванье пастаяннай прысутнасці “памерлых” у нашым сённяшнім жыцьці – яшчэ адно съведчанье не-

разрыўнасці, “нетленности” жывога. Жывое не памірае, яно пераходзіць з аднаго ў другое.

І вось, нібыта зусім выпадкова, я разгортваю яго томік, пачынаю чытаць. І чым болей чытаю, тым бліжэй вяртаюся да тых гадоў, калі гэты невысокі, цельпукавата злыеплесны чарнавалосы чалавек з ціхім тонкім голасам заходзіў у рэдакцыю “Нёмана”, каб перадаць, не – падараўваць як справа-ваздачу аб пражытым ці то празаічную кніжку, ці мовазнаўчу брашуру з абавязковым, зробленым яго рукой тым каліграфічна-настаўніцкім словам-надпісам, яго імянным знакам. Напрыклад, такім, як на томіку “Само слова гаворыць”: “Дарагому Анатолю Кудраўцу – маё слова. Ёсьць яно – наша Слова. І ёсьць жа... няма слова...”

Мінск, 1986, Няміга”.

Згэтага кароткага надпісу як іголкай кальнула: “няма слова...”. Знайшоў, дзе чытаў нешта падобнае раней у аўтара.

Абразок “На дарозе”. Пра сустречу з Сіўчыкам, канём, які некалі аддана служыў Фёдару Міхайлавічу, тады – партызанскаму разьведчыку, а пасля перайшоў на службу калгасу – адзін на ўсю вёску. І вось ён на дарозе – худы, галодны, заезджаны... Сустречा...

А здарылася пад канец партызанства такое. Базылёк – малады разьведчык, папрасіў у будучага аўтара, а тады вядомага ў атрадзе разьведчыка, камандзіра разьведчыкаў, гаспадара каня: “Хоць раз мне пранесціся на вашым Сіўчыку...”

Як было пашкадаваць хлапцу такой радасці? І панесься Базылёк на хутканогім Сіўчыку, і напароўся на нямецкую кулю. “Няма слова”... – сумна заканчвае апавяданье аўтар. І праўда: немагчыма знайсці нейкае апраўданье слова. Няма такога слова... “Няма слова...”

А колькі такіх выпадкаў давала жыцьцё кожнаму чалавеку, калі заставалася толькі развесці рукамі ды памаўчаць, наткнушыся на неразгаданасць людскога лёсу, нібы загадзя спланаванага некім.

Памаўчым і мы.

Чытаю далей, і разам з вяртаньнем да тых гадоў прыходзіць шкадаваньне, цяжар, папрок сабе, што тады, калі гэтыя кнігі, кніжачкі, слоўнікі, даведнікі выходзілі, калі надпісваліся і ўручаліся, чытаў іх упохапкі. Думалася: заўтра

будзе болей вольнага часу і можна будзе спакойна прачытаць і перачытаць іх і сказаць аўтару тое, што было ў души, што нараджалася і пры чытааныні ягоных твораў, і пры сустречы з ім самім, – заўсёды прыязным, радым чалавеку, радым гаворцы. Сказаць хаця б такое: “Дзякую і нізкі паклон вам, Фёдар Міхайлавіч, за ўсё, што робіце, што зрабілі, што зробіце, баронячы, aberagaочы, славячы і ўслыўляючы наша цудоўнае, песеннае, мудрае роднае слова”.

Вядома, многае гаварылася і тады, але, як паказвае час, – і мала, і не да канца, а можа, і не зусім тое, не самае-самае. Цяжка сказаць, каму болей патрэбна было тое недасказанае, – яму, гэтаму нястомному рупліўцу беларускага, які ахадзіў усю Беларусь у пошуках слова даўняга і слова новага, каб запомніць яго, занесьці спачатку на лісткі-карткі, пасля ў сшытак, пасля ў кнігу, і тым самым пусыці ў людзі, як пісаў другі нястомны падарожнік, кнігалюб і кнігатворца Францыск Скарына ў прадмове да кнігі Іова: “Богу ко чти и людем посполитым к научению”. Хутчэй за ўсё патрэбна было і аднаму, і другому, – як спачувальна-душэўнае лякарства, як вугалькі для агню, як цяпло для жыцця.

І таму, мусіць, зусім невыпадкова не ёшта павяло мяне да паліцы, дзе, як салдаты ў страі, плечуком да плечука стаялі кнігі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага.

Некалі ў маладосці раз і назаўсёды вызначыў Фёдар Міхайлавіч сваю галоўную жыцьцёвую лінію:

“А ці ж акрэсыліў, як далей ісці? Акрэсыліў. *Цъвёрда і назаўсёды: на съвітаныні ці на зъмярканыні, золкаю ці ведранаю ноччу, хмурым ці сонечным днём – заўсёды і ўсюды жыцьцё маё будзе не дзеля кавалка хлеба; найгaloунейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопах, ці ў шпіталі, хоць буду халодны і галодны, – маё роднае слова, родная натура вялікага краю, родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўчеха, вы – мая скруха і боль, вы – маё шчасце, жыцьцё”.*

Усяго і на поўную мерку выдзеліў лёс Фёдару Міхайлавічу. Былі і фінскія і ня фінскія акопы, былі шпіталі, даводзілася быць і халодным і галодным, былі і раны і боль. Але былі і радасць і шчасце – было Слова.

Яно і сёньня живе і грэе.

2002

Анатоль Кудраўец / 127

Чалавек. Жыцьцё. Слова.

“Съвет жывы і блізкі” – так некалі назваў сваю першую кніжку Варлен Бечык. “Некалі” – гэта быў 1974 год, і можна было б знайсці больш дакладнае па часавай вешты азначэнне, калі б не адна важная акалічнасць: вось ужо восем гадоў, як самога аўтара няма з намі. А съмерць мае сілу пераводзіць у сваё вымэрэнне ўсё, з чым судакранаецца. Кніжка тая ўяўляла сабой зборнік артыкулаў і рэцэнзій, хати зноў жа і тут жанраве азначэнне даволі ўмоўнае. Кожная рэцэнзія (ды і кожны артыкул зборніка) мелі добра

зладжаную сюжэтную аснову, сваё нестандартнае слова, сваю чалавечную танальнасць і ўспрымаліся не як нешта праграмна зададзенае, а як цэльна, і нібыта без нечай волі вылітае, – тое, што чытачом “зъядаецца” раней, чым зьявіцца ахвота разабрацца: “дык што я ем?”. Галоўнае ў любым жанры, каб ён быў цікавы і плённы для душы, якая да яго прыхінела. А тут якраз і было так.

Бечык любіў паэзію і любіў пісаць пра паэзію, ці, дакладней, пра паэтаў. Ён ня надта прымаў паэзію абстрагаваную, адарваную ад натуры паэта і яго часу. Ды такой паэзіі, па сутнасці, і няма, як няма такай прозы і наогул мастацства.

Сам ён меў душу надзіва ўражлівую і паэтычную, і невыпадкова яго называлі паэтам у крэтыцы. Можна было б называць і проста паэтам, бо съвет яму бачыўся праз прызму прыгожага.

Але гэта між іншым, для азначэння той першай кніжкі, хати і тут быў не практыканыні пачаткоўца, а праца прафесіянала, які не баяўся стаць упоравень з тымі, пра каго пісаў. Хоць быў там і знакамітая, і імянітая. А калі і ня стаць упоравень, то быць на той дыстанцыі, калі назіральніку ўсё відаць, а назіральніка можна і ня ўбачыць. Сам жа назіральнік знарок ніколі не хаваўся і па прычыне самай натуральнасці: ён заўсёды адкрыта і чесна глядзеў людзям у очы і меў права на сустэрчную адкрытасць і шчырасць. Ён умеў знайсці тыя слова праўды, няхай і з гарчынкай, якія прымушалі кожнага, скажам так, “апантана” шукаць прычыны ў сабе, а не ў злых намерах крэтыка.

Думаецца, у Варлена Бечыка не было літаратурных ворагаў яшчэ і таму, што падмурак сваіх твораў ён цементаў з матэрыйалу станоўчага, якое заўсёды ёсьць у кожнага мастака, і па прычыне ўласнага жыцьця відэялічанага крэда: съвет тримаюць на сваіх плячах стваральнікі, а не разбуранальнікі. А ўсё, што створана добрае, павінна працаваць на дабро.

Потым была кніга “Прад высокаю красою”. Эпіграфам, некалькі слоў якога перайшло ў загаловак, аўтар узяў вядомыя радкі Максіма Багдановіча:

І прад высокаю красою,
Уесь зачараваны ёй,
Скланіўся я душой маёй,

Натхнёны, радасны такою,
А ў сэрцы хороша было,
Там запалілася цяло.

У мяне захоўваецца экземпляр і гэтай, я б сказаў, далікатна, са строгай годнасцю аформленай кніжкі, на першым лісце якой рукою аўтара напісаны такія слова: “Без любові, шчырасці, праўды ня можа быць высокай красы. Без добрага сяброўства – таксама...”.

Зноў – любоў, шчырасць, праўда. І... яна, краса. Нібыта і нямнога, але тое, на чым трymаеца ўсё.

Кніга “Прад высокаю красою” стала прыкметным наўбіткам нашай літаратуры, сувежым словам у асэнсаванні нашай сёньняшняй і спадчыннай літаратурнай маёмы. Адзін толькі пералік пісьменьнікаў, да чыёй творчасці прыгарнулася сэрца крытыка, можа шмат сказаць нераўнадушнаму да роднага слова чалавеку. Пятрусь Броўка, Максім Танк, Пімен Панчанка, Максім Лужанін, Рыгор Барадулін, Анатоль Вярцінскі, Сыцяпан Гаўрусаў, Ніл Гілевіч, Еўдакія Лось, Рыгор Бярозкін, Віктар Каваленка...

Ідалей: “Голос души народнай (беларуская балада)”, “Адчуваў патрэбу напісаць вам...” (Іван Мележ), “Радзіма – радок і жыццё” (Леанід Гаўрылаў), Аркадзь Гейне, Аляксей Коршак, Уладзімір Рагузкі, Мікола Сямашка, Андрэй Ушакоў, Алесь Жаўрук, Зымітрок Астапенка, Рыгор Суніца – маладыя паэты, якія загінулі на франтах Вялікай Айчыннай... і новыя, новыя імёны...

“Есьць у паэта свой аблог цалінны, // Някрануты прастор для баразён”, – пісаў Аркадзь Куляшоў, можа, самы любімы Бечыкам паэт. Быў такі надзел і ў самога крытыка. І надзел гэты ўяўляў сабой не вузенькі загон, абнесены жанравымі ці тэматычнымі вешкамі, а прасыціраўся на ўсё поле літаратуры. Гэта і не зусім быў “аблог цалінны”, на ім шмат хто ў свой час папацеў, але шмат што можна было і трэба было пераараць і перасяць. На гэтае “трэба” і былі скіраваны творчыя памкненыні крытыка. Былі канкрэтныя планы, на падыходзе былі новыя кнігі. Хударльявая хлапечая постаць яго, юначы твар і “несалідная” для вядомага ў літаратурных колах крытыка юначая прычоска нібы лішні раз падкрэслівалі, што чалавек толькі выбраўся ў дарогу і

што ў яго ўсё наперадзе. Так здавалася ўсім, хоць сам ён так не лічыў і горкая сапраўднасць гэта пацвердзіла.

Як часта апошнім часам даводзілася ўспамінай жорсткае слова “але” ў спалучэнні з несправядлівым трагічным жыццёвым фіналам многіх маладых талентаў, такіх розных і такіх патрброных роднай зямлі і яе людзям: Міхась Странцоў, Сыцяпан Гаўрусаў, Жэня Янішчыц, Анатоль Грачанікаў...

Хвароба нябачна, але ўпартка падбіралася і да яго, пераводзячы сваю разбуральную сілу ў нясьцерпны фізічны баль, ад якога не было паратунку ні ў горадзе, ні ў любімым ім зялёным пантэоне – лесе, куды ён уцякаў, калі было невыносна цяжка.

І як гэта часта бывае, аднойчы гэты баль кінуў чалавека ў Бараўляны, пад нож хірурга.

Мне пашчасціла бачыць яго вочы ў съветлы, можа, самы вышэйшы час ў ягоным жыцці – час закаханасці ў жанчыну. Якія гэта былі жывыя, вясёлыя, іскрыстыя вочы! Было гэта на Нарачы, на універсітэцкай базе адпачынку, цёплым летам... Ён змайстраваў дзіве прымітыўныя вудачкі, мы ўзялі бляшанку з чарвякамі і на лодцы выплылі на ваду. Ці ён добра ведаў месца, ці нам праста пашанцевала, як шанцуе дылетантам і шчаслівым людзям, але на дзіве вуды мы даволі хутка злавілі дзіве рыбіны: карасік і вугра. Карасік – няхай, а метровы вугор, на вудачку, пасярод воднай прасторы!..

Мы ледзь дабавілі яго да берагу: па мокрых сылізкіх дошках ён ускідваўся на край борта, наровячы вярнуцца ў сваю стыхію, і мы сьпіхвалі і сьпіхвалі яго вяслом на дно лодкі. За бортам сівяцілася чистая глыбокая вада, вячэрнє сонца забаўлялася з ёй, і гэткім жа ігрыстым бліскам сівяціліся Варленавы вочы, і сам ён увесь сівяціўся.

Дзіўная рэч: ягоныя вочы мелі здольнасць убіраць у сябе, паглынаць акружуючыя колеры. Мы сустракаліся з ім у зялёным летнім лесе, там вочы былі зялёныя. Тут, на вадзе, пры бліску вечаровага сонца – каштанава-блакітныя.

Мне давялося бачыць гэтыя вочы ў бараўлянскай бальніцы, пасля аперациі. Апавіты чырвонымі гумавымі трубкамі ад кропельніцы, ён ляжаў адзін у двухмеснай па-

лаце галавой да дзьвярэй і мянэ ўбачыў толькі тады, калі я зайшоў у палату і падышоў да яго. Яму было цяжка радавацца сустэрчы, голас яго быў глухі і ціхі, а вочы затуманенныя бляклым нежывым ценем болю...

— Сядай, — сказаў ён з цяжкасцю. — А мы з суседам, ён выйшаў, пра цябе тут гаварылі... Толькі што гаварылі, а тут і ты сам...

Аказваецца, за дзень да гэтага ён папрасіў, каб яму прынеслы “Сачыненне на вольную тэму”, якое я ня так даўно падпісаў яму, і ён з суседам вёў гаворку пра раман. Сусед таксама чакаў аперациі.

Тая сустрэча засталася ў маёй памяці як востры асколак, які не-не ды і дае знаць аб сабе.

Мы і ня шмат тады пагаварылі. У хворага началася частая зъянсільваючая ікотка. Ён застагнаў і папрасіў:

— Ідзі, ідзі!..

Не хацеў, каб нехта бачыў яго ў гэты пакутлівы час. Я пайшоў.

Праз некалькі дзён яго ня стала.

“І съвет не перавярнуўся, і зямля круціць сваю арбіту, а жыцьцё гоніць свой цягнік насустрэч далейшай невядомасці, хоць аднаго з пасажыраў — аднаго з тых, дзеля каго і задумаў Бог жыцьцё, няма. Нейкі час ён яшчэ будзе бегчы ўсьлед за цягніком воляй ветру, які заўсёды стараецца запоўніць утвораную жыцьцём пустату, — у нашай памяці, у нашым уяўленьні, у наших адчуваньнях і перажываньнях, адстаючы ўсё болей і болей, каб за нейкім паваротам зънікнуць назаўсёды, растварыцца ў прасторы. А пасля нечакана напомніць пра сябе ўсьмешкай на нечым твары, трывожным ценем галінкі на зямлі, шолахам птушынага крыла, бляскам вады, у якой мільгане ягоны позірк”.

Так запісаў я праз некалькі дзён пасля яго съмерці ў 1985 годзе, да канца не разумеючы жорсткую праўду і ня праўду гэтых словаў.

Праўду, бо ўсё, што выходзіць з-пад пяра вынікам нашых душэўных намаганьняў, зьяўляецца ценевым адбіткам жыцьця, якое некалі было — цвіло, шумела, буяла, адышло ў вечнасць і непрыкаяна носіцца ў бязьмежжы, чакаю-

чы, каб нехта ўбачыў яго чуйным сэрцам, прыручыў і зноў вярнуў людзям — у новай якасці, у новай абалонцы.

Няпраўду, бо тое саграды замное, чалавече, трапяткое я зноў адчуў — у каторы ўжо раз! — адчуў, убачыў, пачуў, перацытаючы книгу “Радкі і жыцьцё”, якая сталася дзякуючы рупліваму старанью маці пісьменьніка Ларысы Кароткай.

Час, які мінуў пасля яго съмерці, не пазбавіў книгу актуальнасці, хоць наклаў покрыў містычнай таямнічасці, сцьвярджаючы думку аб вечнасці чалавека, ягонай души.

Дык вось, пра книгу. Чалавек піша пра сябе, для сябе. Дзень за днём, год за годам. І за ўсім тым, што ён піша, як ён піша, нябачна паўстае сам. Проста на вачах яго постаць набывае памеры манументальныя — па колькасці і значнасці трывог, што перасякаюцца ў ягонай души, адкрытай, як зубны нерв, па гарманічнай закончанасці выкаваных самім чалавекам сваіх станоўчых якасцяў і памкненняў — якасцяў і памкненняў чыстых і высокіх.

Можна сказаць і так: гэтую книжку пісьменьнік пісаў увесь свой съядомы век, хоць выдаваць яе сам наўрад ці адважыўся б, а калі б і адважыўся, то невядома калі і ў якім варыянце.

Але гэта зноў жа меркаваныні з галіны абстрактнай, а рэальнасць — вось яна, важкая, салідная, у строгіх, чорнай танальнайсці калянных вокладках — “Радкі і жыцьцё”.

Як съвет жывы і блізкі, як съягло далёкай зоркі, цяпло яго души вярнулася да нас, і не як даніна рытуальнайсці, а як адказ на запатрабаваныне жыцьця, запатрабаваныне часу. Пры сёньняшнім духоўным бясхлеб’і, пры чынным цынізме і абыякавасці пост- і сёньняшній чыноўнай бюрократыі і купленых ёю голасе і слове, гэтая книга як глыток съвежага чыстага паветра.

Гэта летапіс души — трапяткай і неардынарнай, шчырай і балеснай, нядробязнай і адказнай, які ўспрымаеца як споведź перад сабой і людзьмі. Летапіс, які мае вялікае грамадзянскае значэнне, бо за гэтымі то скучымі, то болей шчодрымі запісамі стаіць трапяткое адчуваныне часу і жыцьця і іх разуменіне.

Чым далей чытаеш книгу, tym болей нарастает напружаныне, трывога, як набліжэныне да трагедыі. Трагедыі якой — чалавека, народу?..

Жыцьцё кожнага чалавека складваеца з імгненінняў азарэння, адкрыцця, што можа назаўсёды застацца таямніцай аднаго, калі яно не запісана, а калі запісана, то можа стацца азарэннем, адкрыццём для ўсіх, хто далучыцца да запісанага.

Калі глядзець фармальна, то кніга гэтая – усяго толькі збор дзённікаўых запісаў, якія чалавек вёў акуратна і пасъядоўна ўсюды, дзе б ні быў, нават на бальнічным ложку, прадчуваючы блізкі і такі раньні канец.

Разам з тым гэтыя запісы ўключаюць мноства выпісак з чытаных твораў паэзіі, прозы, крытыкі, твораў, якія паказваюць абсягт інтэрэсаў чалавека, патрэбы ягонай душы. Чалавек гэтыя ня ўмей замыкацца толькі на самім сабе. Яму патрэбна было інтелектуальнае гаручаве, як стымулятар, ці інакш, як добры “правакатар”, які мог даць штуршок творчаму рухавіку і падтрымаць працу гэтага рухавіка, даць яму разгон.

Нават калі б у гэтых запісах не было самога Бечыка, а толькі выпіскі з прачытаных ім твораў, і то гэта была б цікавейшая кніга. Усе гэтыя цытаты лёгка і дакладна ўпісваюцца ў патрэбу душы, яе тэмперамент, яе тканку, яны жывуць разам з ёй, – дзе бачнай, дзе нябачнай, у злытнім адзінстве, разарваць якое – значыць, пагубіць усё.

Дзівасіл шукае сокі ў глыбіні зямлі, чалавек шукае дзівасіл, каб папоўніць свае сілы. Душа – таксама зъява фізічная, і яна шукае, чым наталіць смагу.

Эта біографія душы, запраграмаванай на вялікае, поўнасцю рэалізаванца чаму не дазволіў лёс. Кажу “лёс”, бо нават пры ўсёй складанасці нашага жыцьця і часу, нашай нацыянальнай атмасфэры, у гэтай душы было ўсё для самарэалізацыі. І перш за ўсё талент і жорсткая самадысцьпліна, якія вымагалі таго ж ад кожнага, хто трапляў у арбіту гэтага сілавога поля.

Мудрасць нараджаеца на перасячэнні розуму і сэрца, ідэалу з рэальнасцю. Усё, да чаго імкнулася душа Варлена Бечыка, было ідэалам, усё, з чым судакранаўся ён, была рэальнасць, было жыцьцё.

Відаць, ня трэба вінаваціць жыцьцё, што яно жорсткае, што яно нечага не дало ці нечага недадало. На тое яно і жыцьцё. Яно дае толькі тое, што мае, і дае ў аднолькавай меры ўсім, як ваду, як паветра, прастору поля, пошум лесу,

нябесную сінечу; іншае – хто што можа ўзяць ад жыцьця і ў той меры сцвердзіць сябе. Пчолы бяруць нектар, каб быў мёд, трутні ядуць гэты нектар. І тыя, і другія жывуць у адной прасторы.

Цяжка ўстрымаша ад спакусы, каб не паўтарыць усыед за аўтарам хоць нешта з яго перажыванніяў, гэта克 блізка яны падступаюць да тваіх. Асабліва там, дзе гэта датычыцца літаратуры, ды і на толькі літаратуры. Напрыклад, такое:

Светлеет грусть, когда цветут цветы,
Когда брожу я многоцветным лугом
Один или с хорошим давним другом,
Который сам не терпит суеты.
За нами шум и пыльные хвосты –
Все улеглось! Одно осталось ясно –
Что мир устроен грозно и прекрасно,
Что легче там, где поле и цветы.

“Что мир устроен грозно и прекрасно”, аўтар запісаў ведаў добра і ведаў не па чытанаму, жыцьцё ніколі не было паблажлівым да яго, і тое, кім ён стаў, была заслуга яго і толькі яго.

“Я зрабіў рэзкі скакоч пасяля хваробы: вырасьлі, узмацнелі ня разум і здольнасці, а душа. Я трymаў яе ў дастатковай чуйнасці і жывым кантакце з съветам”.

Ці зноў жа: “Праўда заўсёды высакародная. “Голой правды сила” – Кантэмір. “Долг поэта в мир правду нести” – Дзяржавін. Я. Купала: “Не пагасіць вам праўды яснай, // Жыў беларус і будзе жыць”.

І далей: “У роднай мовы – асаблівае, съветлае цяпло. Па-руску я могу напісаць лірычна, але гэта ўжо як горныя высі – не відаць усіх гэтых узылескаў, горак, не чутно роднай гаворкі, няма самай натуральнай арганічнасці – адпаведнасці слова дыханню, першаснаму перадвытоку думкі і пачуцьця”.

Што гэта? Прызнаныне ў любові? Малітва на заходзе сонца?..

“Трэба – паверх бар’ераў. Мы зусім мала думаем аб смерці, адсоўваюць яе – яна для нас заўсёды застанецца нерэальнасцю, фікцыяй, як у самым нясьпелым дзяцінстве. А між тым адусюль вее яе суровы холад, яе нефальшывая і неабвержная праўда.

Не разважаньнямі аб съмерці, вядома, канчаць трэба гэту запіснью. Але вось патрапіла меркаваньне: мы разьвітваемся не з жыцьцём, не з людзьмі, бо яны застаюцца. Мы разьвітваемся з сабой, са сваім целам, са сваім імем, і гэта прыводзіць у недаўменьне”.

Эта былое запісана 18.3.1974 году. Съмерць прыйшла праз дзесяць гадоў і на такім маладым сорак сёмым годзе.

Мы жывём у съвеце людзей – жывых і памерлых. Памерлія таксама жывуць разам з намі, і цяжка сказать, хто ўздзейнічае на нас болей – жывыя жывыя ці памерлія жывыя. Тут межы такія няпэўныя, што часам страшна робіцца, раптам сярод невядомага люду ўбачыш ablіtcha блізкага чалавека, якога ўжо ня стала ляць ці дзесяць гадоў таму. І сэрца здрыганецца ад радаснага зьдзўленьня, за якім расчараўваньне, што гэта ўсяго толькі душэўны падман.

...1994 год, Менск, раён Зялёна Гуга, дзеятыя паверх дзесяціпавярховага дома.

За акном барабаніць дождж, і гэта болей чым што іншае збліжае мяне з чалавекам, пра якога пішу, пра якога думаю.

Чамусыці ўспамінаеща дзень ранній восені на менскай Сывіслачы, раён Траецкага прадмесця, дваццаць пяць гадоў таму.

Мы ўдвох з Варленам. Гаворка пра ўсё, але бліжэй і бліжэй да літаратуры, яе канкрэтных віноўнікаў. Вось пра Толю Вярцінскага, гэта пасыля “Чалавечага знака”. Варлен расказвае, як яны разам былі на Нарачы, хадзілі каля возера і аднойчы падышлі да вёскі, на канцы якой была лазня, а ў лазні мыліся жанчыны...

“Чалавечы знак” быў узрэўной нечаканасцю для ўсёй “савецкай паэзіі”. “Высокое неба ідэала”, “Размова з данайцамі”, “Мая бяды, мая віна...”, “Жанчына настурач мne ідзе...”, “Скажы мне, мама...” з прысьвячэннем трагічна загінувшаму маладому празаіку Ігару Хадановічу...

Ён нарадзіўся вельмі рана.
Ён нарадзіўся на зары.
А на зары – яшчэ туманна
і яшчэ золак на двары.
Ён нарадзіўся вельмі рана,
калі яшчэ зашмат тумана —
тумана фальши і падмана,

зашмат імглы і сълепаты,
зашмат усякай свалаты.

“Чалавечы знак” выламваўся з усяго, што пісалася, выдавалася тады, чапляў, як сукі ў яловым лесе, затрымліваў, прымушаў спыніцца, падумаць. Сваёй чалавечнасцю, вастрынёй, прайдай. Было там шмат праграмных сэнтэнцыяў і паэтычных адкрыццяў. Мы гаварылі пра гэта, але гаворка наша не-не ды і зварочвала да іншага, таго ж самага маладога, чалавечага – усё ту ю ж Нарач, ваду, траву, лазню і голых жанчын, на якіх хлопцам так хацелася паглядзець праз маленькае запацелае акенца...

Мы былі блізкія з Варленам той блізкасцю, якая ўзынікае на душэўнай судзівіднасці і душэўным магнетызме. Яшчэ больш зблізіла нас съмерць Ігара Хадановіча, якога і ён, і я вельмі паважалі.

У пачатку 1967 году, рыхтуючы кандыдацкую дысертацыю, Варлен нейкі час жыў у Москве – бліжэй да фондаў Ленінскай бібліятэкі. Мы перапісаліся – ня часта, а па меры патрэбы падзяліцца нейкімі сваімі думкамі. Вось адзін з Варленавых лістоў. У ім той жа Бечык, што і ў кнізе “Радкі і жыцьцё”, а можа, і трошкі ня той.

“Дзень добры, Анатоль!

Я жыву маскоўскай мітуснёй і адзінотай, плаваючы штодня як з вострава на востраў у Ленінку, у гасцініцу і яшчэ на некалькі пунктаў.

Табе рашыў напісаць частковая і па той прычыне, што проста даўно з табою ня бачыўся.

Па “плану” майго сёньняшняга дня: паstryгчыся, памыцца, сходзіць на Нова-дзвярочыя могілкі, адпраставацца і г. д. – можаш меркаваць аб інтэлектуальным узроўні майго сёньняшняга дня.

І гэта ў той час, калі Толя Псікаў напружана змагаецца з навукамі, Толю Кудраўца трывожаць новыя “драчы”, а Толя Вярцінскі шліфуе новыя выплескі свайго чалавечнага розуму.

Да Ленінкі то я стараюся прыкладвацца; тое-сёе я заказаў і прачытаў, але мала. Тут за ведамі чарга. Спознішся – не прасунешся далей гардэробу; праб’ешся з гардэробу да фондаў – ня знайдзеш, дзе сесцыі.

Звычайна паездкі даюць думкам штуршок, уяўленьне

перастаўляе, па-новаму звязвае кавалкі былога вопыту, съежая ўражаныні адкрываюць перспектыву жыцця – туго, што часта губляеца за будзёншчынай.

У Маскве ж думаць няма калі. Віруе на тоўні на вуліцах і ў метро, штуршкамі перапыняе імгненьні працы душы.

У Ленінцы мяне была ахапіла прага работы, галава на бухла думкамі, на паперу шпарка пабеглі некаторыя тэзы дысертацийнага сінтэзу, але пара бяссонных начэй паслабілі волю і розум.

Ёсьць такі цікавы чалавек на зямлі – Васіленак Сяргей Іванавіч. Днямі ён пазваніў мне ў гасцініцу і запрасіў да сябе. Я яму нікто, мяне ён ніколі не ведаў, ён пра мяне дазнаўся выпадкова, але ў ім жыве, аказваеца, вілікі дух шэфства.

Некалькі гадзін за яго гасціннай кавай слухаў я даволі арыгінальны і стракаты “курс” эстэтыкі і беларускай літаратуры.

У Менску ён не “каціруеца” і, мабыць, справядліва. Калі гаворка пайшла пра маю тэму, выявілася, што ў нас з ім мала агульных поглядаў, толькі я пасаромеўся спрачацца.

На сцяне – партрэты Багушэвіча і... нябожчыка Гутара. На сталах – папкі арыгінальных працаў: як мне падалося, сумесі шчырага захаплення предметам з арыгінальнымі думкамі і выразным спрашчэнствам, вытокі якога – я зразумеў – у перакананыні, што ісціна належыць мяму і толькі яму адкрыта.

Чалавек ён арыгінальны і варты ўвагі, але штрыхі ягонай арыгінальнасці ня месьцяцца ў пісьмо, таму павер на слова. Паколькі ж ён узяўся зьвесьці мяне з прафесарам Вазынскенскім, я яму ўдзячны і маральна абавязаны прыплюшчваць вочы, каб ня вельмі бачыць яго мінусы.

Хоць пагода і добрая, а сонца вясновае, з мяне хапіла б высокай столі Ленінкі. Але благія ночы, паслья якіх я разьбіты, не даюць разгону. Ну, дык хоць на якую-небудзь Барадзінскую (для каламбура – Барадулінскую) панараму сцягаюся.

Заўсёдная асаблівасць майго блукальня па вуліцах: я не съядома нешта мармычу, а яно само сабою складваеца ў вершы, якія я абавязкова забываю. Учора ж падчапіў на пяро, здаецца, упершыню. Аказалася вось што (прыблізна):

Мне ни к чemu поспешная работа
И суeta корыстного расчета,
Так почему ж я их не избежал...

Далей усё-такі забыўся... З вялікіх, як я ведаю, хіба што Хлебнікаў ня жыў мітусьнёю, але ж яго геніальная праца аказалася малапатрэбнай, асталася (за што мне заўсёды вельмі-вельмі крыўдна) малазразумелай... У гэтym напрамку і папаўзлі мае думкі, на жаль, не насычаныя зьместам, які варта было б пераказваць.

...Мне здаецца, дарэмана не дасыльдаюць “тэарэтычна” (набліжана бяру такое слова, бо іншага ня маю) розныя аспекты ўзьдзеяньня жанчыны ўвогуле і асобных жанчын на жыццё і творчасць пісьменнікаў. Проблема бязъмежная, але неабходная. Драўляная эстэтыка таксама блукае па -ізмах, а пра ўзьдзеяньне на псіхіку і ўнутране жыццё прыгажосці жаночага цела ні гу-гу. Пішу табе пра гэта, бо думаю аб усім гэтым многа і, вядома, шырэй, глыбей і “пространней”, чым у гэтым банальнym пераказе. Разумнік Талстой браўся за гэта сур’ёзна, але яго аднаго – мала.

Вяртаюся назад, у студзень. Паслья даўнасці няма, бо я не сканцэнтраваў сваю балталогію. Мы разышліся з табою ў студзені. Ад таго ня ведаю, што з Ігаравай кніжкай. Салык (табе вядомы ўкраінец) напісаў, што “Жовтень”, відаць, надрукуе Ігара, а ў выд-ве “Каменяр”, магчыма, пройдзе маленъкая кніжачка... Па зразумелай табе асацыяцыі ўпамяну, што... няма асаблівай злосці і на вырадкаў-забойцаў: калі прыгледзеца, у іх не было выразных прыкметаў індывідуальнага злачыннага крэтынізму; яны – звычайнае параджэннне жорсткасці дэмагагічнага часу, калі ўпартыя славім гуманізм і посьпехі, прыкоўваючы і замоўчваючы мінусовы ціжар. “Глаза туманит от печати, И закружится голова, Когда и кстати и некстати Все те же прыгают слова...” Усё так хітра сплецена, што не паддаца дэмагогіі – таксама дэмагогія. Мы існуем унутры дэмагогіі, а зачастую лічым, што жывем, адпіхваючыся ад яе. А, ладна... Урэшце, гэта гнілья думкі – для размовы пад чарку з сухазакусам.

На сёньняшні дзень я маю толькі адзін крыйтэрый для апазнанння дэмагогаў у літаратуры: той, у каго не задрыжкі

голос пасыля ХХ-га звезды, не перамяніўся (ня ў сэнсе зьнешнім; прыстасоўвацца да новых умоваў даводзіцца) голос пасыля мікітаўскага пленума – бяспрэчна, дэмагог. Чэсны чалавек, няхай сабе ён шчыры аптыміст і шчыры артадаксальнік-веруючы, ня можа жыць без драмы (чорта там драмы – трагедыі) душэўнай...

Але я пацягнуў цябе ў сферу сваіх калядышертацыйных думак, якія не пагаджаюцца з вучоным канонам... Хай астаетца пры мне.

У пакоі міністэрскі дзядзька (інвалід, былы ваенны; шчыра адданы часу чалавек) пераконана сказаў мне ўчора, што можна было і ахвяраваць 1-2 тысячамі чалавек (“и остальные замешаны”...), каб “адстаяць савецкую ўладу”. Каб адстаяць савецкую ўладу ад Гітлера, мы не пашкадавалі мільёнаў. А вось ад каго мы адстойвалі яе з дапамогай Берыя? І ці адстаялі? Можа, варта было б цяпер ахвяраваць на самай справе “некалькімі тысячамі” (колькасць няясная), каб ачысьціцца ад сталінізму...

Адчуваю, аднак, што калі пасыльдоўна разъвіць свае думкі, акажацца, што кожны, хто гоніцца за нетрывалым шчасцем удач, – дэмагог. Давядзеца тады аб’ектыўна даць і сабе не вельмі прыстойную атэстацию. Ня буду какетнічаць сам з сабою.

Пара канчаць. За гэты час, што я пісаў, спрытныя людзі зробіць многа спраў. Ня буду і цябе адрываць ад спраў агульных і прыватных. Падамся і сам у навуку набываць спрыту.

Будзь здароў. Будзем лічыць, што “больше ничего не выжмешь из рассказа моего” (это Пушкин, а я цитирую всегда столъ же уместно, как все плохие критики).

Усяму добраму люду (пачынаючы з жонкі твае) – прывітаныне і паклон оптам і ў розніцу.

Варлен

23.2. Ваеннаабавязаны Кудравец! Са сьвятам Вас!

Многія пісьменнікі пабойваліся Бечыка. І ня толькі тыя, чые творы ён чытаў і мог сказаць сваё крытычна-вострае слова. Часцей за ўсё гэта было слова-рэфлексія, слова-водгук, рэакцыя адной творчай асобы на праўду ці фальш, удачу ці няудачу другой творчай асобы, а ці кожна-

му, хто ў нечым сफальшывіў, хочацца прынародна чуць пра гэта?

Было тут і іншае. Ён жыў напружаным інтэлектуальным жыцьцём, і побач з ім трэба было весьці такі ж напружаны рытм, а гэта было ня кожнаму па сіле.

Успамінаеца яшчэ такое: нарада маладых пісьменнікаў у Маскве. Беларускую дэлегацыю ўзначальвае сам Іван Мележ. Сярод удзельнікаў яе быў і аўтар гэтых радкоў, Мікола Капыловіч, Але́сь Жук, Валянцін Мыслівец, Жэня Янішчыц, Варлен Бечык. Хто меў па адной кніжачцы, у каго было ўсяго некалькі публікацыяў. У Міколы Капыловіча толькі што выйшаў зборнік апавяданньняў “Скрозь жывуць людзі”.

Варлен Бечык любіў слова, любіў забаўляцца з ім, як з мячыкам. Вось і тут. Ідзём групкай па сталічнай вуліцы, рагам чуеца: “Скрозь ідуць людзі...” Голас Варленаў. Усё спакойна. Заходзім у сталоўку: “Скрозь ядуць людзі...” Ужо весялей. У метро: “Скрозь едуць людзі...” Сымех. Мікола Капыловіч пакусвае губы. Заходзім у рэстаран. “Скрозь п’юць людзі...” Усе рагочуць, а аўтар зборніка апавяданньняў ў злосці пакідае рэстаран, хоць, як і ўсе, ішоў сюды з ідэяй паабедаць і... калі можна будзе... гэтае самае... узяць чарку.

Значныя падзеі вымагаюць сур’ёнага асэнсаваньня, а як гаворыць чалавечы вопыт, – нязначных падзеяў няма. Ва ўсякім выпадку там, дзе завязаны лёс хаты б аднаго чалавека. Тым болей чалавека неардынарнага.

Як бы мы ні перажывалі нашыя беды, большыя і меншыя, што сыплюцца на нашы галовы, час няспынны ў сваім цячэнні, і нішто ня вольна парушыць яго ход. Застаецца толькі зьдзўляцца, як хутка ўсё мняеца, як мняемся мы. І толькі памяць утрымлівае ўсё ў стане нязменнасці, дзе мінулае застаецца такім жа паўнапрайным гаспадаром, як і цяперашніяе. Асабліва, калі мінулае гэтае было асьветлена прысутнасцю сапраўднага таленту, які жыў, трывожыўся, шукаў і знаходзіў. Такім быў, такім застаўся Варлен Бечык. І ў кнізе “Радкі і жыцьцё”, і ва ўсіх сваіх ранейшых кніжках. І ў душах тых, хто яго ведаў.

У дзённіковых запісах Варлена Бечыка знайшла сваё месца доўгая перапіска з перакладчыцай твораў беларускай

літаратуры на ўкраінскую мову паэтэсай Маяй Львовіч. Нене ды й сустрэнца: “Напісаць М.Львовіч. “Напісаць...” “Напісаць...”

Пісала і яна яму і пісала часта. Адклінулася і на сумную вестку пра яго съмерць:

Астрашыцкі Гарадок
І Прывуки.
Твой выток і твой грудок.
Ад сустрэчы толькі крок
Да разлукі.
Ці спатканьне, ці ўспамін
Пра спатканьне.
Каралішчавічы... Мінск...
Ад съвітання толькі міг
Да расстаньня.
Толькі хвіля ад лістка
На мяжы красавіка –
Мая
Да халоднага грудка.
Бы кароткі звон струмка.
А плыве, плыве рака.
Не мінае.

Плыве рака...
Плыве рака жыцьця і будзе плысыці далей...

1994

Сны пра маму

Ёсьць такое дзіўнае адчуваньне, калі вяртаешся дамоў, – не туды, дзе жывеш цяпер, дзе ў цябе сям'я, кватэра, у так званыя “сталічныя” апартаменты, а туды, адкуль родам, дзе ты зрабіў першыя свае крокі, адчуў цьвёрдасць і мяккасць, холад і цяпло зямлі, – холад з маразамі, цяпло з веснавым сонейкам, дзе першы раз сустрэўся з прыродай, утапіўся ў ёй, ня ведаючы яшчэ, што і сам ты *прырода*, і ўсё вакол – *прырода*.

Дык вось, калі вяртаешся дамоў, туды, адкуль твае пер-

шыя крокі – хоць іх ты і не ва ўсім помніш, хіба што набіты гузак ці покрык матчын – дзе ты адчуў цяплю і ласку самой зямлі і ўсё астатняе, што на ёй і што не ўвабраць ні ў якое слова, хіба што ў паняцьце “жыцьцё”, заўсёды душа чапляеца за засечкі, за тое, што засталося нязъменным на роднай зямлі і ў тваёй памяці, і чым больш гэтых засечак засталося жывымі, тым мацней ты сябе адчуваеш. Ты тут не чужы, ты тут свой сярод свайго, свой сярод сваіх.

Вось такія думкі неаднойчы ўзынікалі ў мяне, калі я чытаў ці перачытваў прозу Алеся Жука. Кажу “перачытваў” ня дзеля прыгожай моды, бо там у яго было і Слова, слуцка-грэскае, кірмашова-разгульнае, вяскова-сялянскае і проста – прыгожае, нечаканае ў сваіх паваротах, за якімі людзі, само жыцьцё і праўда жыцьця. “Хадзіцьцем, садзіцьцем, любіцьцем...” Слова бытавое, зямное, зямельнае. І слова акультуранае, алітаратуранае, строгае ў векавой граматычнай практицы і традыцыі.

З гэтymі словамі жылі герой Алеся Жука, яго аднавяскоўцы, яго выпадковыя і невыпадковыя жыцьцёвыя спадарожнікі.

Але гэта былі і мае людзі, і маё жыцьцё, хоць сам я мугулёўска-клічаўска-аколіцкі хлопец, але якому шчасьце дазволіла пасяля сямігодкі вучыцца ў Слуцкім педвучылішчы і такім чынам далучыцца да слуцка-старобінскага, правільней – палескага моўнага мацерыкі.

І зноў жа, справа ня праста ў слове, яго рэгіянальнай этнографіі, а ў яго агульнабеларускасці, манументальнай дакладнасці – адпаведнасці сэнсу, характару, малюнку, народнай песеннай души.

Чалавек чалавекам, гады гадамі, але ад іх нікуды ня дзенешишся.

Пяць дзясяткаў – і многа, і мала. Многа, бо шмат што ўбачана, перажыта, перадумана, зроблена. Мала – бо наперадзе столькі непачатага, гарызонты задум і прадчуваньняў, калі здаецца, што ўсё яшчэ наперадзе і што самая галоўная кніга – наперадзе.

І адчуваньне, быццам ты малыцом узьбіраешся на старую елку, дзе высока ўтары гніздо дзікага коршака, і чым

вышэй узьбіраешся, тым большая і ўпэўненая патрэбна табе апора для рук і ног.

Навошта табе тое гніздо – гэта пытанье іншае, але ты павінен чуць пругкую сілу сукоў пад рукамі і нагамі і прыцягальнае цяплю ствала, як часцінку сябе, а сябе як часцінку яго, ствала, бо ты і ён на гэты час адно цэлае.

Пад’ядзкаеш дамоў, дзе ты ня быў, можа, некалькі месяцаў, а можа, некалькі гадоў, і ўжо сэрца трывожыцца ад блізкай сустрэчы з роднымі мясыцінамі, і вочы шукаюць прыкметы іхня за многія кіламетры, і сэрцу ўсё трывожней і неспакойней. І ня дай Бог ня ўбачыць дуба, які заўсёды стаяў сярод поля на павароце, вунь там, па левую руку, сустракаў цябе, ці старой вярбы па другі бок дарогі, над сажалкай. Але не, стаяць... і дуб, і...

А вярбы няма. Ці пастухі расклалі вогнішча на карэніні, выпалілі сярэдзіну, завалілі бедную, і цяпер застаўся адзін аскабалак, тырчиць, як мыліца інваліда далёкай вайны. Мыліца чужая, халодная, а адсечаная нага грээца над цяплом ад той жа вярбіны, як Памяць аб маладосці, аб зайдросным жаданні зрабіць Нешта, чаго і сам ня ведаеш, ступіць Туды, куды хацеў ступіць, але Нехта ня даў табе ступіць. Нагі няма, але Памяць пра ёсьць. І Памяць гэтая будзе грэць і смылец Помстай унука і праўнука.

Прачытаў нядаўна новае слова Алеся Жука “Сны пра маму”. Кажу “Слова”, бо ня бачу бліжэйшага жанру. І ў “Слове” тым прачытаў такое: “Пачынала раскашаваць лета, прыродзе не было ніякае справы да таго, што ў людзей вайна. Природа занадта вялікая для таго, каб звяртаць увагу на такія дробязі, як чалавече жыцьцё, нават жыцьці, якія тысячамі канчаліся ў адзін дзень. Колькі войнаў, вялікіх і малых, адгримела, адпала пад вечным Сонцам і вечным Месяцам на вечнай Зямлі! Яны палічаны. Але роўна ў сваю пару дзень зьмяняўся ноччу і пасяля ночы наступаў дзень, мняліся поры года, цвілі і адцвіталі кветкі, кволымі парасткамі прабіваліся на белы сьвет будучыя дрэвы і самі па сабе ў лясным гушчары падалі тыя, што аджылі, адстаялі свой век”.

Вось такая філософская замалёўка, з вельмі канкрэтным падтэкстам, бо ўвязана яна з канкрэтнымі людзьмі, канкрэтнымі падзеямі – вайна, блакада, мама, съмерць у небе і

на зямлі, съмерць тысячаў людзей, – тых, хто не аджыў, не адстаяў свой век, не зрабіў свайго, дзеля чаго прыйшоў на зямлю, каму б толькі жыць і жыць.

Ёсьць у аповесыці (“элегіі”, “слове”) яшчэ і такая цудоўная замалёўка, зноў жа з зямным сэнсам, сэнсам чалавечай бязьмежнасці.

“Глуха ляпаюць цяжкія драўляныя пранікі. Жанчыны палошчуць у вадзе, б’юць пранікамі і выносяць на поплаў рассыпіцаць доўгія стужкі палатна. Аселіца тут пры рэчцы чистая, сюды не дапушчалі на пащу ні скацину, ні асабліва гусей, бо там, дзе яны паходзілі і пазначылі поплаў, на белым палатне застануцца зялённыя плямы. Каторы ўжо дзень высыпілаюцца на поплаве белыя стужкі, па якіх так спакусліва хочацца прабегчы басанож. І калі першыя дні хлапчукі ўсё ж умудраліся пагарэзьнічаць, то на выбеленых палотнах ступіць нагой ужо не стае адвагі. Беляцца, цягнуцца аднекуль з бясконцасці белыя палатняныя съязынкі па маладой зялёненкай роснай траве. Беляцца сатканыя самімі сабою і для сябе палотны... И сярод іх тое, на якім апусьцяць у дол труну з белым жыцьцём”.

Толькі чалавек, які бачыў, як адплывае ў вечнасць самы родны чалавек, мог такое сказаць. Толькі такі чалавек меў права гэта сказаць. Але гэтym чалавекам мог быць толькі Пісменьнік. І пра гэтага пісменьніка гаворка.

Ніхто сам ня можа спланаваць дзень свайго нараджэння. Гэтага ня дадзена ні кому.

Ніхто ня мае права планаваць дзень сваёй съмерці. Гэта магчыма, але гэта антычалавечна.

Бо жыцьцё – міласць Божая. І яе трэба прымаць як зададзеную з неба ласку, як шчаслівы падарунак лёсу. Бо ніхто ня ведае, колькі праносіцца ў космасе марных варяцый, каб адна з іх асьвяціла Зямлю і калязямную прастору ўсъмешкай жывых чалавечых вачэй, напоўненых сэнсам Любові і Пазнаньня.

Яшчэ меней ёсьць вачэй, здольных убачыць і перадаць на Адлегласць і Час гэтыя Любоў і Пазнаньне, асьвяціць іх сваім съятлом, без нейкай асаблівай карысцілівай мэты, а проста так, па дабрыні сваёй, па багацці сваім, па щодрасці сваёй натуры. Няпросячы ўзамен ні медалёў ці

іншых металёвых бразготак ні ад Прэзідэнта, ні ад якіх прэзідэнтаў.

Вы заўважылі, як аднолькава ціха стукаюць па веку труны і жменя пяскі і жменя каменьчыкі? Голос глухі і аднолькава роўны. І тут усе роўныя, хіба што аднаго адпраўляюць з жалем, а другога з праклёнам. А праклён заўсёды чорны.

Не спакушаючыся на тэлевізійныя люстэркі – самую шматаблічную і шматтыражную Прастытуцыю нашага веку, кожнаму грэшнаму чалавеку дазволена адна сапраўдная радасць – пазнаць сябе ў вачах другога чалавека. У Яе вачах. У вачах Маці. Яе вочы – гэта вочы Жыцьця. Яна – Жанчына. Яна – Прырода, яна – Вада, яна – Мама ўсіму. І самая вялікая, і самая родная.

І ўспомніліся мне іншыя слова ўсё таго ж Алеся Жука. Зазірнуў у кніжку і схапіўся за галаву: слова былі напісаны аж дваццаць гадоў таму! Словы як быццам бы маладога чалавека, мужыка, і пра бабу, старую бабу. Гэта было ў “Халоднай птушы”, ад Анэты і пра Анэту. А можа, і ня толькі пра яе. А можа, і ня столькі пра яе.

“І дарогу, і машыну, і людзей ахінала палявое бязьмежжа, толькі далёка, як недасяжны бераг, ледзь сінейцца нізенькі, няроўны паясок лесу. І нідзе ні чалавека, ні чалавечага прызнаку, ні руху, ні агенчыка – толькі далечыня, непадуладная ні часу, ні чалавеку.

Анэце не хацелася варушыцца. Яна глядзела, бытта не наглядзелася за век на поле, якое на зіму нібы засыцілалі самымі тоненкімі, самымі чыстымі і дарагімі абрусамі”.

Толькі той, у каго вочы не засланы тэлевізійным туманам, ведае, што стаіць за словам “абрус”.

Толькі той, у каго вочы засланы тэлевізійным туманам, ня ведае, што стаіць за словам “абрус”.

А стаіць за ім наступнае.

Першае: “Сей у гразь – будзеш князь”. Гэта пра авёс. І гэта пра лён. Князь – селянін, работнік. Князь – музык-беларус, пан сахі і касы. А лён – гэта ж ён, лянок, валакністы, шаўкавісты, купалаўскі...

Другое. Божа мой, як цвіце лён! Усё тыя ж вочы, ўсё тая ж радасць, ўсё той жа блакіт.

Далей. Лён трэба вырваць. Пасыля яго трэба абабіць.

Потым вымачыць пад дажджамі і росамі на поплаве. Паслья высушыць у лазыні. Потым перацерці. А потым – адтра-паць. А потым вычасаць. І толькі паслья гэтага спрасьці. Потым аснаваць кросны. У колькі нітоў? У чатыры, у шэсцьць, у восем, у дванаццаць? І выткаць, і выбеліць...

І тады зьявіцца слова Абрус, за якім і радзіны, і хрысьцыны, і вясельле, і апошняе, разывітальнае па Маме – памінкі.

Мы – зямныя людзі, мы павінны аддаць Богу Богава.

Бо Ён – адзіны, хто з розных варыянтаў выбірае лепшы. Яму гэта дазволена. А што павінны рабіць мы, простыя съмяротныя?

Відаць, тое, што і ён Сам, толькі са сваёй адказнасцю, са сваёй съмеласцю, са сваёй рызыкай.

А калі ты яшчэ Пісьменьнік, і калі табе пяцьдзесят, то рызыкі яшчэ болей. Але, як жартуюць сёньня: “Хто не рызыкуе – той не п’е шампанскае”.

Ёсьць хадзячыя выслоўі, прышпіленыя да нейкага аднаго слова. Напрыклад, да слова “добры”. “Добры пісьменьнік”, “добры паэт”, “добры мастак”. Такая сярэднесатыстычная ацэнка і лёгка прымеацца ўсім і нібыта не патрабуе доказаў. Добры ён і ёсьць добры, пра што яшчэ гаварыць?

Неаднойчы такія слова даводзіліся чуць і пра Алекся Жука, і прымаліся яны спакойна, як аксёма, як нешта само сабой зразумелае і заканамернае. Бо за гэтым “добры” стаяла шмат канкрэтнага, аповесціцяў і апавяданьняў, стаяла трывала і надзейна, – тыя ж “Чыгун”, “Халодная птушка”, “Паляванье на Апошняга журоўля” і г.д., і г.д.

Зноў жа, відаць, яшчэ і таму, што ў дадзеным выпадку ўсё гэта не было памечана нейкім, хай і далікатным, намёкам на кампліментарнасць, на жаданьне пахваліць, прыгладзіць, прылашчыць. Бо гэта не было сывято маланкі – блісціне, а паслья – чарната, а была пастаняная прысутнасць сілы Слова. Чалавек спакойна рабіў сваю работу. Сей у гразь – будзеш князь.

А тое, што ёсьць, нельга не заўважыць. Бо яно ёсьць. І дай Божа яму здароўя.

Некалі, было гэта ў 1989 годзе, у чэшскім выдавецтве “Smena” задумалі выпусціць зборнік апавяданьняў мала-

дых беларускіх пісьменьнікаў. Загаловак знайшоўся хутка: “За белым сънегам”. Было такое апавяданье ў Алекся Жука.

Выдавецтва папрасіла ўкладальніка (а ім быў я) напісаць прадмоўку да зборніка тых нешматлікіх аўтараў (Алесь Асташонак, Васіль Гігевіч, Генрых Даўдовіч, Вольга Іпатава...).

Пра Алекся Жука там было сказана наступнае:

“Прадстаўлена ў зборніку апавяданье А.Жука “За белым сънегам” мала што гаворыць пра сёньняшняга пісьменьніка. Пісьменьніка, у якога за плячыма аповесці і апавяданьні, і такая паэтычна-трагічная аповесцьць “Паляванье на Апошняга журоўля”. Пра век, калі нязменна і пастаняна ідзе паляванье на журоўля – чалавека неардынарнага, непадобнага на іншых, чеснага і адчайнага, нягледзячы на ўсе павароты часу і розных “культыў”. Гэтае апавяданье можа хіба хоць трошкі паказаць зацікаўленасць пісьменьніка псіхалогіяй чалавека, разылікам, ледзь не матэматычным, паваротам яго псіхікі ў бок самасцярджэння, самазахаванья як асобы. Пераадолець сябе, каб знайсці сябе, не згубіцца ў съвеце бязвольнасці і пакоры”.

...Белыя палотны. Белыя абрусы. За белым сънегам.

Які гэта цудоўны колер – белы. Бел-бел-белы... З трывожным напамінкам пра чырвонае.

1997

Я Прыпяці і вусьце і выток

Слова разъвітання

Памёр Уладзімір Верамейчык...

Вестка пра яго съмерць знайшла мяне ў Менску познім нядзельным вечарам.

З Вячы – ёсьць такая вёска ля купалаўскіх Бяларучачаў, там я некалі купіў і абжыў сялянскую хату – звычайна вяртаюся ў панядзелак: і аўтобусы вальнейшыя, і гарадскі тлумны тыдзень пачынаеца пазней. Гэтым разам прыехаў у нядзелю. Быццам для таго, каб самому пачуць тра-

гічна дрыжачы голас Лёшы Краўчанкі: “Толя, памёр Валодзя...”

Мне ня трэба было тлумачыць, хто мог быць той Валодзя. Эта мог быць толькі Валодзя Верамейчык.

Некалі мы разам цэлы летні месяц лавілі шчупакоў, акунёў і плотак на Прыпяці ля Перарова. Варылі юшку, глядзелі на заварожана-мігатлівы вячэрні агонь, дзівіліся, як і чым жыве неба, слухалі глухое дыханье ракі і роднай зямлі. Краўчанка – з малой дачушкай Наташай, Кудравец – з малым сынам Паўлам, Верамейчык – з нязмененным сваім чатырохногім чорным памочнікам, звалі якога Жук.

Верамейчык паклапаціўся, каб у кожнай сям’і была свая палатка, нават каб была персанальная палатка ў нашага вартаўніка-заступніка Жука. Была яшчэ адна прасторная палатка-сталоўка з газавым балонам і плітой і кансьпіратыўна прыхаваным непустым бітонам з лячэбным сокам – ведрыцкім самагонам. Палатку паставілі на выпадак дажджу і ветру, бо звычайна сънедалі і абедалі пад дубам, за невялікім зьбітым з дошак столікам, на адкрытай прасторы, адкуль відна была Прыпяць і яе Завухоўе.

Была ў нас і лодка-маторка, на якой мы выходзілі лавіць рыбу “на дарожку”: ціха стукае матор, з борта, як міні-цюрня гарматы, тырчаць трох съпінінгі, трох лескі ныраюць у ваду, ведучы на канцах трох блешні, запрашаючы шчупакоў на рызыку. І яны адчайна рызыкавали.

Ледзь ня кожны дзень да нас прыплываў бакеншчык Толя Цясылюк, каб пацікавіцца, ці ня трэба малака, ці мо хлеба, ці яшчэ чаго, а заадно і прычасыцца да лячэбных кропель з кансьпіратыўнага біtona. “Кансьпірацыя” рабілася для нашых жонак, якія гразіліся як-небудзь прыехаць і прарэвізаўца сваіх мужыкоў-адыхонікаў, і была надзіва простай і дзёрзкай. Біton быў закапаны ў зямлю ля газавай пліты, зьверху на яго і на траву быў пакладзены канец шырокай дошкі: “каб ногі стаялі на цвёрдым і каб не мясіць гразь ля пліты”. Заставалася толькі адсунуць убок дошку, адкінуць накрыўку біtonu і апусыцца ў яго руку з алюмініевай конаўкай... Накрыўка зачынялася, дошка пасоўвалася назад, конаўка ставілася на стол: ці то бяро-завік у ёй, ці то пітная вада... Як ні дзіўна, “кансьпіра-

цыя” не была раскрыта аж да того часу, пакуль конаўка не пачала шкрабаць па дне і ўжо трэба было даставаць сам бітон... Праўда, у жонак наших узынікалі пэўныя падазрэнні, што, відаць, не толькі чыстае рачное паветра зьяўляеца прычынай раптоўнай актыўізацыі і ажыўлення іхніх мужыкоў, але што “прычына” тая ў іх пад нагамі, здагадацца не змаглі.

Лета было цёплае, спакойнае, шчупакі кідаліся на блешні, як на самых пажадных жыўцоў.

Кудравец ня так даўно вярнуўся з Штатаў і навёз хлопцам заморскіх кручкоў, японскай лескі і шмат іншай рыбацкай патрэбшчыны і непатрэбшчыны, а з усім гэтым і неадстаяльных яшчэ баек пра амерыканскую жыцьцё.

Па Прывіці насіліся цеплаходы на падводных крылах, вёрткія маторкі, а перад заходам сонца павольна, як каровы на вячэрнюю дойку, вярталіся ў свае вёскі паромы, ажіраныя высушаным сенам і звонкім людскім галасамі.

У недалёкім лясным Хваенску ня зводзілася кісле “Каберне” – віно для наших жонак, бо ніхто з “нармальных” мужыкоў, працаўнікоў сяля і лесу, не купляў гэтую кісляціну. Часам мы выводзілі сваю маторку на шырокую ваду Прывіці і таксама будзілі зарослыя лазой берагі шалённым металічным лопатам...

А там адным прыгожым і самым ураджайнім для завуходскіх рыбакоў днём прыехалі і строгія “кантралёры”: Вера Верамейчык і Люба Кудравец. Прывёз іх на сваёй маторцы ўсё той жа Толя Цясьлюк. Мы якраз толькі што выгрузілі з лодкі ўлоў – штук пятнаццаць падкілаграмовых шчупакоў, некалькі таўстабокіх акунёў. Калі пад вечар мы выпраўляліся на ававязковы рыбыны мацыён, нашы жонкі далікатна папрасілі: “Хлопцы, вы такіх вялікіх шчупакоў не бярыце. Бярыце меншых, ну, грамаў па трыста, чатырыста...”

Усё гэта было некалі, і “некалі” гэтае было ў 1980-м годзе. У той ураджайны дзень Валодзя зрабіў “гістарычны” здымак: прымусіў мяне ўзяць у абедзівye рукі двух вялізных шчупакоў і шчоўкнуў фотаапаратам, дадаўшы: “Усё роўна ніхто не паверыць, што гэта ты іх злавіў...”

Што б ён ні гаварыў, а шчупакоў тых злавіў я на сераб-

рыстую бляшню, хоць съпінінг трymаў у руках першы раз. То была мая самая вялікая рыбацкая ўдача за ўсё жыцьцё – восем ці дзесяць шчупакоў! Удача, якая лішні раз пацьвердзіла вядомую ісціну: дурням і дылетантам часам шанцуе больш чым каму.

Пазней з таго негатыва Валодзя зрабіў вялізнае, ледзь ня ў мой рост фота, наклеіў яго на каляны ліст кардону і ўрачыста ўручыў мне ў Менску.

Гэтае фота ўпрыгожвае сёньня пакойчык-разъдзявалку ў маёй лазенцы ў Вячы, пакойчык са столікам, акном і тапчаном. Папарыўся, выйдзі з парылкі, прысядзь ці прыляж, выпі шклянку халоднага квасу. А ўваходзіш у лазню, адчыніш дзверы з двара – на паўсцяны Кудравец з голым жыватом і шчупакамі, а за ўсім гэтым – Прывіць і Верамейчык.

На адваротным баку таго кардону быў прыкленены машынайснага фармату ліст паперы з надрукаваным на машынцы вершам-запрашэннем. Гэта было зроблена для тых цікаўных, хто асъмліцца зьняць са сцяны фота-тварэнне паэта-прыпячанца і паверне да святла яго тыльны бок. А там было надрукавана:

A.Кудраўцу

Салоўка на Прывіці сьвішча
Над плоймаю наших гадоў...
Паехалі, дружка, на Плішчын,
Паехалі у Перароў.

Там травы мякчэй, чым калісьці,
Вада там намнога цяплей,
Там вербаў надплішчанскіх лісьце
Журлівей, чым дзе, зеляней.

Закінем па вудзе у Плішчын,
Эх, каб залатую падціць!
Сярэбраных рыбак ігрышча,
А вось залатой не відаць.

Навошта яна, залатая?
Прабачыць няхай Перароў:
Аколіца шчыра гукае,
заве на радзіму, дамоў.

Мы дружна па Вольсе вяслуем,
І быццам гадоў не было:
У Літніцы музыку чум,
У Будневе бачым свяцло.

Унізе стаяў размашысты Верамейчыкаў подпіс, нібы для таго, каб ні ў кога не ўзьнікла сумненіня, хто каго і куды запрашае. А паэтычнае перапляценне канкрайтных геаграфічных назваў, прывязаных да Прыпяці, – Плішчын, Перароў, родных Верамейчыку, і да Клічаўшчыны – Аколіца, Літніца, Буднёў, родных Кудраўцу, падкрэслівалі кроўную важнасць іх для аднаго і для другога і для абодвух разам.

Этая субота выпала на 25 сьнежня. Я паліў у лазні, пазіраў то на агонь, што бушаваў у печы, то на фота. І ў каторы раз успамінаў той наш шчасльіва-агульны месяц 1980 году на беразе Прыпяці.

Успамінаў, не ведаючы, што ў гэтых час, у гэтых хвіліны Валодзя Верамейчык знаходзіўся ў Рэчыцкай бальніцы. Не ведаючы, што дактары накачваюць яго ўколамі, спрабуючы прымусіць рабіць сваю работу разбэрсаныя ныркі, каб тыя далі палёгку сэрцу, ацёчным лёгкім і тым самым далі чалавеку збавеніне ад болю.

Палёгка не прыйшла. Прыйшло збавеніне... Але якое збавеніне...

Як мужчына ён ня быў грузны. Ён быў здаровы. Ён быў здраравіла. Рост, плечы, руکі, голас. Самы просторны касыцюм быў яму цесны. Відаць, таму ён не любіў зашпільваць пінжакі...

Ён быў вялікім аптымістам, і аптымізм ягоны перадаваўся ўсім, з кім ён сустракаўся, працаваў, дружыў. Ужо адной сваёй постаццю, якую не зрушыць з месца, калі яна сама таго не захоча, ён даваў упэўненасць у ававязковасці таго, чаго дамагаўся, што намячаў.

Дырэкторам школы ён быў ні многа, ні мала – трыццаць пяць гадоў. Дырэктор школы ня можа ня быць дыпламатам. Верамейчык дыпламатам ня быў. Дыпламатам у сэнсе нешта абысыці з тылу, перад некім прыгнуцца, недзе пра-маўчаць, недзе недагаварыцца...

Ён быў дыпламатам праматы, дыпламатам розуму. Такіх дыпламатаў любяць людзі, такіх дыпламатаў ня любіць начальства...

Позній ноччу 27 сьнежня разам з яго стрыечным братам, вядомым кардыёлагам і вучоным, паэтом Эдуардам Збароўскім і яго жонкай Людмілай Сыціанаўнай мы ўехалі ў Ведрыч.

Нядайна выпаў сънег, і ўсё сяло было белае. Глухая цішыня. У мёртвым пасёлку яркім агнямі выдзяляўся адзін дом – дом Верамейчыкаў.

На двары нас сустракае Валодзева сястра Рыта Міхайлайна і Лорд – высокі нямецкі дог.

Лорд абнюхаў нас, признаў за сваіх і па прыступках ганку пабег назад у хату.

Гаспадар сустракаў нас у прахладным пакоі.

Я ведаў яго здраравілам, я ведаў яго магутным. Той, каго я ўбачыў, быў яшчэ большы. У вялізной шырокай дамавіне, абцягнутай карычневым, ён ляжаў высокай нерухомай гарой. Нахмуранны цяжкі лоб навісае над шырокай раскінутымі скуламі. Лоб ўсё яшчэ працягвае думаць...

Дамавіну хацелі паставіць у яго рабочым кабінцы. Там стаяў стол з пішучай машынкай, там стаяла канапа для Лорда. Дзъверы не пусцілі паэта туды, дзе ён сядзеў, дзе ён думаў, дзе працаваў.

Твар ягоны быў съветлы, але пад раніцу пачаў цямнеть, налівацца халодным антрацітавым бліскам. Лоб працягваў хмурыцца, ўсё больш навісаючы над тварам.

“Съмерць не ўпрыгожвае чалавека...” Гэта так. Але тут съмерць нібы высьвечвала тое, што не высьвеціла жыцьцё, – здавалася, нейкая ўпартая нявыказаная думка працягвала жыцьцё і насоўвала гэтых магутны, цёмны і як быццам зусім ня мёртвы лоб на твар.

Раніцай дамавіну перанеслі ў школу.

І зноў з вялікай цяжкасцю, нахіляючы набок, сантиметр за сантиметрам, прыступка за прыступкам, яе ледзь праціснулі ў дзъверы на вуліцу. Цяпер дом не хацеў выпускца гаспадара.

Школа стаіць недалёка, цераз вуліцу. Шмат гадоў Ве-

рамейчык з вокнаў школы мог глядзець на свой дом, з прыступкаў свайго ганка мог глядзець на школу. Сваю школу.

Цяпер ён ляжаў пасярод школьнай залы-фая. Ля съценай – разывітальныя вянкі. Хлапчуکі-школьнікі стаяць у жалобным разывітальным каравуле. Яны пазіраюць перад сабой, упарты не жадаючы апусыцца вочы ўніз. Відаць, яны ня хочуць бачыць такога дырэктара. Кругом людзі, шмат людзей... І сярод гэтых людзей, як непрыкаяны, рашучымі крокамі ходзіць сюды-туды, тыцяючыся пысай то ў дамавіну, то ў рукі людзей, Лорд. Сабака не разумеў, што адбываецца. Ён быццам пытается, што здарылася, чаму столькі людзей і чаму такі пасіўны, такі маўклівы, такі нерухомы яго гаспадар. І ні ад кога ня чуў адказу...

Пяць гадоў назад Уладзіміру Верамейчыку падараўваў не-вялічага бездапаможнага шчанюка тады яшчэ міністр унутраных справаў Беларусі, васілевіцкі зямляк і стары сябра паэта Юры Мікалаевіч Захаранка. “Каб Верамейчык глядзеўся салідна, – так сказаў ён, перадаючы шчанюка з рук у рукі. – А то блытаецца ў такога чалавека пад нагамі ўсякая беспародная малеч”.

Шчанюк вырас у сапраўднага прыгажуна. І яны добра глядзеліся побач – салідны мажны Верамейчык і Лорд – гладкая, чорна-стальная масыць, высокія гонкія ногі, тонкі пружыністы хвост, вялікая, нібы вытачаная з моранага дубу галава, разумныя бурштынавыя вочы...

І вось... Пратаў, як у ваду кануў Юры Захаранка. Ляжыць у дамавіне гаспадар. Ляжыць і маўчыць... Як жыць Лорду?.. З кім жыць Лорду?

Прыйшоў бацюшка, запалілі сівецкі, у школе нязвычна запахла воскам. Пачалося адпіваньне...

Адпіваньне скончылася. Мужчыны бяруць на плечы дамавіну і пад жалобны стогн аркестра выносяць са школы. Катафалк стаіць на белай, засыпанай снегам дарозе. Ён ціха кратаетца з месца. Людзі ідуць усыльед за ім.

Зацярушаныя снегам высокія ведрыцкія дубы маўкліва праводзяць у апошні шлях чалавека, які так часта хадзіў тут, чалавека, які любіў хутка ездзіць, а цяпер ехаў так ціха,

чалавека, які шмат гаварыў пра ўсіх і так мала гаварыў пра сябе.

Ніколі не было так шмат дубоў у ведрыцкім парку, ніколі не ішло так шмат людзей па гэтай дарозе...

Дубы засталіся ззаду, а людзі ішлі, ішлі...

Ён сам захацеў, каб яго пахавалі ў вёсцы Нахаў. Гэта ўжо Калінкавіцкі раён. Там прайшло ягонае дзяцінства, там некалі ён адбудаваў спаленую вайной хату, там пахавана ягоная мама, настаўніца Соф'я Данілаўна Збароўская.

Ён сам выбраў месца – побач з ёй.

Ад Ведрыча да Нахава больш за трыццаць кіламетраў. Машыны не сціпшаюцца. Шмат пра што можна падумаць. Шмат што ўспомніць з таго, што Ён пісаў і пра што Ён пісаў, што часта паўтараў у сваіх вершах і што раней успрымалася ці залішне публіцыстычным, ці залішне заzemленым, прывязаным да канкрэтных мясцінаў, канкрэтных падзеяў, канкрэтных людзей... Прывіць, Мазыр, Палесьсе... Тураў, Перароў, Барбароў... Успрымалася так хутчай па прычыне пасыпешлівасці, з якой чыталася, па прычыне нажніц паміж пазізіяй і рэальнасцю, як і нажніц паміж жывым і мёртвым.

Так успрымалася раней, толькі не цяпер...

Я Пегаса на прыпяцкіх травах выпасваў
І выпойваў яго жыватворнай вадой,
І палескага сонца раскошныя пасмы
Датыкаліся грэвы яго залатой...

Глыток вады са студні на Палесьсе
І стома адлятае, нібы дым,
А нам здаецца, што ваду Алеся
Паднесла у вядзерцы залатым.

У познім сене дрэмле восень чуйна,
У прымаразку – сівізна грады.
У Прывіці маёй залатабруйнай –
Майго жыцьця нязгаснья гады.

Снягі, снягі... На Прывіці снягі,
Такіх ніколі не было сняготу!
Цвітуць пялесткі даўнє тугі,
А Прывіць не выходзіць з берагоў.

Прыплыві, падхапі і нясі мяне, Прыпяць,
Калі зноў я прыйду да тваіх берагоў,
Дай з далоняў гаючай вады тваёй выпіць,
І мне хопіць здароўя на сотні гадоў...

Не хапіла, Валодзя, якраз яго, здароўя... Не хапіла і на
адну сотню гадоў, нават на сем дзесяткаў...

Знаю, прыйдзе жыцця майго восень.
Папрашу перад съмерцю сяброў дарагіх:
“Мне зрабіце труну з панадпрыпяцкіх сосен,
Каб і там для мяне шум ракі не аціх...”

Труну зрабілі, Валодзя. Вунь якую прасторную. Яе
зрабілі б, нават калі б ты і не прасіў... І сосны пасадзілі ў
галовах. Але ці пачуеш ты іхні голас?...

Нешта трагічнае, як наканаваньне, як прадвызначэньне
лёсу, суправаджала сям'ю Верамейчыкаў.

У 1937 годзе, калі будучаму паэту было ўсяго два месяцы
і ён яшчэ не сядзеў, а ляжаў у мамы на руках, арыштавалі
бацьку, маладога настаўніка з Брагіншчыны Міхала Рыгора-
віча Верамейчыка, прышпіліўши ярлык “вораг наро-
ду”. У час выбараў у Вярхоўны Савет ён ня надта пахвальна
сказаў пра вылучанага кандыдата. Пачаліся допыты сълед-
чых: Брагін, Мазыр, Менск... Да “тройкі”, дзякаваць Богу,
не дайшло: на суд не зявіўся галоўны съведка, ён жа аўтар
пісьма-даносу. У 1940 годзе Міхала Рыгоравіча выпуска-
юць, дазваляюць вярнуцца ў школу. 1941 год, вайна... У
канцы вайны прыходзіць скупое казённае паведамлен'не:
“прапаў бяз вестак...”. Ні месца прапажы, ні даты: ці то ў
1941-м, ці то ў 1944-м...

У Соф’і Данілаўны на руках троє: Іна (1935 год нара-
джэння), Валодзя (1937), Рыта (1941). Іна і Валодзя, як і
бацькі, ідуць у настаўнікі, Рыта – у бібліятэкарны.

29 сінеглядня 1971 году, пад самы Новы год, ва ўзроўніце
трыццаці шасціці гадоў Іна памірае ад пароку сэрца. Не
змаглі дапамагчы ні менская клініка, ні высокі прафе-
сійны вопыт блізкай радні – кардыёлага Збароўскага
Эдуарда.

Съмерць сястры цяжка ўдарыла па сэрцы паэта. Пачало

збывацца прадказаньне цыганкі, якая недзе нейзабаве пасыля
вайны завітала да Верамейчыкаў, і Соф’я Данілаўна асьме-
лілася пагадаць на сям'ю. Цыганка тады сказала Соф’і Дані-
лаўне: “Ты пахаваеш сваіх дзяцей, а потым памрэш сама”. І
сказала, хто за кім будзе паміраць і што будуць паміраць
яны пад Новы год. Шмат пазней Соф’я Данілаўна раска-
зала дзецям пра факт гадання, але ніколі не рассказала пра
прадказаную пасыльядоўнасць съмерцяў. І вось першая
съмерць, съмерць любімай сястры.

Чуеш,
сястра,
як далёка скрыгочуць
Цёмнаю ноччу на рэках ільды.
Бачыш, вясна свае съветлія вочы
Съвету паказвае з сініяй вады.
Чуеш, нястомна шумяць вершаліны
Дрэў маладых ля мазырскай шашы.
Бачыш, як сонечны променъ пакінуў
Зімні прытулак і хмары прашиў.
Бачыш, халоднае лісце брусыніцы
Зноў заблішчэла мік чорных сънягоў.
Хочацца к роднай зямлі прытуліца,
Руки пагрэць ля начлежных кастроў.
Чуеш, скрыгочуць на рэках далёкіх
Злыя ільды ад цымна да відна.
Бачыш, цымнеюць у небе аблокі,
Значыць,
твая наступае вясна.

У 1991 годзе, таксама пад Новы год, ва ўзроўніце двац-
цаци пяці гадоў трагічна гіне Юра – адзіны сын Уладзіміра
Міхайлавіча.

У 1993 годзе памірае мама паэта – Соф’я Данілаўна
Збароўская.

Самога паэта ўсё страшней заціскае дыябет. Пачынаюць
здаваць вочы: насоўваецца катараракта. 1995 год – апера-
цыя на адным воку, 1996 – на другім. У 1998 годзе давяло-
ся зрабіць аперацыю на назе. Аперыраваў стары сябра паэ-
та па душы і Прыватці Анатоль Ярошэўскі. “Калі справа
дойдзе да ампутацыі нагі, я...” – сказаў, вярнуўшыся дамоў,
Уладзімір Міхайлавіч жонцы. Фразу ён ня скончыў, але
Вера Іванаўна ведала яе канец. Уладзімір Верамейчык быў

ня толькі зацяты рыбак, але і “калектыўны” паляўнічы. У паляўнічага была стрэльба...

Май 1999 году. На кватэру да дырэктара Ведрыцкай школы зайшлі троє ў цывільнім. Паказалі ордэр на выиск. Нейкі час стаяць у дзвіярах: троє к а з ё н н ѿ х у цывільнім і паэт з хворай нагой. Ля нагі, узяўшы позу, стаіць наструнены Лорд.

“Шукаіце, – вяла сказаў паэт. Павярнуў галаву да Лорда: – На канапу!”

“Тры гадзіны трэсльі, – пазней скажа мне Уладзімір Міхайлавіч. – Нічога не знайшлі...”

А што маглі знайсці троє ў цывільнім? “Бомбу”, якой паэт збіраўся ўзарваць сам сябе? Съяды дружбы з Юрыем Захаранкам? Адозвы “народнага фронту”?..

Троє ў цывільнім пакінулі дом. Ні гаспадар, ні Лорд не пайшлі іх праводзіць.

Апошні год яго пачаў даймаць холад. Як паратунак прыйшла ідэя пабудаваць звычайны драўляны дамок з сапраўданай вясковай печчу, каб можна было легчы на чарэнь і адагрэцца.

Двухпавярховы катэдж з паўхалоднымі вадзянымі батрэямі ўжо мала саграваў хворае цела паэта. І ня толькі цела...

Ідэя ў Верамейчыка заўсёды хадзіла побач з рэальнасцю. Ён знайшоў такі, хоць і стараваты, дамок. Прывёз, паставіў насупраць катэджа, цераз вулку, атынкаваў знутры, зрабіў печ – вялікую, на добрую трэць дамка, прапаліў: печ грэла добра.

Заставалася няшмат: пабяліць съцены, уцяпліць столъ, зашыць веранду і...

І пажыць: пагрэць плечы і напісаць недапісаное...

На гэта ўжо часу не хапіла.

І вось нядзеля, 26 сінегня 1999 году... Якраз у гэты дзень нарадзілася малодшая сястра паэта, бібліятэкар Нахаўскай бібліятэкі Рыта Міхайлавна Верамейчык... Праз некалькі дзён Новы год, новы век, новае тысячагоддзе. Але ўсё гэта ўжо будзе без Уладзіміра Верамейчыка.

Сынежаньскі дзень кароткі, і калі ў Нахаве жалобны картэж спыніўся на вуліцы непадалёк ад хаты пад таполяй, Ягонай хаты, неба ўжо ціснула на зямлю шэрасцью.

Аркестр падаў раззвітальны голас, ўзарваўшы цішыню вялікай – хат на дзвесце – палескай вёскі. З двароў выходзілі людзі – яны даўно чакалі, хоць дзень быў не выхадны. Далучаліся да тых, што пакінулі аўтобусы і машины, і ішлі, ішлі. Да могілак было каля трох кіламетраў, аркестранты съпяшаліся дамоў, а людзі ўсё прыбываў. Так і пайшлі па доўгай вуліцы, паўз калгасныя забудовы, цераз поле.

Нахаўскія могілкі раскінуліся на ўскрайне бору – пад аховай гонкіх маладых сосен. Тут, недалёка ад дарогі, магіла Софіі Данілаўны. Абгародку разгарадзілі і побач са съціплым металічным крыжам выкапалі другую магілу.

Жоўтая, падраўняная лапатамі гаря пяску паказвала, куды трэба ставіць дамавіну.

Першы раз у жыцці я бачыў такую прыгожую магільную яму. Шырокая, глыбокая, з гладка абрэзанымі, нібы аблітымі невядомым залацістым растворам съценкамі, яна здавалася цэльной, маналітнай, быццам жоўтыя съценкі яе і дно былі не з пяску, а адлітыя з металу, і быццам зроблены ўсё гэта не для таго, каб праз некалькі хвілінай засыпаць пяском, а для таго, каб паказаць некаму... Каму?..

Праўда, з аднаго боку, там, дзе стаяў крыж Софіі Данілаўны, гэта ілюзорная геаметрычна гармонія была парушаная. Там пясок трошкі асыпаўся, утварыўшы невялікую нішу, нібы намёк на пэўную недасканаласць тварэння, ці намёк на тое, што збоку нехта спрабаваў ці спрабуе пракінуць руку... Руку на вечнасць?..

Нейкі чалавек, распарадчык, пачаў жалобны мітынг. Даў некаму слова. Той назваў даты жыцця паэта: нараджэння і паступлення ў Рэчыцкую педагогічную, службы ў арміі і вучобы ва ўніверсітэце, год, калі той прыехаў у Ведрыч...

Я ўсё гэта чую і ня чую.

Перада мной была глыбокая прамавугольная яма, як праём без дзвярэй, як уваход у нікуды. Над ямай былі перакінуты дзве тонкія сасновыя жэрдакі-лежні. Я са страхам думаў пра тое, ці вытрымаюць яны, калі на іх паставяць цяжкую шырокую дамавіну, у якой ляжыць гэты нахмурены чалавек з цёмным антрацитавым тварам. Гэты твар быў блізка ад мяне, а кругом, за металічнымі абгародкамі, між

магілаў і соснаў відны былі людзі, шмат людзей. Мне здаўся, што іх было больш, чым ішло па дарозе. Людзі слухалі, людзі маўчалі.

Распарадчык дае слова мне...

Цяжка было пачаць гаварыць, цяжка было гаварыць. Можа, таму я памятаю ня ўсё, пра што гаварыў... Адно добра ведаю: я гаварыў пра Верамейчыка. Гаварыў пра алфавіт, пра тыя маленкія літаркі, з якіх складваюцца самыя патрэбныя, самыя важныя, самыя высокія слова: "мама", "мова", "Радзіма". Верамейчык вучыў гэтym літарам дзяцей. Яшчэ ён вучыў, што, апрача алфавіта букварнага, ёсьць алфавіт чалавечы, у якім галоўная літарай зьяўляецца літара "Я". Я – як пашпарт чалавека, як адзнака ягонай патрэбнасці на зямлі, ягонай вартасці, ягонай годнасці. Каб чалавек, калі ён лічыць сябе чалавекам, ніколі і нідзе не саромеўся, не баяўся сказаць: "Гэта я, Госпадзі!".

Настаўнік памірае – настаўнікамі робяцца ягоная вучні. Паэт памірае... Паэты ніколі не паміраюць...

І вось сам Верамейчык ляжыць перад намі. Ляжыць і маўчыць. Ён з намі і ён ужо не з намі. Ён трymае адказ, але ўжо не перад нейкім строгім раённым начальніцтвам, не перад нейкай абыякавай партячэйкай, нават не перад любай жонкай. Ён трymае адказ перад сваім Госпадам. Можа, таму ён такі маўклівы і такі спакойны. Маўклівы, бо гаворка з Госпадам ня просіць голасу. Спакойны, бо яму ёсьць што сказаць. Я чую іх перамову.

– А хто гэта ляжыць у такой раскошнай дамавіне – увесь збалелы, увесь учарнелы?

– Верамейчык Уладзімір, сын Міхала Верамейчыка, Госпадзі.

– Гэта той Верамейчык, што ўсё жыцьцё быў настаўнікам у Ведрычы?

– Гэта я, Госпадзі.

– Гэта той Верамейчык, што пабудаваў школу, каб людзі ведалі слова Роднае, слова Божае?

– Гэта я, Госпадзі!

– Гэта той Верамейчык, што сустрэў Чарнобыль і не збягуся Чарнобылем?

– Гэта я, Госпадзі.

– Гэта той Верамейчык, які вучыў дзяцей любіць родную зямлю і свой народ, які напісаў:

"Я хлеба апошнюю лусту свайго
Аддам роднай маці.
А з сябрам апошнюю чарку віна.
Падзелім пароўну.
Апошні аддаць пацалунак хачу
Любімай жанчыне.
Пракляццем апошнім таго пракляну,
Хто здрадзіц Радзіме"?

– Гэта я, Госпадзі.

– Цяпер я ведаю, чаму ты такі збалелы, такі учарнелы. Дык што ты хочаш ад мяне, сын Уладзімір?

– Свабоды і незалежнасці майму народу... І яшчэ: пахаваць, як я прасіў, Госпадзі...

Родныя абступаюць дамавіну, разъвітваюцца з нябожчыкам. Сылёз няма, галасоў няма: усё засталося там, у Ведрычы.

Нейкая жанчына падыходзіць да мяне, ціха гаворыць:

– Ідзіце, разъвітайцеся...

Я падыходжу, нахіляюся над дамавінай. Халодны люб, халодныя рукі...

Глухі стук малатка навечна звязвае цяжкое века з дамавінай. Зьверху на яе кладзецца бел-чырвона-белы съязг. Ён пакрывае ўсю дамавіну, быццам быў пашыты пад съпецяльны заказ. Ён і быў, той заказ, на два съязгі. Незадоўга да съмерці Уладзімір Міхайлавіч сказаў Веры Іванаўне:

– Калі памру, хачу, каб па Ведрычы неслі з бел-чырвона-белым съязгам, і хачу, каб съязгам укрылі маю дамавіну...

Сказаў, як ён гэта ўмееў, нібыта жартам, а атрымалася вельмі сур'ёзна. Адзін съязг паслалі на дно дамавіны, на ім ляжаў Верамейчык. Другім накрылі дамавіну.

Ветру няма, але ражок съязга падагнуўся. Паэтэса Соф'я Шах распраўляе яго. Разам з мужам, Ізяславам Катляровым, яны прыехалі са Светлагорска. Побач стаіць празіак Васіль Ткачоў. Ён прыехаў з Гомеля. Стаяць мазырскі

кія людзі, стаяць рэчыцкія, стаяць васілевіцкія... Стайць Ведрыч... Стайць Нахаў...

На тонкія сасонкі ставяць дамавіну. Сасонкі прагінаюцца, але дзержаць цяжар. Перапляценыне вяровак... Восем мужчын прыўзымайшы дамавіну над зямлёй, і яна павольна хаваецца ў магільнай нішы, кладзецца на роўны дол. І дамавіны ўжо няма, і съязга няма, застаўся крыж – перасячэнне чырвонага і белага. Сыплюцца першыя асьцярожныя жмені пяску. Людзям шкода засыпаць гэтую бель, гэтую чырвань...

Бывай, Валодзя!..

Бывай, Уладзімір Міхайлавіч!..

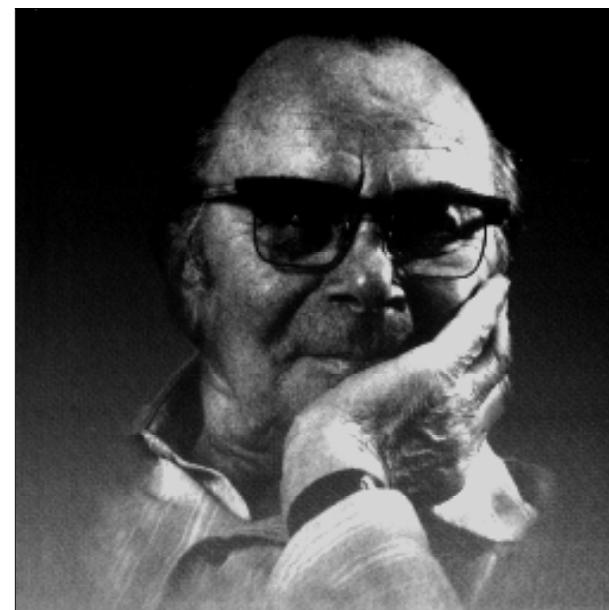
Бывай, Верамейчык!..

Бывай і заставайся з намі.

Сон ужо навіс над галавой.
Цішыня такая, што, здаецца,
ЧУЕМ, як па крапельцы малой
Упадае Прыпяць НАМ у сэрца.

2000

KAMNIKAT.ORG

Вузлы

Першы раз з Іванам Аляксеевічам мы сустрэліся ў цяпер ужо далёкім 1967 годзе. Ён працаваў у «Полымі» намеснікам галоўнага рэдактара, а я адважыўся аддаць туды апавяданье «Такі дзень». Усё «апавядальнае», што пісалася раней, я звычайна заносіў у «Маладосць». Там мяне па-добрараму прыхільна сустракалі – спачатку Іван Пташнікаў, пазней Міхась Страньцоў. Можна было б і гэты твор аднесці ў «Маладосьць», але, як мне здавалася, па характеристы галоўнага героя – пажылы чалавек, які вырас на зямлі і

іншага, як на зямлі, жыцьця не ўяўляе, – яно было не зусім “маладосцеўская”.

Была яшчэ адна прычына, чаму я аддаў апавяданьне ў “Полымя”. “Полымя” – старэйшы ў Беларусі літаратурны часопіс, і надрукавацца ў ім было тое самае, што здаць экзамен на сур’ённую пісьменніцкую прафесійнасць.

Чакаць сігналу з часопісу доўга не давялося. Пазваніў сам Іван Аляксеевіч і сказаў: “Зайдзіце, я прачытаў ваша апавяданьне”.

З пісьменнікам Янкам (пазней – Янам) Скрыганом я пазнаёміўся яшчэ ў студэнцкія гады. Чытаў ягоныя апавяданьні, ведаў, што ён, як і многія з яго творчых паплечнікаў, з меткай “нацыяналіст” у троццатыя гады быў сасланы ў Сібір, пасля разъянчаныя культуры Сталіна вярнуўся на Радзіму. Не скажу, што ягоныя апавяданьні тады мяне востра зачапілі. Усё праўдіва, шчыра, але роўна, гладка, а мне хацелася нечага большага, нейкай нечаканасці, нейкага, хоць маленъкага, скандалу. Гэта быў час, калі я адкрыў для сябе такога “скандаліста”, як Хэмінгуэй, і эмацыйнае ўздзеян’не ягонай прозы было вельмі моцным. У апавяданьнях жа Скрыгана “скандалаў” не было, ва ўсякім выпадку, я іх тады ня бачыў.

І вось я ў рэдакцыі “Полымя”. Сустракае мяне невысокі рухавы чалавек з жывымі быстрымі вачамі. Ён пасадзіў мяне насупраць – па другі бок свайго рабочага стала. Уважліва і хітравата, быщам ведаў пра мяне нешта такое, чаго іншыя ня ведалі, паглядаў на мяне. Пайшла гаворка. Сёння ўжо цяжка ўспомніць дэталі яе, але пра апавяданьне гаварылі мала. Іван Аляксеевіч зрабіў некалькі заўвагаў па мове, кшталту: чаму аўтар ужыў гэтае слова, а ня гэтае, хаяц можна і так, і так... Гаварыў ён памяркоўна, бяз націку і сваёй вышэйшасці. Пасля спытаў, адкуль я родам. Я сказаў, што магілёўскі ці бабруйскі, а яшчэ дакладней – клічаўскі. Уся гэтая адміністрацыйная цераспалосца была не мая фантазія, а ішла ўсыльед за дзяржаўным картадзяленнем, і мая родная Аколіца пераходзіла то ў адну, то ў другую вобласць. “А я думаў, што вы недзе з-пад Слуцку. Вельмі блізкая мова”, – заўважыў Іван Аляксеевіч. Я сказаў, што трэх гады вучыўся ў Слуцкім педтэхнікуме, ведаю і Слуцк і Старобін і

тамашнія гаворкі, але тое, што ў апавяданьні, – гэта клічаўска-аколіцкае. Пагадзіліся на tym, што Клічу – цэнтральная Беларусь і мова там таксама “цэнтральная”, хоць і не старобінская.

Тады я ня ведаў, што Слуцк для Івана Аляксеевіча быў першым жыцьцёвым універсітэтам, – ён вучыўся там у духоўным і рэальнym вучылішчах, у гімназіі, у сельскагаспадарчым тэхнікуме, – і ўсё гэта ні многа ні мала – шэсьць гадоў. А то б пагаварылі пра Чортай мосьцік, перакінуты цераз Случ, ён быў і пры маім педагогічнай, пра Трайчаны і яшчэ шмат пра што. Іван Аляксеевіч добра ведаў Слуцк дваццатых гадоў, я – Слуцк пяцідзесятых. Але Іван Аляксеевіч на такую гаворку не пайшоў, я таксама ня стаў яе развязваць, пра што пазней шкадаваў.

З той сустрэчы засталося ўражанье нечага вельмі да-верлівага, лагодна-дамашняга, а праз некалькі месяцаў я дзяржай у руках той важны тоўсты часопіс са сваім апавяданьнем.

Другая сустрэча запомнілася болей. Было гэта ў Карапішчавічах, здаецца, у 1971 годзе. Я тады пісаў “Раданіцу”, і ніколі мне так добра не працавалася ў tym утульным двухпавярховым коласаўскім доме. Была восень, з палёў ужо ўсё было сабрана, і зямля рыхтавала сябе да зімы – спакойна, з павуцінай, шчодрымі апенъкамі і птушыным перададлётным гоманам.

З таго заезду яркай падзеяй запомнілася зьяўленьне ў доме творчасці незнаёмай асобы – высокай, стройнай, у блакітных расклёшаных ледзь не на флоцкі манер штанах. Мода на жаночыя штаны ў Менску яшчэ толькі набірала разгон, і зьяўленьне дамы ў іх ня недзе ў горадзе на праспекце, а на лясных сцежках Карапішчавічай, сталася інтыгай, не зьвярнуць увагу на якую было немагчыма. У час сънедання-нядзя-абедаў, калі ў сталойку са сваіх закуткаў сцякалася пісьменніцкая брація, яе не было відно. Па ўсім, яна зяўлялася туды ці раней, ці пазней, а вось калі пісьменнікі растасоўваліся па сваіх кельлях, яна любіла выходзіць на шпацыр. Вакно майго пакою пазірала якраз на двор, мне добра быў відзён круты паварот выезду на шашу, і я неаднойчы бачыў, як яна нясьпешна прагулувалася па двары і далей – у бок машыннага гуду. Інтыгай было і тое, што

некалькі разоў побач з ёй я заўважаў Івана Аляксееўчы. Вядома, у тым не было нічога дзіўнага, болей – дзіўна было б, каб такая цікавая, ледзь не экзатычная кабета засталася без мужчынскай увагі ў мужчынскім атачэнні, але нешта выдавала, што паміж гэтай парай – высокая, строгая ў паставе і хадзе дама і невысокі, трошкі мешкаваты, з паставянным крутым паваротам галавы да субяседніцы, быццам ён увесь час стараўся зазірнуць ёй у очы, Іван Аляксееўч, – што паміж гэтымі дваймі нешта ёсьць ці павінна адбыцца. Па крайніх мерах, мне так падалося. Але ўсё гэта было мімаходнае, як пралёт над вёскай буслоў перад выраем, праляцелі – і забылася да наступнай вясны. Галава мая была занята сваімі творчымі пакутамі, трэба было канчаць апоевесыць, ды і дама ў блакітных клёшах неўзабаве перастала паказвацца ў дворыку і на дарожках. Яна зынікла гэтак жа непрыкметна, як і зъявілася.

Недзе пад канец гэтага асеньняга тэрміну хтосьці падаў ідэю, яна знайшла прыхільнікаў, і невялікая кампанія сабралася кругом цяпельца на сонечным прыгрэве ля невялічкага зарослага трысцянягом азярка. Былі там Ніл Гілевіч, Іван Аляксееўч, здаецца, Адамчык і аўтар гэтых радкоў. Восень была сухая, месца высакаватае, непадалёк ад магутнай разлапістай елкі. Агонь даваў цяпло, яму дапамагала цяпло ад зямлі і ад выпітага. Мы з Іванам Аляксееўчам сядзелі побач, і пасыля чарговай чаркі я сказаў яму нешта такое: “А я бачыў, як Вы съмела атакавалі гэтую даму з Ленінграду...” Сказана гэта было лёгка, з інтанаций, якай адпавядала настрою і выпадку, з жаданьнем хутчэй падражніць старэйшага чалавека, чым закрануць за жывое. Нас ніхто ня чуў, але Іван Аляксееўч пругка ўскінуў галаву, гарэзліва зірнуў на мяне і, ніколькі не сумеўшыся, пажаваўшы губамі, сказаў: “А хула ж...”

Прызнаюся, такая хлапчукоўская рэакцыя і гэты фрэвольны адказ былі для мяне нечаканымі, ды і пытанье было надта далікатнае, і я не знайшоўся, што сказаць далей. Вялікі “стыліст” і моўны законьнік Ян Скрыган адным гэтым словам раптам павярнуўся да мяне зусім новай мужчынскай граньню. Нечага падобнага я мог чакаць ад сваіх равеснікаў, ад каго хочаш, толькі не ад Івана Аляксееўчі. Чалавеку

далёка за шэсцьдзесят, усё мякка —“але, але”, і раптам: “А хула ж...” Вось вам і дзядзька Скрыган...

Зноў час, зноў гады... Здарылася так, што ў Доме літаратаў на нейкім юбілейным застолілі мы з Іванам Аляксееўчам апынуліся побач. І я асыцярожна напомніў Івану Аляксееўчу пра Карапішчавічы і пра ту ўсімі падобную ленінградку і ўжо без дыпламатый, начыстую спытаў, ці было ў іх што-небудзь сур’ёзнае, ці гэта мне толькі падалося. Іван Аляксееўч шчыра і з нейкім сумам прызнаўся: “Было, Анатолька, было...” І гэтым разам гаворка далей не пайшла, ды і пытаўся я хутчэй для заахвочванья нейкай сваёй, можа, і ня надта далікатнай цікайнасці.

Далей. Часопіс “Нёман”. Я ў рэдакцыі. Кароткі стук у дзвіверы. І цішыня. Іду да дзвіярэй, адчыняю. У паўцёмным калідорчыку Іван Аляксееўч: ці то сабраўся зайсьці, ці сабраўся адысьці.

– Іван Аляксееўч, што ж вы тут стаіцё?..

Заходзім у кабінет. У руках у Івана Аляксееўчы таўсты і, па ўсім, цяжкі партфель. З такім ці выпраўляюцца ў дарогу, ці вяртаюцца з леціща. Іван Аляксееўч садзіцца, абняўшы яго, як дзіцятка.

Якраз незадоўга перад тым выйшаў чарговы нумар “Нёмана” з падборкай Скрыгановых апавяданьняў. У рукапісе было напісаны і – адпаведна – перайшло на друкаваныя старонкі, што пераклад зроблены аўтарам. Аўтар-самаперакладчык – тут не было нічога дзіўнага. Беларуская і руская мовы наколькі блізкія па славянскіх каранях, настолькі адрозныя па гісторыі развіцьця, бытаваньня народаў. І факт гэтай блізкасці для некаторых недалёкіх перакладчыкаў (і псеўдавучоных) часта раўняўся тэзісу *аднолькаўасці*, нават болей – аўтэнтычнасці моў. Ішло далей: ёсьць руская мова, а беларуская, украінская – гэта яе адгалінаваньні, дыялекты, і там танцуй, як хочаш. Каб пазбегнуць розных казусаў, некаторыя пісьменынкі (якія даражылі сваім імем і словам і добра валодалі і адной і другой мовамі) ролю талмача бралі на сябе. А чаму гэтага ня мог зрабіць Ян Скрыган?.. Столікі гадоў у Расіі, Сібіры, сярод рускіх... Я прачытаў пераклад, парадаваўся за добрую рускую літаратурную мову, падпісаў у друк. І... пацягнула мяне да беларускіх

арыгіналаў пісьменьніка. Дзякаваць Богу, далёка шукаць іх ня трэба было. У мяне быў падораны Іванам Аляксеевічам двухтомнік:

“Анатолю Кудраўцу

За тое, што з самага пачатку ведаю Вас, што Вы не съяшаючыся ўмееце рабіць – вельмі сардэчна. Ян Скрыган.
6.03.86.”

Чытаў чытанае некалі – што ў студэнцтве, што пазней, – хадзіў па жыццёвых “кругах” пісьменьніка: “Парог”, “Світанак”, “Трывогі”, “Спасціжэнне”, – і лавіў сябе на думцы, нібыта чытаю новыя, невядомы мне творы. Уражаныні ад цяперашняга і даўняга прачытання не супадалі. Болей – цяперашня пярэчылі тым, даўнім. У “цяперашніх” апавяданьнях было і блізкае маёй душы пэтычнае бытавое напаўненне, і драматычныя жыццёвыя канфлікты, пра ўсё гэта расказвалася спакойна, ашчадна, можа, нават скрупа, але ў той меры, як таго патрабавала выбраная аўтарам сітуацыя, яго даверлівая інтанцыя. Там не было сканструяванага літаратурнага “скандалу”, які некалі так спакушаў маю маладую душу. Скрыгану гэта было не патрэбна. Сапраўды, у жыцці скандалаў аж залішне. Яны могуць прысутнічаць і ў літаратуры, і павінны прысутнічаць, без канфліктаў літаратура мярцвее, як гніючае возера пад раскай, але зноў жа прысутнічаць як рухавік жыцця, а не як пэўная канструкцыйная зададзенасць.

Гавораць: ня ведаеш, дзе знайдзеш, дзе згубіш. І, як часта бывае ў жыцці, гэтым разам у “Нёмане” не абышлося без скандалу. Сапраўднага, жыццёвага. Мінула дзён з дзесяць пасля выхаду нумара з апавяданьнямі Яна Скрыгана, і ў рэдакцыю прыйшоў ліст з Ленінграда ад нейкай Ідалі Кананец. Яна пісала, што рэдакцыя пакрыўдзіла яе: надрукаваныя ў часопісе апавяданьні Яна Скрыгана на рускую мову пераклада яна, і яна просіць, каб часопіс паведаміў пра гэта чытачам.

Гэта ўжо быў інцыдэнт, скандал, якіх ня любіць ніхто.

Я і па сёньняшні дзень ня ведаю, што сталася прычынай таго непаразумення, можа, яна ляжала ў вобласці творча-сямейнай кансыпірацыі Івана Аляксеевіча, можа, у нечым іншым. Перамовы з аўтарам апавяданьня і пе-

ракладчыцай вёў заўсёды дыпламатычны і разважлівы загадчык аддзелу прозы Уладзімір Жыжэнка. У адным з бліжэйшых нумароў часопіс надрукаваў нешта традыцыйна-віціеватае: маўляў, па віне рэдакцыі выйшла тэхнічнае накладка, аўтарам перакладаў трэба лічыць не..., а... і г.д. Рэдакцыя просіць прабачэння ў перакладчыцы за “тэхнічную” пагрэшнасць. Болей прэтэнзіяў з Ленінграду не прыходзіла.

І цяпер, калі зайшоў Іван Аляксеевіч, я баяўся, што ён пачне нешта тлумачыць, а яшчэ страшней – апраўдвацца, чаму і як тое магло стацца.

Але Іван Аляксеевіч спакойна сядзеў на крэсьле, абняўшы свой пузаты партфель, хі travata пазіраў на мяне і маў чаў. Маў чаў і я. Так працягвалася некалькі хвілінаў. Я адчуваў, што ў прыходзе Івана Аляксеевіча ёсьць нейкая інтрыга, і чакаў.

Нарэшце ён кіўнуў галавой на дзъверы і спытаў:

– А яны замыкаюцца з сярэдзіны?

– Замыкаюцца.

– То замкні.

Іду да дзъвярэй, паварочваю ключ у замку.

Іван Аляксеевіч падыходзіць да стала, рашуча ссоўвае на адзін бок рэдакцыйныя паперы, на ачышчаную плошчу ставіць партфель, засыцілае стол папяровымі сурвэткамі, дастае хлеб, марынаваныя гуркі, сала, каўбасу, па-гаспадарску раскладвае, апошній дастае пляшку каньяку. Усё гэта робіць па-дзелавому пасыядоўна, сур’ёзна і моўчкі. Калі настольны нацюрморт быў гатовы, Іван Аляксеевіч запытальна падымае на мяне очы. Адчыняю сейф, дастаю адтуль дзъве чаркі і стаўлю побач з пляшкай. Зноў жа бяз словаў. Нашы позіркі сустракаюцца, і мы пачынаем съмяяцца. Лёгка, шчыра, быццам вызваліліся ад ліпкага душэўнага павуціння.

Іван Аляксеевіч налівае чаркі:

– То я прыйшоў сказаць дзякую за публікацыю.

“Дзякуй” заўсёды добра, а пры такой сітуацыі і надта добра.

На нейкім этапе “дзякаваньня” я спытаў у Івана Аляксеевіча, хто гэтая ягоная перакладчыца. Пераклады добрыя,

высокапрафесійныя, з тонкім адчуваньнем душы твора, з беражлівым, нават трапяткім падыходам да кожнага аўтарскага слова.

— Вам так падалося?.. — узрадавана ўстрапянуўся ён.

— Так яно ёсьць. А пытаюся таму, што ўпершыню сутракаю гэтае прозывішча.

— А вы яшчэ не здагадаліся? То гэта ж *тая* ленінградская асоба.

Пазней я прачытаю адно невялічкае апавяданье Яна Скрыгана, у якім апісвалася калізія, вельмі блізкая да той, съведкам якой я некалі быў у Каралішчавічах. У апавяданні Іван Аляксееўіч не захацеў мяніць нават імя герайні. Яно было такое ж, як і ў ленінградкі ў расклёшаных штанах, і дало назуву апавяданню — “Ідалія”. Значыць, Іван Аляксееўіч вельмі даражыў гэтым іменем.

Тады ж, у рэдакцыі, перш чым пайсьці, Іван Аляксееўіч дастаў з партфелю вялікі пакунак, загорнуты ў газету і перавязаны крыж-накрыж тоўстым вераўчаным шнуром, спытаў: “Анатолька, можна, я пакіну ў цябе вось гэта?..” Чаму ж няможна, сейф вялікі. Я паклаў пакунак у сейф.

Праз некалькі месяцаў Іван Аляксееўіч зайшоў зноў: “Можна, я дадам “туды”?..” Нешта дадаў, зноў завязаў вузлом... Пасыля заходзіў яшчэ і яшчэ. Я адчыняў сейф, дастаў пакунак. Іван Аляксееўіч развязаў яго, нешта дабаўляў, старанна загортваў у газету, пераціскаў вераўчаным бантам, і пакунак зноў хаваўся ў сейф. Потым такіх пакункаў стала ўжо два...

Тым часам “Нёман” падрыхтаваў і надрукаваў новую нізку апавяданняў Яна Скрыгана. У Івана Аляксееўіча зьявілася яшчэ адна канкрэтная прычына зайсьці ў рэдакцыю, што ён і зрабіў. Праўда, гэтым разам ён не прынёс нікіх дадаткаў у свае пакункі і быў не такі гаваркі, як заўсёды. Раптам прыпомніў маё апавяданне “Съмерць нацыяналіста”, не задоўга перад тым надрукаванае ў газетеце “Літаратура і мас-тацтва”. Спытаў: “Чаму вы яго так назвалі?” Уесь час нашага знаёмства Іван Аляксееўіч называў мяне Анатолька, але на Вы.

Пра гэтае апавяданне мне гаварыў шмат хто, але ніхто такога пытанья не задаваў.

— А што, вам не падабаецца загаловак? — у сваю чаргу спытаў я.

— Не, я проста так... — адказаў Іван Аляксееўіч. Падумай і дадаў: — Съмерць нацыяналіста... Можа, і так...

Я адчуваў, што пытанье ўзынікла ня “проста так”, відаць, яно было выкліканы нейкімі сумненнямі, але Іван Аляксееўіч перавёў гаворку на іншае. Сказаў, што ў тых пакунках — ён паказаў вачыма не сейф — частка ягонага архіву: варыянты апавяданняў, перапіска з вядомай мне ленінградскай асобай і што ён прыйшоў, каб забраць усё і спаліць. Праўда, гаварыў ён гэта без катэгарычнай упэўненасыці. Адчувалася, што ён і сам да канца не рашыў, як быць. Я пачаў адгаворваць яго ад такога рашучага кроку. Ня ведаю, чым я пераканаў Івана Аляксееўіча, але ён пагадзіўся са мной, пагадзіўся, як падалося, з нейкай палёгкай, нібыта я зъняў з яго плячэй вялікі цяжар. Адно ён дадаў: “Калі што, Анатолька, дык ты ведаеш, як усім гэтым распарадзіцца...”

Ніякіх канкрэтных пажаданняў на гэты конт ён не выказаў, і “Анатолька” пакінуў усё, як было: ляжаць пакункі ў сейфе і хай ляжаць.

У той момент я не прыдаў ягоным словам нейкага драматычнага значэння, якое магло стаяць і, відаць, ужо стаяла за імі. Перада мной быў Іван Аляксееўіч — рухавы, бадзёры, з маладымі хітрымі аганькамі ў вачах, з думкамі пра людскэ і вечнае, пра літаратуру і слова ў ёй, і пажартаваць умее, і чарку ўзяць, і пра жанчын пагаварыць, а што да заўтрашняга, да будучыні, то ўсе мы зямныя і ўсе пад Богамі...

“Калі што...” здарылася хутчэй, чым можна было чакаць. Праз паўгода ці трошкі болей Івана Аляксееўіча ня стала...

Развітваемся з ім у ягонай кватэры — суцішаным, з ваксова-прасьветленым тварам. Такі бывае лёд перад вясной на вялікіх рэках у марозныя зімы — і быццам бы празрысты, а з рознымі слаямі, і як цяжка ўбачыць у ім ідэальна-празрыстае. Я думаў пра трагічнасць ягонага лёсу і лёсу яго паплечнікаў — Дубоўкі, Звонака, Пальчэўскага, Хведаровіча, Шушкевіча, Грахоўскага і іншых, каго сталінізм кінуў у лядовыя высылкі, на пакуты і ізаляцыю, але каму пашчасыліва выжыць і вярнуцца на Радзіму. Яны выйшли

на сцяжыну беларускага нацыянальнага адраджэння ў дваццатыя гады і засталіся вернымі ёй да канца. Іх надламалі, але не зламалі. Але для мяне было загадкай, чаму нікто з іх, акрамя хіба Барыса Мікуліча, не захацеў напісаць пра тыя пакуты, праз якія ім давялося прайсці, і пра канкрэтных пасоннікаў тых пакут – і беларускіх калегаў-даносчыкаў, і лагерных канвойных камандзіраў.

Пытаўся я пра гэта некалі і ў Шушкевіча пасыля яго вяртаньня з высылкі. Здарылася так, што мы правялі з ім цэлую бяссонную зімовую ноч у Нясьвіжы, у адным пакой аднапавярховага неабагрэтага драўлянага дому, які называўся “Гасцініца”. У нас было шмат часу для размоваў. Станіслаў Пятровіч расказваў пра такія эпізоды жывіцця ў “ягонай” Сібіры, што валасы рабіліся жалезнімі, і я чакаў, што ў нейкі бліжэйшы час прачытаю пра ўсё гэта. Не прачытаў. Пытаўся я пра гэта і ў Скрыгана. Зноў жа, адказу не атрымаў. Праўда, Іван Аляксеевіч у сваім “крузе трэцім” сказаў так: “І ўсёды на сваім шляху сустракаў і добрых і благіх людзей. Найбольш добрых, і найбольш гэта помніш, бо на добрым вучышся сам... А благія – гэта як памылкі друку”. Сказана вельмі далікатна, надта далікатна. Я зразумеў: успамінаць яны ўспаміналі, а пісаць не хацелі.

Развівітачыся з Іванам Аляксеевічам, я ня думаў, што пройдуць гады, пакуль я набяруся съмеласыці дакрануцца да тых грубых вераўчаных вузлоў, якімі былі завязаны, перавязаны, перацінуты яго архіўныя пакункі.

Для гэтай съмеласыці я выбраў выходны дзень, калі ў рэдакцыі нікога не было. Адамкнуў сейф, дастаў пакункі. Наверсе першага ляжаў канверт з надрукаваным афіцыйным грыфам “Праўленне Саюза пісьменнікаў БССР” (Іван Аляксеевіч апошняя гады працаваў у апарце Саюзу пісьменнікаў). На чыстым белым полі канверта рукою Івана Аляксеевіча было напісаны: “Анатолю Паўлавічу. На сховань”.

Не “на схоў”, не “на сховы”, не “на захаваньне” – “на сховань”. Мовавед і мовалюб, і моватворца Скрыган заставаўся верны сабе.

Далей ляжалі пераклады апавяданьняў. Вялізныя лісты

ў школьнью клетку. “Порог”... Перагортваю апошнюю, 44-ю старонку. На адвароце напісана: “Пераклад Г. Скрыган”. Г. Скрыган – жонка Івана Аляксеевіча Ганна Міхайлаўна.

Далей пайшоў новы почырк, новая апавяданьні. “Гордосьць”, “Лунная ночь”, “Надпись на книге”, “Дом № 9”, “Мой сосед Иван Мележ”... Апавяданьняў, можа, пад дваццаць, можа, болей. Некаторыя напісаны чыста, як школьннае сачыненьне, у канцы некаторых пытаныні, пытаныні, пытаныні... То варыянты словаў, то варыянты фразаў. На кожнай старонцы – дзе алоўкам, дзе чырвоным ці нават зялённым чарнілам – праўкі: нешта вык雷斯цівалася, нешта замянялася. Адно кінулася ў вочы: графалагічная блізкасць почырку аўтара і перакладчыцы. У канцы некаторых апавяданьняў ці то подпіс, ці то аўтограф “Ідалия”.

У другім пакунку сярод перакладаў лісты, паштоўкі – дзелавыя, віншавальныя. Пачыналіся яны словамі, права на якія маюць блізкія людзі: “Ян”, “Яничек”, “Ян Алексеевич”...

Па інерцыі я прачытаў некалькі такіх эпісталаў, пакуль не зразумеў, што ў лістах побач з творчымі пытанынямі ішло нешта другое, можа, болей важнае, чым гэта: трэба там коска ці коска з працяжнікам, слова “суждения” ці “доводы”, і яно датычылася толькі дваіх – яе і яго – і ўлазіць сюды некаму трэцяму было і непрыгожа і грэшна.

Трэба было шукаць чалавека, які некалі пісаў гэтыя пасланыні. Чалавек гэты жыў ціпер ужо не ў Ленінградзе, а ў Санкт-Пецярбургу. Знайсьці яго было не так і цяжка. І вось Ідалія Ігнатаўна прыехала ў Менск, і мы сустрэліся ў Доме літаратара.

Высокая, строгая, стройная дама. Калі б адкінуць психалагічныя рэфлексіі – усё ж прайшло больш за трыццаць гадоў, – і вярнуцца ў тыя Каралішчавічы, я мог бы паклісьціся, што яна засталася такай, як была тады. Толькі тады я бачыў яе здаля, з акна свайго пакою, у вуалевым тумане ляснога акружэння, а тут мы сядзелі насупраць, за адным столом.

Далікатнасць, годнасць, адкрытасць... Божа мой! У яе захоўваецца болей за тысячу лістоў Янкі, Яна, Івана Аляксее-

віча. У тых лістах і Блок, і Дастанскі, і Мележ, і Пальчэускі, і шмат іншых людзей, з кім лёс звязаў Скрыгана і пра каго ён хацеў расказаць і расказаў людзям. Лёс гэтых людзей самым вострым чынам стаўся і лёсам ІдаліІ Гнатаўны.

Думаю, нас яшчэ чакае сустрэча і з тымі лістамі, і з тым, што ў іх.

Я дзівуюся, адкуль у ІдаліІ Гнатаўны такое шчымлівае чуцьцё да беларускага слова. Пакуль не даведаўся, што родам яна з Сеніненскага раёну (павету) Віцебскай вобласці. Яе бацька, Гапаў Ігнат Сяргеевіч, быў дырэктарам Машканскай сярэдняй школы, у якой вучыліся Пётр Машэраў, Анатоль Вялюгін, Аляксандр Гаравец – лётчык, Герой Савецкага Саюзу. Яе скончыла і Гапава Валянціна Ігнатаўна, родная сястра ІдаліІ Гнатаўны, удзельніца абароны Ленінграду, дасьледчыца творчасці Элізы Ажэшка і Янкі Купалы, польскай і беларускай “вясковай” прозы... Вось яны, жывыя чалавечыя і моўныя лініі: Слуцк – Сянно – Санкт-Пецярбург... Лініі, якія маюць даўнюю гісторыю, даўнія традыцыі, зынітаваныя людскім лёсамі.

Я вярнуў ІдаліІ Гнатаўне яе частку пакунку з сейфа са спадзеўкай, што калі-небудзь, а можа, і ў нейкі бліжэйшы час, мы зможем прачытаць старонкі з “дзелавой” і “недзелавой” перапіскі гэтых двух глыбокіх, цікавейшых людзей. Лёс звязывае вузлы, ён іх і развязвае.

З дачкой Івана Аляксеевіча Галінай, якая больш чым хто і трывожыцца, і апякуецца надрукаванай і ненадрукаванай бацькавай спадчынай, мы сустрэліся ў тым жа Доме літаратара. У дачкі заўсёды ёсьць шмат што расказаць пра любага бацьку. Так было і тут.

У апошнія свае гады Іван Аляксеевіч шмат працаваў: съпяшаўся дарабіць недароблене, дапісаць недапісане, сказаць нясказанае. Галіна Іванаўна прынесла з сабой цэлую папку ненадрукаваных твораў Івана Аляксеевіча – тое, што пасыпела адабраць і падрыхтаваць да друку. Большасць з іх – гэта невялікія аб’ёмам эсэ-успаміны, расказы пра блізкіх і не зусім блізкіх людзей, з кім жыцьцё сутыкала яго ў Менску і ў выгнаныні. Гэта не нейкі строгі храналагічны жыцьцяпіс, а, хутчэй, “карцінкі з выстаўкі”, дзе “выстаўка” – то Беларусь, то чужына, Сібір, “зона” і яе зако-

ны, а “карцінкі” – людзі, “зэкі”, іх начальнічкі і памагатыя начальнічкаў.

Янка Скрыган – майстар псіхалагічнага партрэту: некалькі скажаў, некалькі штрыхоў – і вось ён, жывы чалавек ці “чалавечак”, а то і зусім нешта горшое. Адзін маленьki успамін так і называецца: “Нелюдзі”. Гаворка ў ім ідзе пра двух персанажаў: адзін – блізкі менскі сябар, паэт і, як выявілася, адначасова правакатар, другі – дзяржаўны съледчы і зноў жа – правакатар. Але і ў гэтым успаміне, аддаўшы абодвум жорсткае, але заслужанае імі слова “нелюдзі”, называць іх прозвішчы Іван Аляксеевіч ня стаў. Думаю, у яго праста не паднялася рука звязаць съвятыя скрынаўскія пісьмены з гэтымі, як ён іх называў –“нелюдзямі”, і тым самым прынізіць сябе.

Да такой думкі мяне прывяло тое, што некалькі гадоў таму было ўтворана з беларускімі літаратурнымі часопісамі, калі ўлада аднымі махам вырашила пазбавіцца ад галоўных рэдактараў, аўтарытэтных пісьменнікаў, якія мелі сваю літаратурную сілу, сваё бачанье людзей і падзей.

У “Нёман” развольная “камісія” прыйшла ў час, калі галоўны рэдактар пасля інфаркту ляжаў ў рэанімацыі і вагі яго будучага – жыць ці ня жыць – былі на далонях Господа. Нейкія чыноўныя стаўленікі – няхай сабе! Ім плацяць – яны робяць, але дзіўна было бачыць сярод членаў гэтай “камісіі” вядомую літаратарку, здавалася, не абдзеленую ні ўвагай крытыкі, ні пасаднай увагай. А яшчэ болей дзіўна было, што гэтай сваёй новай ролі яна нібыта не стыдалася, наадварот, выглядала ўпэўненай і задаволенай.

Падумалася тады: гісторыя развязваеца не па сыпіралі, як тое съцвярджаюць філосафы, а ходзіць, як съляпы конь, па крузе. Адразу на памяць прыйшла сумная паралель: 30-я гады, у адным пакой купалаўскага дому дактары стараюцца ўратаваць Купалу пасля нядаўнай спробы самазабойства, а ў другім пакой “калегі” ў пагонах і без пагонаў робяць шмон у ягоных рукапісах. То былі тыя, трыццатыя, якія кінулі і Янку Скрыгана ў сібірскія нетры і пра якія ён ня надта любіў успамінаць. Падумалася яшчэ: а ці захочацца нам успамінаць пра наши дзевяностыя і паслядзвяностыя гады і ці падымецца рука выпісваць прозвішчы “членай” усялякіх і розных

“ліквідацыйных”, “ідэалагічных” і іншых камісіяў? Хутчэй за ўсё, тут мы падгримаєм Івана Аляксееўіча.

І вось дарога ў бок Слуцку. Ездем у Балгавічы – праз Шышчыцы, Грозаў. За рулём дачка Вераніка. Мне падабаецца, як яна па-жаночы прыгожа і ўпэўнена кіруе машынай. На заднім сядзеніні жонка, Любоў Захараўна. Балгавічы – яе радзіна, яе Радзіма. Недзе блізка павінны быць Труханавічы – месца, дзе нарадзіўся Ян Скрыган. Зварочваем з зацененай прысадамі магістральнай шашы, уяджаем у доўгае сяло. Сяло як сяло – з новымі і старымі хатамі, з магазінам. Людзей не відно, як і дымоў з комінаў, хоць і позняня раніца. Не, з двара выходзіць мужык. Спяняем машыну. Пытаемся, ці захавалася сядзіба Скрыганоў, а калі захавалася, то дзе яна. “А вунь яна. Вы не даехалі ўсяго тры хаты. Толькі там цяпер нікога няма. Жыла пляменьніца пісьменьніка, захварэла, прыехаў сын і забраў. Наперадзе зіма, халады”.

Хата пад тольлю, старой, пабялелай. Прасторная – з двумя выходамі – на вуліцу і ў двор. Ля хаты калодзеж. Нізенькая брамка не замкнутая, не завязаная. Так – нейкая засаўка. Заходзім у двор. Закінуты, недагледжаны. Відно, што няма дзелавой мужчынскай рукі. За хатай склеп пад ясенем, па ўсім, карэнъне ўжо разбурыла той склеп. Хлеў. Магутная, ці ня з дзедаўскіх часоў калода пад паветкай. Колькі на ёй было сечана-перасечана. За хлявом – стary дуб. Густы зьдзічэлы сад. На адной са старых сыліваў чорнае сарочае гняздо. На зямлі шмат парэзаных гарбузоў. Семкі выбралі, а астатніе кінулі, скарміць не было каму. Так і валяюцца, гніюць. Вяртаемся на вуліцу, зноў зачыняем весьнічкі, закладаем засаўку. Садзімся ў машыну, быццам уцякаем ад саміх сябе.

Сынегу няма. Палі роўныя, чиста прыбраныя, то шэрыя, то чорныя, то зусім зялённыя. Як вясной. Здаецца, трошкі сонца – і ўсё пойдзе ў рост. А на дварэ лістапад. Лістапад 2004-га.

Праз год Ян Скрыган адзначаў бы свой стогадовы юбілей.

2004, сінегдань.

Справа № 33556

Для мяне гэтая гісторыя пачалася недзе ў сорак другім ці сорак трэцім годзе. Што гэта пачатак “нечага”, што некалі будзе напісаны ці запісаны, тады я ня ведаў і ведаць ня мог. Было мне тады гадоў пяць, ішла вайна.

І нават значна пазней, калі я даведаўся пра дэталі гэтай страшнай, хаця, наогул, звычайнай для сталінскіх часоў гісторыі і ў мяне зьявілася жаданьне расказаць пра яе, я ня ведаў, што гэта будзе так цяжка.

Не адзін раз падступаўся да матэрыялу і столькі ж разоў

адступаў, як спартсмен, прымерваючыся да высока ўзынятай рэйкі. Нешта не давала сесыі за пісьмовы стол і пачаць расказ па парадку – факт за фактам, эпізод за эпізодам. Як гэта робіцца звычайна.

Можа, таму, што я зазірнуў у очы галоўнага героя апавядання – у яго яшчэ жывыя очы, у якіх ужо застыў цень чорнага магільнага холаду. І хоць очы гэтых глядзелі на мяне з фатаграфіі, мне не хацелася лішні раз сустракацца з імі. Здаецца, нямала пажыў, нямала перажыў, і гады і вопыт павінны былі дапамагчы пераадолець гэтую так званую “сэнтыментальшчыну”, але... я не хацеў лішні раз глядзець у гэтых очы. Я баяўся іх!..

Этая абстрыжаная, як у катаржніка, галава, абыспаны жорсткім шчачыннем твар, моцна съцягтыя вусны. І гэты пранізлівы позірк. Чалавек хоча сказаць нешта такое, пра што ён ужо ведае, а мы ня ведаем. Гэта быў позірк ужо адтуль – з таго сьвету. Што хоча расказаць ён – мне, вам, усім?..

З-пад чорнага казённага халату відна белая сподняя кашуля з круглым каўняром.

У руцэ – нумар. Гэтая вялікая грубыя пальцы, тоўстыя пазногці. Гэтая дужая рука ўмелая дзяржаць і сякеру, і касу, і ручкі плуга. І як асьцярожна, быццам перыну, трymае яна гэты кавалачак кардону з напісаным на ім нумарам – 81.

Так трymаюць паміナルную царкоўную сьвечку.

Очы ведаюць, што азначае гэты нумарок. Гэта нумар съмерці.

Дык вось. “Справа № 33556”.

Звычайнай судовай справа, якія заводзіліся на “ворагаў народу” ў трыццатыя і ў паслятрыццатыя гады. Заводзіліся тысячамі, дзесяткамі тысячаў і пільна захоўваліся ў сейфах КДБ (НКВД). Ні даждж, ні пажар, ні вайна, ні бамбёжкі не павінны былі перашкодзіць іх “захаванасыці”. Гінулі людзі, руйнаваліся гарады, зынішчаліся цэлыя народы, а “справы” захоўваліся.

Так было і з гэтай “справай”. Чырвоная Армія адступала ў 1941 годзе і наступала ў 1944-м, і разам з ёй “адступала” і “наступала” гэтая “справа”. І засталася жывая.

Радавацца тут ці плакаць? Слова “радавацца” ў гэтым выпадку не зусім прыдатнае, але... Дзякуючы таму энкаўдэшнаму прынцыпу “захоўнасці” мы сёньня даведаліся горкую праўду, якая доўгія дзесяцігоддзі была скавана за жалезнімі дзвіверцамі з надпісам “Зусім сакрэтна”.

Даведаліся праўду, і паколькі ў лепшы бок ужо нічога паправіць нельга, то хоць паплакаць, памаліцца за душу гэтага чалавека і тысячы душаў такіх, хто мог бы яшчэ жыць і радавацца жыццю. І расказаць пра ту ю жудасную праўду. Каб яна стала навукай тым, хто ідзе, хто прыйдзе ўсыход за намі.

Гісторыя – гэта закансерваваная памяць. А памяць бывае і лёгкая, і цяжкая. Лёгкая, калі ўспамінаеца нешта добрае, прыемнае, што жывіцца съветлымі імгненнямі мінулага і жывіць сёньняшні аptymіzm. Цяжкая – калі і вяртацца да яе ня хочацца, калі кожнае такое вяртаньне – новыя боль, новыя пакуты і... новыя страхі: а раптам гэта не ўспамін, а реальнасць – сёньняшня ці заўтрашня?

І не вяртацца таксама нельга: на дарозе той памяці ляжаць камяні, з якіх вырастает будучыня. Якая яна будзе: съветлая ці яшчэ болей цёмная, лёгкая ці яшчэ болей цяжкая? Усё наперадзе і ўсё ў трывожнай невядомасці.

Калі верыць друку, у Расіі доступ у сковішчы, дзе знаходзяцца такія “справы”, адкрыты. У нас жа, у Беларусі, усе гэтыя “справы” працягваюць захоўвацца за съцяной усё той жа сакрэтнасці і недаступнасці. Хоць сёньня кожная такая “справа” – гэта не болей чым скрынка з прахам, і хто, як не сваякі, не блізкія людзі маюць права распарадзіцца ім, як таго патрабуюць народная традыцыя, логіка і перасыцярога.

Недзе ў канцы вайны, где ў сорак трэцім ці сорак чацьвёртым, будучы ў хаце дзядзькі Міколы, я звярнуў увагу на фатаграфію, што вісела на съцяне недалёка ад кута з іконай. Дзядзька Мікола, ён жа Мікалай Хведаравіч Кудравец, – малодшы брат майго бацькі і бацька маіх браценікаў і, можна сказаць, равеснікаў, Вовы і Шуры, – адзін на паўгода старэйшы за мяне, другі – на паўгода малодшы.

Жылі мы ў Аколіцы на адным пасёлку, і хаты нашы стаялі ў нейкай сотні метраў адна ад другой. Дружба браценікаў была ледзь не аднасямейная: мы разъбягались на ноч, каб з раніцы зноў разам рашаць агульныя, як нам тады здавалася, вельмі важныя задачы.

Фатаграфія... Яна была вялікая, сантиметраў дваццаць на троццаць, наклееная на цвёрдую цісьнённую кардонку, пад шклом, у драўлянай рамцы. У цэнтры фатаграфіі сядзелі паважны шырокабароды дзед і баба ў клінам завязанай хустцы, ззаду за імі і па баках стаялі малады мужчына з прымым цвёрдым позіркам, хлапчук гадоў сямі і дзячына з роўна падстрыжанымі валасамі.

З усіх, хто быў на той фатаграфіі, я ведаў толькі аднаго чалавека – дзячыну. Гэта была ўцётка Поля, маці Вовы і Шуры, маладая, яшчэ да замуства.

Фатаграфія як фатаграфія, але было ў ёй тое, што не магло ня кінуща ў очы. На заднім плане паміж галовамі дзеда і бабы ўзвышаўся, быццам стаяў на падстаўцы, малады белатвары джэнтльмен у дарагім касцюме, пад гальштукам. І па касцюму, і па белым “гарадскім” твары і ўпэўненасыці чалавека было відаць, што ён “чужы” ў гэтай сельскай кампаніі, што ён “уманціраваны” ў гатовую ўжо фатаграфію.

– Гэта маміна дулебенская радня, – сказаў Шура і патлумачыў, што шырокабароды дзед – гэта ягоны прадзед Мартын, бабка ў хустцы – ягоная жонка Домна, далей стаялі дзед Аляксей і ягоныя дзеци – “мама Поля і дзядзька Міша”. На гэтым тлумачэнні скончыліся.

– А гэта хто? – спытаў я, паказаўшы на чалавека пры гальштуку.

– Гэта Барыс, брат дзеда Аляксея, – адказаў Шура і, крыху падумаўшы, дадаў: – Яго тут няма, ён даўно зъехаў у Амерыку.

Цікаўнасць мая была задаволена, хачы слова “Амерыка” гаварыла мне толькі тое, што гэта дзесяці вельмі далёка, – далей, чым наш раённы Клічаў ці Бярэзань, ці Бабруйск, а магчыма, і Магілёў, – гарады і пасёлкі, назвы якіх не-не дый чуліся ў размовах дарослых.

Як я даведаўся пазней, у адным з лістоў з Амерыкі Ба-

рыс папрасіў брата свайго Аляксея, каб той прыслаў агульную сямейную фатаграфію і каб на ёй быў ўсе: і бацька з маці, і брат з сям'ёй. Яму паспалі тое, што было: невялікі здымак, зроблены заезджым фатографам. Праз некалькі месяцаў фатаграфія вярнулася назад, але ўжо ў тым варыянце, які я ўбачыў. Барыс хацеў быць разам з раднёй і ўманціраваў сябе ў дулебенскае сямейнае фота.

Рамка з той фатаграфіі яшчэ нейкі час вісела на съяне, потым яе ня стала. Як і калі гэта адбылося, я не заўважыў, як і шмат чаго яшчэ, да чаго ў мяне тады не было жывой цікавасці. Цікавасць зъявілася пазней.

Жыцьцё ідзе сваімі пуцяўкі і часта выпадкова ці не выпадкова зноў вяртае нас туды, адкуль мы, здавалася, пайшли назаўсёды.

Так было і ў гэтым выпадку.

Скончылася вайна. Мы расылі, набіраліся розуму і граматы. Шура паступіў у Калінінградскую “маражодку”, не прыжыўся там па стане здароўя, паехаў у Караганду “калоць вугалёк”. Аказваецца, рабіць гэту работу здароўе дазваляла... Завочна скончыў юрфак універсітэту ў Казахстане, вярнуўся з сям'ёй у Беларусь, у Магілёў. Я пайшоў сваёй дарогай – з пяром і паперай, з газетамі і кнігамі.

Аднойчы пры сустрэчы, гадоў пятнаццаць таму, Шура (ён жа Аляксандр Мікалаевіч) нібы між іншымі сказаў:

– Ведаеш, я праводзіў адно рассыльданыне і раскапаў (я даўно шукаў яе) “справу” дзеда Аляксея. Страшная справа. Страшная праста па-чалавечы: жыў нармальны мужык, добры гаспадар, і вось аднойчы прыязджаюць, руки за сыпіну і павезылі. І ўсё, і канцы...

Гаворка гэтая тады чамусыці засталася без працягу. Ішлі гады. Час ад часу мне ўспаміналіся Шуравы слова, расло жаданыне пазнаёміцца са “справай” дзеда Аляксея. Але, як гэта часта бывае, усё неяк не атрымлівалася, – то не хапала часу, то перашкаджалі бягучыя клопаты. Нарэшце настай момант, калі я сказаў: “Усё!”, пайшоў на аўтавакзал, узяў білет і сеў у аўтобус Менск – Магілёў. Дарога нядоўгая, дзівесьце кіламетраў, але гэта чатыры гадзіны язды, ёсьць час падумаць, паразважаць.

І пра такое...

Калі ісьці з Аколіцы на станцыю Нясята, цераз якую бягучь цягнікі з Асіповічаў у Магілёў і назад, ніяк не мінеш Дулебню. Вялікае сяло расцягнулася кілометры на два. Ісьці можна або па вуліцы, зазіраючы ў кожны двор, або па дарозе, што цягнеца паarelельна вёсцы за гародамі.

Сяло як сяло, хата да хаты, як плячо да пляча, кожная нечым падобная на суседнюю, але нечым і адрозная, хоць, магчыма, і не тым яркім знакам, што адразу кідаецца ў очы.

Калісьці ў Дулебні было два ветракі. Адзін стаяў на ўзгорку ўбаку ад вёскі, праваруч ад дарогі, другі – у самой вёсцы, на ўзгорку над рэчкай Дулебенкай, вечна абкладзенай, як белымі падушкамі, незыпічонымі лянівымі гусямі.

Спачатку ня стала ветрака за вёскай, адбылося гэта, здаецца, недзе адразу пасълья вайны. Але той, над Дулебенкай, працягваў махаць крыллямі: нешта малоў. Потым, прытарможаныя няспраўнасцю, замерлі і яго крыллі, але крыжападобны сілуэт яшчэ некалькі гадоў узвышаўся над вёскай і навакольлем, ачалавечваючы падабенствам на раскрыжаванага Хрыста нябесную блясконцасць і надаючы вёсцы сваю адметнасць. У бліжэйшых сёлах ветракоў не было.

Нарэшце ня стала і гэтага ветрака. Мужыкі разважылі цвярэоза і практична і разабралі яго: навошта каб гніло здаровае дрэва? Ветрака ня стала, і вёска страціла штосьці вельмі важнае, харктэрнае, як чалавек, які адзін на ўсю ваколіцу насіў модны каплялюш і раптам, як усе, надзеў кепку.

Дулебня, Дулебы, Дулебенка... Адназначнага тлумачэння паходжаньня гэтых назваў – а сустракаюцца яны ў Клічаўскім, Бярэзінскім і іншых раёнах Беларусі – няма. Большасць вучоных схіляюцца да думкі, што назвы гэтых мяркуюць пачатак ад стараславянскага племя дулебы, якое жыло калісьці ў вярхоўях Буга і Прывіці. Як гэтых назвы з Прывіці і Буга перакінуліся на Клічаўшчыну ці Бярэзіншчыну – загадка.

Сям'я Паўлоўскіх жыла недалёка ад сярэдзіны Дулебні. Двор з хатай, хлявамі і іншымі неабходнымі для вясковага жыхара будынкамі. Спачатку гаспадаром двара быў Паўлоўскі Мартын, а пасъль яго съмерці стаў старэйшы сын Аляксей.

Двор як двор, нічым не выдзяляўся ён сярод падобных.

Хіба што гаспадаром, Аляксеем Мартынавічам – чалавекам вялікай сілы і крутога характару. Што задумаў – тое зробіць, што думае – тое скажа, і скажа так, што ўсім запомніцца.

Двор зынешнє не выдзяляўся сярод іншых двароў Дулебні, але жылі Паўлоўскія багацей і мацней за іншых. І ўставалі як быццам не раней, і клаліся не пазней, але пасыпвалі зрабіць болей і лепей за іншых. У суседзяў агурочнік яшчэ толькі пачынае сівяціцца жоўтымі зорачкамі, а Аляксей ўжо зьбірае зялёны ўраджай; суседзі толькі адсеяліся, а ў яго пасыпела ўжо маладая бульба. Шчыльна напакаваныя кашы грузацца на воз, і ўсё гэта – у Бабруйск: туды хоць і далей, чым у Клічаў ці Бацэвічы, кіламетраў сорак, але і капейка лепшяя. Вёз усё гэта Аляксей на кірмаш і вяртаўся адтуль таксама не з пустым возам – вёз гасыцінцы жонцы і дзецям, і пра сябе не забываўся.

Дзяцей было двое: дачка Поля, 1919 году нараджэння, і сын Міша, 1925 году. Першая жонка Настасся Антонаўна, маці дзяцей, памерла ў 1927 годзе, згарэла ад сухотаў. Нейкі час Аляксей жыў адзін. Нялёгкі жаночы воз цягнулі на сабе маці Домна Сямёнаўна ды малая Поля, пакуль добрыя людзі не сасваталі жанчыну з недалёкай вёскі Максімавічы. Жыцьцё з новай жонкай не заладзілася. Ні працавітай гаспадыні, ні добрай мачыхай яна не стала ці не пасыпела стаць. Хворая на сухоты, яна была слабай памочніцай і на двары, і ў полі. Пытаныне вырашылася як быццам з-за дробязі – прыгожага касцяцяного грабенчыка, які Аляксей купіў дачцэ ў Бабруйску, у юнраўскім магазіне. Нядоўга пацешылася дачка – прapaў грабенчык. Западозрылі мачыху. І аднойчы, калі той не было дома, Аляксей ператрос высокі пузаты куфар, з якім прывёз яе з Максімавічай, і знайшоў той пракляты грабенчык. Пагрузіў куфар на воз і завёз разам з яго гаспадыні туды, адкуль ён і прыехаў.

Яшчэ некалькі гадоў пражыў Аляксей удаўцом, пакуль ужо сама дачка не прывяла бацьку новую жонку, а сабе мачыху – Дрозду Марыю Герасімаўну, лёгкую на слова і настрой жанчыну, якую ў вёсцы чамусьці звалі Шэткай. Можа, ад слова шаткаваць. Шаткаваць капусту, шаткаваць языком...

Няпросты гэты клопат – ажаніць бацьку – дачка ўзяла на сябе, мусіць, не толькі таму, што здароваму мужчыну-работніку нельга жыць без жонкі, і не толькі таму, што старой Домне і маладзен'кай Полі цяжка было ўпраўляцца з гаспадаркай. Відаць, яна адчувала, што дойга ў бацькавай хаце не засядзіцца. Урэшце, так і здарылася: у няпоўныя шаснаццаць гадоў яна выйшла замуж за Кудраўца Міколу ў нашу Аколіцу.

У Дулебні засталіся: Аляксей, старая маці, жонка Марыя і сын-школьнік Міша.

Ішлі трывага гады.

У арміі Аляксей Мартынавіч не служыў па прычыне інваліднасці. А інваліднасць сталася вынікам дзіцячых дурыкаў. З меншым братам Барысам гулялі ва “угадайку”. Праз незабітых мохам шчыліны між бярвен'няў хлява сачылі адзін за адным, у кожнага ў руцэ лучына. Задача была такая: праз шчыліну патрапіць у нос таму, хто быў па другі бок съязны. Усё проста, і съмеху напачатку хапала. Але нейкім разам адзін з гульцоў не пасыпеў адвесы ці вочы ад шчыліны. Лучына трапіла ў вока. Вока зацягнула бяльmom, а гаспадар яго назаўсёды стаў “неваеннаабавязаным”, што і было зафіксавана ва ўсіх ваенкаматаўскіх дакументах. Гэтым “неваеннаабавязаным” быў Аляксей.

Можна толькі здагадвацца, што перажыў Барыс, выйграўшы туго гульню. У 1919 годзе ён прымае съмелае рашэнне: едзе ў Амерыку, каб падзарабіць трохі даляраў і вярнуцца дамоў незалежным і вольным гаспадаром. Але падзеі ў Беларусі (як і на прасторах усёй былой Расійскай імперыі) разгорталіся такім чынам, што вяртанье было зрайні самазабойству. Шляхі да вольнага заможнага жыцця былі перарэзаныя бальшавікамі, а съмерці сабе Барыс не жадаў. Радні не цураўся – пісаў лісты, прысылаў даляры, спачатку зусім скрупція: пяць-дзесяць, пасыля трохі большыя, хаця бальшыня гэтая была большыней толькі па маштабах голай і галоднай савецкай краіны. Але даляры тыя былі вялікай падмогай і, складзеныя разам са зробленым і заробленым усімі сямейнікамі, дазволілі Паўлоўскім мець у гаспадарцы не аднаго каня, а парку, не адну карову, а трыв, і ўсе нямецкай пароды, далі магчымасць набыць конную малатарню.

Думаецца, у тых далярах, што прысылаў брат у Дулебню, апрача крэўных пачуццяў была і плата за сваю віну, за той няшчасны дзіцячы выйгрыш. У жыцці ўсё хітра складзена, і часам шчыра кінутая вяровачка для выратаванья можа стаць пятлёй на шыі. Тыя даляры ўрэшце і сталі чорнай сілай, якая адыграла сваю злую ролю ў лёсце сям'і Паўлоўскіх.

Атрымаўшы даляры, Аляксей запрагаў белага ў цёмныя яблыкі каня і ехаў у Бабруйск, у таргсінаўскі магазін. Толькі там можна было абмяняць валюту на тавары. Вяртаўся адтуль з крупамі, макаронай, рысам, мясам у бляшанках (кансервамі), селяндамі, рознай матэрый, нават вінаград дзечкам прывозіў. Хіба ж маглі спакойна глядзець на ўсё гэта аднавіскоўцы, шмат хто з якіх ня тое што вінаграду, макароны “фабрычны” ня бачыў? Ня надта любяць у нас тых, хто хай і сваім гарбом, сваім мазалём, недасыпаючы і недаядаючы, але дабіваеща плёну.

Такі вось плён...

І вось марозным снеговым ранкам 6 лютага 1938 году да двара Паўлоўскага Аляксея пад’ехалі сані, запрэжаныя чорным канём. У санях сядзелі двое ў белых форменных кажухах – міліцыя. Упэўненым крокам яны перасеклі двор, зайшлі ў хату.

У хаце палілася ў печы, кнот у лямпе быў падкручаны: праз заледзяньлыя вокны дзённае сьвятло ўжо адваёўвала цёмную прастору. Гаспадар толькі што падкінуў сена карове, авечкам, не пасыпеў яшчэ здзець кажух. Маці абірала бульбу на съяданак, жонка намывала бульбу сывіньям. Сын прачнуўся, але з пасыцелі не ўставаў – у школу было яшчэ рана.

Усынед за міліцыянтамі ў хату зайшлі панятыя ад сельсавета Стрыгун Іван і Піліп Паўлоўскі. Абодва пачуваліся ніякавата, тапталіся ў парозе, кідаючы позіркі на мокрыя сляяды, што заставаліся на падлозе ад лапцяў.

– Вы Аляксей Мартынавіч? – па-дзелавому коратка спытаў у гаспадара адзін з міліцыянтаў.

– Я.

– Вы арыштаваныя. Вось ордэр на вобыск і арышт, – міліцыянер паказаў Паўлоўскуму паперку, якую той чытаць ня стаў: ён быў непісьменны.

На вуліцу, да саней Аляксея Мартынавіча праводзілі ўсёй сям'ёй: маці, жонка, сын. Абдымоючы ўсіх па чарзе, ён сказаў:

— Мусіць, сюды я ўжо больш не вярнуся.

У памяці сына Міхаіла гэты эпізод застаўся такім: “Чорны конь, белы сънег, сані, на іх два міліцыянеры ў белых кашуках і між імі бацька. Сані крануліся, паехалі, а бацька ўсё глядзіць назад, на свой двор і купку родных людзей ля яго”.

Прадчуванье не падманула Аляксея Мартынавіча: у Дулебню ён больш не вярнуўся. Пашчаслыўла толькі адзін раз пабачыць жонку. Яго пад канвоем вялі ў прыбіральню, што знаходзілася ў двары міліцыі, а жонка прыйехала з перадачай. Было гэта ў Клічаве, на другі дзень пасыля арышту. Угледзеўшы яе, Аляксей заплакаў: “Болей дзяцей сваіх я не пабачу”. І тут яго душа чула. Ягоная “справа” набыла ўжо свой парадкавы нумар: 33556.

Звычайнай канцылярскай папкай з мяккага шэра-жоўтага кардану. Такія звычайнай набывалі арганізацыі раённага і сельсавецкага маштабу, каб падшываць загады, бухгалтарскія і іншыя дакументы. Папку ўпрыгожвае заштырхаваная чорная рамка з кветачкамі ў кутках, уверсе буйнымі літарамі: “Н.К.В.Д. Беларускай ССР”. Неахайна праштампаваныя нумары — вышэй, ніжэй: 36502, 2579, 9650... Відно, што папка пераходзіла з аднаго архіва ў другі, у кожным свой улік, свая нумарацыя, і ўсе нумары — тлустай чорнай тушшы, вялікім лічбамі. Такім лічбамі некалі ў калгасах кляймілі коней, кароў, цялят, пакуль не навучыліся выбіваць кляймо на бляшанках і прышываць да вушэй.

Па цэнтру вокладкі гэтакімі ж буйнымі і гэтакімі ж чорнымі літарамі надрукавана: “Дело № 33556”, а ніжэй напісана рукой: “По обв. Павловскага Алексея Мартыновіча по ст. 72 УК БССР”. У самым ніže старонкі слова: “начато”, “окончено”, але ні дата пачатку, ні дата заканчэння справы не прастаўлены. Ці ня ведалі, якую дату ставіць, ці надта съяшшаліся.

Гэта, што называецца, апісаныне першай старонкі вокладкі, яе вонкавы партрэт.

Усяго ў “справе” дваццаць лістоў, пранумараваных простым чорным алоўкам. Першыя шэсць лістоў — уводныя, падрыхтоўчыя матэрыялы: “протокол обыска”, “анкета арестованного”, “постановление об избрании меры пресечения и предъявления обвинения”, даведкі з сельсавету і міліцыі. Далей — пратаколы допытаў, аўтавызначэнні, заключэнні і ўсё, што пайшло за ім. Пасправаўшы аўтакопіі і мы па старонках “справы”. Документы падаюцца на мове арыгіналу з захаваньнем арфаграфіі і пунктуацыі.

Ліст 2.

Протокол обыска

На основаваніи ордера НКВД БССР за № 18 ст. 6.2.38 г. и согласно 175 и 177 ст.ст. УПК мною, сотрудником НКВД, произведен обыск у гр. Павловского Алексея Мартыновича.

При обыске присутствовали: члены със д. Дулебня Стригун Игнат и Павловский Филипп.

Изъято для поставления в НКВД Белоруссии следующее: членская книжка № 1410, денег 30 руб, справок и переписки на 6 листах.

На адвароце ліста ў графе “При обыске была заявлена жалоба” запіс: “Со стороны обвиняемогожалобнет”. Подпісы панятых — “Стригун, Паўлоўскі” — адзін на рускай мове, другі — на беларускай, подпіс таго, хто рабіў вобыск, — “сотрудник НКВД Коваленок”. Няшмат даў вобыск: працоўная книжка калгасьніка, куды заносіліся “палачки”-працадні, трывалыя рублёў грошай і “перапіска” — хутчэй за ўсё — лісты ад брата.

Ліст 3.

Анкета арестованного.

Тут усё, як трэба па форме: прозвішча, імя, імя па бацьку — Паўлоўскі Аляксей Мартынавіч, дата нараджэння — 1893 год, месца нараджэння — вёска Дулебня, месца жыхарства — в. Дулебня, прафесія — земляроб, месца службы ці род заняткаў — калгасьнік калгасу “Чырвоны баец”: зямлі мелі 16 дзесяцін, коней 1 — 2, кароў — 2, малатарня. Да рэвалюцыі — разам з бацькамі

на адной гаспадарцы. Пасыль рэвалюцыі зямлі 5,5 га, конь – 1, кароў – 1. Беспартыйны, беларус, катэгорыя вясенага ўліку – запас, з уліку зняты па старасыці і інваліднасці, у белых і іншых контррэвалюцыйных арміях, бандах і паўстаньнях супраць Сав.улады – не служыў, рэпрэсіям, судзімасці, арышту і інш. – не падлягай. Склад сям'і – жонка Паўлоўская-Дрозд Марыя Герасімаўна – 60 гадоў, калгасыніца, сын Міхаіл Аляксеевіч Паўлоўскі, 13 гадоў, школьнік, жыве ў в.Дулебня, здаровы, маці Паўлоўская Домна Сямёнаўна, 85 гадоў, утрыманка.

Подпіс арыштаванага... Запіс зроблены рукой таго, хто запаўняў анкету, супрацоўніка Салаўёва: “неграмотны” і рэальнае пацвярджэнне гэтаму – адбіта вялікага пальца “неграмотнага”.

Ёсьць штосьці загадкова-містычнае ў гэтым подпісе, ад яго цяжка адвесці вочы, ён прыцягае, бы магніт. Вось паставіў свой немудрагелісты подпіс супрацоўнік Салаўёў ці надрапалі свае прозвішчы запрошаныя для вобыску Стрыгун і Паўлоўскі... Ну, паставіў, ну, надрапалі, адзначыўши тым самым сваю прысутнасць, – ну і хай сабе. Так заведзена, так зроблена. А гэты “подпіс” – як шматкроць паменшаны зрэз дрэва, тоненькая чорныя канцэнтрычныя акружнасці на белым папяровым полі. Гэта пячатка, родавы знак, які перадаецца ў спадчыну ад дзядоў-прадзедаў бацькам, дзесятам, перадаецца не для афішы, ня дзеля паказу некаму. Можа, для таго, каб калі-небудзь яго раптам убачыў унук на гліняным стыку цаглін складзенай дзедам печы. Убачыў гэту пячатку і задумаўся: навошта яны, гэтыя прыгожыя тонкія лініі, што яны нясуць, што тояць у сабе? Гэты, памочаны ў чорную туш і прыціснуты да паперы прафесійнай цвёрдай рукой таго ж Салаўёва палец, трывожыць, будзіць нечаканыя думкі. І здаецца ўжо, што гэта не палец, а галаву чалавека, таго ж Паўлоўскага, качалі па белым аркушы паперы. Узялі за валасы і носам у стол – справа налева і зьлева направа – вось так! – каб ведаў, каб не хацеў, каб не... А што “ведаў”, ці што “хацеў” гэты бедалага Паўлоўскі, Салаўёў і сам ня ведае і ведаць ня можа, ды і ня хоча... Яму гэтае веданьне

ня тое што ад роду ня дадзена, а “не паложана”, па службе не паложана.

Ліст № 4.

Постановление

Об избрании меры пресечения и предъявления обвинения

1938 года февраля 7 дня, м.Кличев.

Я, Пом. Оперуполномоченного Кличевского РО сержант Управления Государственной Безопасности НКВД БССР Швед, рассмотрев следственный материал по делу № 33556 и приняв во внимание, что гр. Павловский Алексей Мартинович 1889 года рождения, уроженец и житель дер.Дулебня Владимировского с\сов. Кличевского района, белорус, б\п, достаточно изобличается в том, что совершил преступление, предусмотренное по ст.72 УК БССР,

постановил:

Павловского Алексея Мартина привлечь в качестве обвиняемого по ст.72 УК БССР мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать содержание под стражей в тюрьме города Бобруйска.

Подписи: сержант Швед, начальник Кличевского районного отделения лейтенант Г/Б Павловский, прокурор Кличевского р-на Язев.

І трошкі ніжэй: “*Настоящее обвинение мне объявлено*” і... подпіс арыштаванага... усё той жа адбітак пальца.

Зьевнем увагу: арыштавалі Паўлоўскага А.М. 6.02.1938 г., а ўжо назаўтра, 7.02.1938 г. памочнік оперупаўнаважанага раённага аддзялення дзяржбяспекі сяржант Швед робіць заключэнне, што Паўлоўскі А.М. “*достаточно изобличаетсѧ в том, что совершил преступление, предусмотренное по ст.72 УК БССР*”, і ён, сяржант Швед, п а с т а н а ў л я е “мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать содержание под стражей в тюрьме города Бобруйска”.

Ні абвінавачанага, якога памочнік оперупаўнаважанага па недагляду ці ў съпешчы “амаладзіў” на шэсьць гадоў, ні съведак яшчэ не дапытвалі, а арыштаваны ўжо “*достаточно изобличен*”.

Пяты і шосты лісты “справы” – “даведкі”. Першая – на беларускай мове, выдадзеная Уладзіміраўскім сельсаветам, пры штампе і пячатцы, за подпісам старшыні і сакратара сельсавета.

Даведка

Дадзена гэта на гр-на в. Дулебня Паўлоўскага Алеся Марцінавіча ў тым, што апошняга становішча да рэвалюцыі наступнае: зямлі 25 га, кароў 5 штук, дробнай жывёлы 10 штук, сям’і 6 чалавек. Гаспадарка лічылася да ўступлення ў к-с заможная. Уступіў у к-с у 1934 годзе, работай у к-се плоха, агітаваў проціў калгаснага строя, у сучасны час маў усадзьбы 0,50 га, кароў 2, дробнай жывёлы 9 штук. Дадзена гэта для предастаўлення ў РайНКВД, што і съведча с/с.

Другая “даведка” ад 15 лютага 1938 г. выдадзена раённым аддзяленнем міліцыі для раённага аддзялення НКВД.

Аддрукаваны ў друкарні бланк прадугледжвае адказы па чатырох пунктах: “прыводы”, “судзімасці”, “высылка і ссылка”, “вышук”. Адказы ёсьць па двух першых пунктах.

17.11.32 г. Кличевским РОМ НКВД по 152 ст. УК.

15.01.33 г. Кличевским РОМ НКВД по ст. 240 УК.

У графе “судзімасці” запіс:

“Осужден Кличевским народным судом по 157 ст. УК на 2 месяца ИТР (исправительно-трудовых работ)”.

Пункты “высылка” і “ссылка” перакрэслены знакам Z.

Калі верыць гэтай “даведцы”, у Паўлоўскага А.М. было два прыводы ў міліцию – у 1932-м і ў 1933-м гадах па артыкулах 152 і 240 КК БССР. Абодва артыкулы прадугледжваюць меры адміністрацыйнага спагнання за дробныя правіны. Хутчэй за ўсё так яно і было з Паўлоўскім : камусыці “падправіў” фізіяномію ці насек у калгасным лесе воз сучча. Гэтыя парушэнні ня цягнуць на сур’ёзныя крымінал, хіба што на выхаваўчыя меры: два месяцы прымусовых работ, таму ў “Анкеце арыштаванага” (пункт 16) і запісана: “репрэсиям, т.е судимость, арест и пр., при Сов. Власти Павловский А.М. не подвергался.”

Перагорнем яшчэ некалькі старонак “справы”, узяўшы іх у той часавай пасыядоўнасці, як усё адбывалася ў жыцці.

Згодна з датамі, прастаўленымі ў пратаколах, спачатку былі дапытаныя съведкі, а потым ужо абвінавачаны. Так яно і адбывалася на самай справе, хоць па цвягозай логіцы павінна было ўсё ісці ў іншым парадку: спачатку дапытваецца абвінавачаны, а пасля ўжо съведкі. Лагічны парадак вядзення “справы” парушаны, але дакументы падшыты “правільна”.

Па “справе” Паўлоўскага было прыцягнута шэсць съведкаў: Рамнёнак Павел Іванавіч, Стрыгун Хведар Давыдавіч, Тарэлка Цімафей Лявонавіч, Стрыгун Марк Нічыпаравіч, Дыбал Павел Андрэевіч, Баўтушка Канстанцін Рыгоравіч. Усе, за выключэннем Тарэлкі Т.Л. – старшыні калгаса, ураджэнца вёскі Орліна Запольскага сельсавету, жыхары Дулебні, калгаснікі калгасу “Чырвоны баец”.

Хутчэй за ўсё па прычыне вялікай съпешкі допыт вялі паралельна два супрацоўнікі Клічавскага раённага аддзялення НКВД Салаўёў і Шахно.

Цяжка сказаць, наколькі правамерна лічыць іх съледчымі, таму што па абодвух пратаколах яны праходзяць як “сотрудники НКВД”, – ні званьня, ні імя ці ініцыялаў, – адно голое прозвішча.

Мы ня ведаем і, напэўна, ужо не даведаемся ні характару гэтых людзей, ні хто яны і адкуль, хоць ведаць “а судзі хто?” хацелася б. Няшмат дадаюць тут і пратаколы допытаў, настолькі яны падобныя, быццам съпісаныя адзін з аднаго. Праўда, нейкую інфармацыю ці “матэрыйял для раздуму” даюць почыркі “сотрудников”. У Шахно почырк блізкі да каліграфічнага, са шматлікімі завіткамі, закругленнямі. Адчуваецца, што працэс пісання для яго – сапраўдная наслада, ён піша і радуецца таму, як ён п р ы г о ж а піша – узяць хоць бы раскручаную, як каўбойскае ласо, велізарную літару “Г” або закручаную, павялічаную ў некалькі разоў “Д”... Хоць граматычных памылак шмат. Так вучылі на ўроках беларускай мовы: “як чуеца, так і пішацца”.

У Салаўёва почырк рублены, дубаваты, упэўнены: яму не да “прыгостваў”, ён “чалавек справы”, яму б толькі паспесь запісаць тое, што чуе, што патрэбна, а гэта няпроста пры граматнасці на ўзоруні чатырох-пяці класаў.

Допыты пачаліся 9 лютага. У гэты дзень былі допытаны Рамнёнак П.І. і Стрыгун Х.Д.; Тарэлкаа Ц.Л., Стрыгун М.М., Дыбалль П.А., Баўтушка К.Р. допытваліся 10 лютага. І Салаўёу, і Шахно допыт съведкаў пачыналі адным і тым жа пытаньнем: “Раскажыце, што Вам вядома пра антысавецкую агітацыю Паўлоўскага Аляксея Мартыновіча?” Вось так проста, без падрыхтоўкі, у лоб: ёсьць “антисавецкая” дзеянісць Паўлоўскага А.М., гэта ўсім вядома, і вы пра гэта ня можаце ня ведаць, дык раскажыце пра яе.

І съведкі рассказываюць. Расказы іх вельмі блізкія па слоўах і па фактах, нібы то рассказвалі не шасьцёра розных людзей, а адзін і той жа чалавек. Але пры ўсім падабенстве іх, пры яўнай папярэдняй запраграмаванасці апавядальнікаў: “вось ён, вораг народу, толькі трэба яго выкрыць”, – у кожным адказе ёсьць дэталі, якія па-свойму падсъвечаюць як асобу абвінавачанага, так і асобу съведкі, і ўжо адным гэтым яны цікавыя.

“Шапкі” ўсіх пратаколаў допыту аднолькавыя: прозвішча, імя, імя па бацьку, год і месца нараджэння, месца працы, жанаты-халасты, партыйнасць, судзімасць, пісьменны ці не, папярэджаныне аб пакаранні па арт. 136 КК БССР за дачу ілжывых паказанняў. З мэтай эканоміі паперы можна было б абысьціся без гэтых “шапак”, але разам з імі згубілася б нешта большае, можа, адчуванье самой судовай рэальнасці, у якую заганяліся і нявінны і вінаваты, і съведка і той, каго падазравалі ў “злачынстве”.

Так што пакінем гэтыя старонкі так, як яны захаваліся ў “справе”.

Ліст № 10.

Протокол допроса

1938 года февраля 9 дня я, сотрудник Кличевского РО НКВД Шахно, допросил в качестве свидетеля

Рамненок Павел Иванович, рождения 1911 года, дер. Дулебня Владимировского с/с Кличевского р-на, б\п, колхозник к-за “Чырвоны баец”, женат, не судимый, предупрежден по 136 ст. УК БССР.

Вопрос: Расскажите, что Вам известно о антисоветской агитации Павловского Алексея Мартыновича?

Ответ: Павловского Алексея Мартыновича я хорошо знаю как односельчанина, с которым все время живу по соседству. Павловский Алексей имел кулацкое хозяйство: земли сеножати 12 десятин, коней 2-3 штуки, коров – 5 штук. Пользовался наемной силой, имел конную молотилку, производил молотьбу за деньги и хлеб. Брат Павловского Алексея живет за границей в США, с которым Павловский имеет письменную связь и получает от него деньги и посылки. Павловский Алексей, чтобы скрыться от раскулачивания, вступил в колхоз в 1934 году, но в колхозе совершенно мало работает, занимается картежной игрой с колхозниками и единоличниками, проводит антисоветскую агитацию среди колхозников, чтобы не выходили на уборку сенокоса, в моем присутствии и других колхозников. На улице в дер. Дулебня сказал: зачем нам выходить на работу голодными, пускай зарежут несколько бычков. Не выходили на уборку колхозного сенокоса. По агитации Павловского Алексея было зарезано два быка с колхозного стада.

Павловский Алексей в 1937 году в мае или июне м-це среди собравшихся колхозников и единоличников около кооперации в дер. Дулебня начал проводить агитацию, что в Германии при Гитлере и в Америке хорошо живется всем, там зарабатывают за один день больше, чем в СССР в колхозе за год, а также при проведении празднования Октябрьской революции проводил агитацию, что надо на елку понацеплять окрашенных яичек, потому что это большевистская Пасха.

Павловский Алексей систематически занимается кражами у граждан овец и других вещей, за что был судим, а также совершил кражи колхозного имущества: капусты, сена. Павловский Алексей антисоветски настроен. В 1937 году в кооперации среди покупателей начал проводить также агитацию: смотрите, по лозунгам, которые висят на стенке, в СССР все как будто есть, а на деле ничего нет, голые полки: нет ни рыбы, ни других продуктов, а у нас все забирают.

Записано с моих слов и мне прочитано, в чем и расписываюсь.

(подпись)

Допросил Шахно.

Лист № 11.

Протокол допроса

1938 года февраля 9 дня м.Кличев

Я, сотрудник Кличевского РО НКВД Соловьев сего числа допросил в качестве свидетеля Стригун Федора Да-видовича 1898 года рождения, уроженец д.Дулебня Влади-мирского с/с, Кличевского р-на. Белорус. Грамотный, б\п, несудим. Семейный. Колхозник к-за «Черв. Боец».

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по 136 ст. УК БССР. (Подпись – Х.Стри-гун)

Вопрос: Расскажите, что Вам известно об антисоветской агитации Павловского Алексея Мартыновича?

Ответ: Павловского Алексея Мартыновича я знаю хо-рошо. Мы жители одной деревни Дулебня. В прошлом он имел зажиточное середняцкое хозяйство, земли имел вместе с отцом около 17 десятин, коней – 2, коров – 2-3, молотилка конная, сечкарня. Его семья в настое-щее время состоит: жена и один ребенок. Павловский Алек-сеc имеет брата Бориса в Америке, с коим имел перепис-ку. Последний присыпал ему американские деньги. В на-стоящее время переписки не замечается.

В колхоз вступил Павловский Алексей в 1934 году. Причем имущество свое распродал и только тогда вступил в колхоз.

В 1937 году в период подписки на заем обороны Пав-ловский Алексей на заем подписываться отказался.

Павловский Алексей имел тесную связь с ныне арес-тованным Павловским Марком, которого в конце 1937 года призвали в РККА, оттуда же и взяли под арест.

1934 года во время сенокоса на правлении колхоза Пав-ловский Алексей сказал, что необходимо для косцов зарезать несколько коров для питания, в результате правление постановило зарезать несколько телят и зарезали двое те-лят годовиков, и разделили по трудодням.

Больше показать ничего не имею.

Записано с моих слов верно – Х.Стригун.

Допросил Соловьев.

Лист № 12.

Протокол допроса

1938 года февраля 10 дня я, сотрудник Кличевского РО НКВД Шахно, допросил в качестве свидетеля Тарелка Ти-мофея Леонович – рожд. 1906 г., уроженец дер.Орлино Запольского с\совета Кличевского р-на, грамотный, кандидат КП(б)Б, женат, Предколхоза «Красный боец», не судимый,

предупрежден по ст.136 УК БССР. (Подпись – Та-релка)

Вопрос: Расскажите, что вам известно об антисоветской агитации Павловского Алексея Мартыновича?

Ответ: Павловского Алексея Мартыновича я хорошо знаю, так как работаю в колхозе совместно с Павловским. Павловский Алексей до вступления в колхоз имел кулац-кое хозяйство: коней 2 шт., коров – 3-4, земли сеножати 18 десятин, конную молотилку, нанимал наемную силу для обработки своей земли. Павловский Алексей, когда вступ-пил в колхоз, совершенно мало работает, проводит анти-советскую агитацию против мероприятий Партии и Соввласти.

В 1937 году в июне м-це, когда проводили подписку на заем обороны страны, на колхозном сходе Павловский начал проводить агитацию против подписки на заем. Заявил на сходе: зачем нам подписываться на заем страны, скоро будет война и ничего не поможет ни заем на самолеты и пушки. СССР победят, а также, когда проводили сход и зачитывали приговор Верхсуда над шпионами Тухачевским и другими, то Павловский вы-ступил и сказал, что хороших людей расстреляли, а сво-ложи остались.

В 1937 году в июле м-це при уборке колхозного сено-коса Павловский Алексей начал проводить агитацию сре-ди колхозников, чтобы на питание косцам зарезали кол-хозных телят. Говорит: мы не хозяева над усм, у нас все забирают для жидов, а мы голодаем, и благодаря его агита-ции колхозники не выходили два дня на уборку сенокоса.

Павловский Алексей имеет письменную связь со своим братом, который живет за границей, в Америке, от

которого получает деньги и посылки, и когда получает письмо, то также проводит агитацию среди населения, говоря: посмотрите, как живут в Америке, там зарабатывают за один день столько, сколько мы в колхозе зарабатываем за год. И когда подсчитывают колхозники трудодни, то Павловский говорит, что вам, жалко наставить этих палочек, ставьте побольше.

В 1937 году, в июле м-це среди собравшихся колхозников в кооперации начал проводить агитацию, что нас обманывают этими выборами, что мы можем сами выбирать, а нам навязывают и оформляют сами. Никаких таких выборов нет; а также когда было в газете, что СССР оказывает помощь испанским детям, то Павловский начал проводить агитацию, что смотрите, весь хлеб и другие продукты отдают в Испанию, а мы здесь голодаем, у нас все забирают.

Записано с моих слов и мне прочитано – Тарелка.
Допросил Шахно.

Лист № 13.

Протокол допроса

1938 года февраля 10 дня, м. Кличев.

Я, сотрудник Кличевского РО НКВД Соловьев допросил в качестве свидетеля Стригун Марка Никифоровича, 1902 года рождения, уроженец и житель дер. Дулебня Владимирского с/с Кличевского р-на, БССР. Белорус, б\п, грамотный, не судим, колхозник.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по ст.136 УК БССР. (Подпись – М.Стригун)

Вопрос: Скажите, что вам известно об антисоветской агитации Павловского Алексея Мартыновича?

Ответ: Мне хорошо известно, что Павловский Алексей Мартынович, житель деревни Дулебня, в прошлом зажиточный середняк, имеет тесную связь со своим братом Борисом, находящимся в Америке, который присыпает ему американские доллары. Кроме этого, Павловский Алексей среди населения проводил антисоветские разговоры. 1937 года во время сенокоса на улице в моем присутствии Павловский Алексей с целью уничтоже-

ния скота и создания недовольства среди колхозников сказал: зачем нам эти быки? (Быки были племенные.) Их нужно зарезать и раздать колхозникам мясо, тогда мы лучше будем работать на косьбе, а иначе не пойдем косить. В результате его агитации имели место случаи невыхода на косьбу.

В январе м-це 1938 года на общем собрании Павловский Алексей по вопросу заготовки дров для колхозников сказал: в нашем колхозном лесу можно вырезать 20 тысяч кубометров, а вы скрываете, что там нет дров. Это сказано для того, чтобы создать недовольство среди колхозников и чтобы уничтожить молодой лес.

Павловский Алексей в колхоз вступил в 1935 году. Причем имущество свое, как-то конь, телега и другое ничего не обобществил, а разбазарил.

Больше показать ничего не имею. Записано верно.

(Подпись – М.Стригун)

Допросил Соловьев.

Лист № 14.

Протокол допроса

1938 г., февраля 10 дня я, сотрудник Кличевского РО НКВД Шахно, допросил в качестве свидетеля Дыбаль Павел Андреевич, рожд. 1907 года, уроженец д.Дулебня Владимира района, м\грамотный, б\п, не судимый, колхозник к-за “Красный боец”.

Предупрежден по 136 ст. УК БССР. (Подпись – Дыбаль)

Вопрос: Расскажите, что вам известно об антисоветской агитации Павловского Алексея Мартыновича?

Ответ: Павловского Алексея Мартыновича хорошо знаю как односельчанина, с которым живу с малых лет вместе. Павловский Алексей имел кулацкое хозяйство: земли 18 десятин, коней 2 штуки, коров 2-3 штуки. Имел конную молотилку, на которой зарабатывал деньги и хлеб. Чтобы скрыться от раскулачивания, вступил в колхоз. В колхозе совершенно мало работал. Павловский Алексей проводит антисоветскую агитацию против мероприятий партии и соввласти.

В 1935 году Павловский Алексей производил молотьбу колхозного ячменя и с целью создать недовольство среди колхозников, чтобы не получили зерно на трудодни, вредительски произвёл обмолот и оставил в соломе ячменя на 50%, что после этого было выявлено при корме скота.

Имеет переписку со своим братом, который живет в Америке, от которого Павловский получает деньги и посылки, и Павловский восхваляет жизнь в Америке, что живется всем хорошо.

Записано с моих слов и мне прочитано, в чем и расписываюсь – Дыбаль.

Допросил Шахно.

КАМУНИКАЦІЯ
Лист № 15.
Протокол допроса

1938 года февраля 10 дня, м. Кличев.

Я, сотрудник Кличевского РО НКВД Соловьев, сего числа допросил в качестве свидетеля г-на Болтушко Константина Григорьевича 1912 года рождения, уроженец и житель д. Дулебня Владимирского с/с Кличевского р-на БССР, м\грамотный, белорус, б\п, судим за хулиганство на 6 месяцев исправработ, колхозник.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по 136 ст. УК БССР. (Подпись – Балтушка)

Вопрос: Скажите, что вам известно об антисоветской агитации Павловского Алексея?

Ответ: Алексея знаю хорошо, мы уроженцы и жители одной деревни. В прошлом зажиточный середняк, имеет брата за границей, с коим имел письменную связь. Настроен антисоветски. Среди населения ведет антисоветские разговоры, направленные на подрыв колхоза.

1937 года во время сенокоса, с целью уничтожения скота и срыва молокопоставок государству, на улице в моем присутствии Павловский Алексей сказал: “Нагнали полный двор коров, а мы должны косить голодные. Надо зарезать несколько коров и дать мясо, тогда и пойдем на косьбу, а также молоко не нужно сдавать, а выдавать колхозникам”.

В результате агитации Павловского были случаи невы-

хода некоторых колхозников на работу, но сам с целью маскировки на работу выходил.

Больше показать ничего не имею.

Записано верно. (Подпись – Балтушка)

Допросил Соловьев.

Адно пытанье – шэсьць адказаў, можна сказаць – шэсьць даносаў. Амаль у кожным з іх у розных варыяцыях праходзяць вельмі сур'ёзныя па тым часе абвінавачаны: “каб схавацца ад раскулачвання, уступіць у калгас”, “праводзіць антысавецкую агітацыю”, “хваліць жыцьцё ў Амерыцы”, “не захацець падпісацца на заём абароны”, “праводзіць агітацыю сярод калгаснікаў, каб на харчаваньне касцам зарэаць калгасных бычкоў”, “мае пісьмовую сувязь з братам, які жыве ў Амерыцы”, “настроены па-антисавецку”...

Цэлы буект абвінавачаньня, кожнае з якіх мае самыя непасрэдныя адносіны да Крымінальнага кодэкса, значыць, чалавек павінен быць асуджаны.

Што ў паказаньях съведкаў праўда, а што – “праўда”, прадыктаваная супрацоўнікамі НКУС, убачыць ня цяжка. Ужо сама пастановка пытанья: “Што вам вядома аб антысавецкай агітацыі Паўлоўскага?” – не дае съведкам шанцаў ухіліцца ці адмаўляць сам факт такой “агітацыі”, хоць шанцу такога съведкі, магчыма, і не шукalі, – гаворыць аб яўнай тэндэнцыйнасці съследства. Далей, такія фармулёўкі, як “праводзіць антысавецкую агітацыю”, “з мэтай стварэння нездаволенасці сярод калгаснікаў”, “хваліць жыцьцё ў Амерыцы” і г.д. – што гэта, як не слова саміх съледчых, імі прадыктаваныя і імі ж запісаныя?

Нават мяса двух бычкоў, што былі зарэзаны па рашэнні праўлення калгаса ў час сенакосу і якое раздалі касцам, у ліку якіх былі, вядома ж, і съведкі, – касці тады выходзілі ўсім калгасам, – нават гэтае мяса запісваецца ў віну Паўлоўскуму.

Няма сумнення, што паказаны съведак у многім “падказаны” супрацоўнікамі НКВД. Але... усё павінна выглядаць праўдападобна ці фармальна праўдападобна і ўсё павінна біць у адно: перад намі “кулак” (у якога на момант

арышту было 50 сотак зямлі!), злосны антысаветчык, які падтрымлівае сувязь з замежкам, і яго трэба... Яго трэба!..

Відаць, штосыці і, магчыма, вельмі істотнае ў паказаньнях съведак было праўдай. Тая ж “сувязь з заграніцай”. У Амерыцы жыве брат, піша лісты, прысылае даляры. Ніхто гэтага не адмаўляе і ня можа адмаўляць. Атрымаўшы ліст ад брата з простымі словамі пра заробкі, Паўлоўскі ня мог не парадаўцаць заробкі “там” і “тут”: дзень працы “там” роўны году працы “тут”. Ня мог не парадаўцаць, а заадно і не падзяліцца інфармацыяй з жыхарамі роднай вёскі, з суседзямі.

Як чалавек практычны, гаспадарлівы, які цэніць сваю працу і беражэ нажытае гэтай працай, напэўна, першым уступіць у калгас, тое-сёе, што паддягала абагульванню, прадаў. Хаця, калі верыць паказаньням Дыбалія П.А., дык яшчэ ў 1935 годзе ён малаціў калгасны ячмень і “з мэтай стварыць незадавальненне сярод калгасьнікаў... па-шкодніцку правёў абмалот і пакінуў у саломе 50 % ячменю...”. Пакінем гэтая 50 % на сумленьні съведкі і съледчага, безумоўна, усё гэта – лухта, але нам важна іншое: значыць, у гэты час малатарня яшчэ была ў яго гаспадарцы, і ён малаціў калгаснае збожжа, і наўрад ці калгас плаціў яму, калгасьніку, за “амартызацыю” тэхнікі, за працу на калгасным таку.

Відаць, якраз Паўлоўскі першы сказаў пра бычкоў, мяса якіх павінна было падтрымаць сілы касцёу у час касьбы. “Па малаку – ног не павалаку” – гэтую народную мудрасць касцы ведалі добра. Ведалі, думалі пра кавалак мяса ці сала, але сказаць уголас баяліся, хаяцьое мяса, якога “дамогся” Паўлоўскі, з задавальненнем зъелі, а пасля абвінавацілі яго ў “антысавецкай агітацыі”.

Ня мог Паўлоўскі, пачуўшы пра працэс над “шпіёнамі Тухачэўскім і іншымі”, сказаць, што “добрых людзей расстрэльваюць, а сволачы застаюцца...”. Ня быў ён знаёмы ні з кім з гэтих “шпіёнаў”, ня ведаў, наколькі яны “сволачы” ці ня “сволачы”.

Падпісацца на заём абароны Паўлоўскі мог адмовіцца, але гаварыць пра тое, што хутка будзе вайна з Германіяй і што ў гэтай вайне нішто не дапаможа, – не мог. Такой інфармацыі ў яго не было і не магло быць: радыё (замежнага) ён ня слухаў, не было радыёпрыёмніка, газет не чытаў

– быў непісьменны, ды савецкія газеты і савецкае радыё, калі яно і было ў каго-небудзь у Дулебні, пра гэта не маглі ні пісаць, ні гаварыць.

Яўным нагаворам зьяўляецца і сьцвярджэнне Рамнёнка П.І., быццам Паўлоўскі “сістэмачна займаўся крадзяжом у людзей авечак і іншых рэчаў, а таксама краў калгасную маёмасць: капусту, сена...” Не такі гэта быў чалавек, ды пра гэта “ўспомнілі б” і іншыя съведкі, і старшыня калгаса ў першую чаргу.

Адчуваеца, што ў съледчага Салаўёва, які вёў “справу”, быў вельмі напружаны графік працы. 10 лютага ён дапыталаў двух съведак – Стрыгуна М.М. і Баўтушку К.Р. і ў гэты ж дзень (ці вечар?) пачаў допыт Паўлоўскага А.М. Ва ўсялякім выпадку, гэтая дата пазначана ў пратаколе допыту абвінавачанага.

Ліст № 7.

Протокол допроса

1938 г. февраля мес 10 дня. Я, сотрудник Кличевского РО НКВД сержант Соловьев, допросил в качестве обвиняемого Павловского Алексея Мартыновича... (далей ідуць тыя ж звесткі, што і ў “анкете” арыштаванага: год, месца нараджэння і г.д., засьведчаныя ў канцы старонкі “подпісам” арыштаванага – адбіткам вялікага пальца. Гэтым “подпісам” засьведчана кожная старонка пратакола.

Ліст № 8.

Показания обвиняемого Павловского Алексея Мартыновича

11 февраля 1938 г.

Вопрос: Расскажите, обвиняемый Павловский, когда, где и при каких обстоятельствах вы проводили антисоветскую агитацию среди населения?

Ответ: Антисоветской агитации, направленной против мероприятий партии и советской власти, я никогда и нигде не проводил.

Вопрос: Следствию известно, что вы проводили агитацию против подписки на заем обороны страны. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Против подписки на заем обороны страны советов я никакой агитации не проводил.

Вопрос: Следствию известно, что вы среди населения возводили клевету на сов власть и восхваляли расстрелянных троцкистов-шпионов. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Клеветы на сов власть и партию я никогда не возводил и расстрелянных шпионов-троцкистов как врагов народа я никогда не восхвалял.

Вопрос: Вы даете ложные показания. Следствие наставляет на даче правдивых показаний.

Ответ: Я следствию даю правдивые показания.

Вопрос: Следствию известно, что вы с целью уничтожения крупного рогатого скота во время сенокоса предлагали зарезать племенных бычков. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Зарезать племенных бычков и раздать мясо колхозникам – я этого никогда не предлагал и намерения к уничтожению рогатого скота у меня не было.

Вопрос: Следствию известно, что вы в период уборочной кампании проводили агитацию среди колхозников за невыход на работу. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Агитации, направленной на срыв колхозной работы, среди колхозников я никогда не проводил.

Вопрос: Следствию известно, что вы проводили агитацию против выборов Верховного Совета СССР. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Против выборов Верховного Совета я никакой агитации не проводил.

Лист № 9.

Вопрос: Вы даете ложные показания, следствие наставляет на даче правдивых показаний.

Ответ: Я даю следствию правдивые показания.

Вопрос: Следствию известно, что вы с целью уничтожения молодого колхозного леса настаивали на вырубке такового на дровы. Расскажите об этом следствию.

Ответ: Это было в январе 1938 года на общем собрании, где я только спросил, можно ли в нашем лесу произвести вырубку леса на дровы, зная о том, что в нем имеет-

ся дровяной лес, но мне ответили, что дровяного леса там нет и вырубку производить нельзя.

Больше показать ничего не могу, записано с моих слов верно и мне прочитано вслух.

В чем и расписываюсь.

Неграмотный. (Адбітак пальца)

Допросил Соловьев.

Запись на аввароце ліста.

Показания обвиняемого Павловского Алексея Мартыновича 11 февраля 1938 года. Дополнительные.

Вопрос: Признаете ли вы себя виновным в предъявленном вам обвинении по ст. 72 УК БССР?

Ответ: Виновным себя в предъявленном мне обвинении, предусмотренном по ст. 72 УК БССР, не признаю и поясняю, что я никогда нигде антисоветской агитации, направленной против проводимых мероприятий партии и правительства, не проводил.

Клеветы на руководителей партии и правительства не возводил.

Больше показать ничего не имею.

Записано с моих слов верно и мне прочитано вслух.

В чем и расписываюсь. (Адбітак пальца)

Допыт закончаны. Ні па адным пункце абвінавачвання Паўлоўскі А.М. вінаватым сябе не признаў. Прызнаўся ён толькі ў адным: ведаючы, што ў калгасным лесе працяпдае дрывяны матэрыял, хутчэй за ўсё сухастой, а Дулебня ад лесу ў некалькіх кіламетрах і хату грэць трэба, спытаў, ці нельга гэты сухастой і сучча выкарыстаць па-чалавечы – аддаць людзям на дровы. Яму сказаў, што нельга. Ну што ж, здавалася б, за спрос ня б'юць у нос. Але не: і такое наўна-заканамернае, па-мужыцку практычнае пытанье ператвараецца съледчым у страшны факт “падрыва асноў савецкай улады”.

Чытаеш матэрыялы “справы” і цяжка пазбавіцца ад адчування, што ўсё гэта – сцэны з нейкай сатырычнай камедыі, нейкі злосны розыгрыш, дзе, калі б яго вынесыці на сцэну, шмат над чым можна было б пасмяяцца...

Можна было б пасмяяцца з недарэчнасці пытань-

няў, якія задавалі следчыя, і з формy іх падачы: “Следствию известно, что вы с целью... Расскажите об этом следствию”.

Калі “следствию известно”, дык навошта “расскажите”? Для захаваньня фіктыўнай формy вядзення справы? У нас усё па закону? Ці каб зламаць чалавека?

З Паўлоўскім гэты нумар не прайшоў. Наколькі вышэйшым і прыгажэйшым у гэтай слоўнай дуэлі выглядае непісьменны абвінавачаны за тых, што яго абвінавачваюць! Як дакладна і адназначна ён фармулюе адказы на пытаныні. Думаецца, ня толькі таму, што ён ведаў: за кожнае яго слова могуць зачапіцца, і стараўся не даць такой магчымасці, а і таму, што ён быў такі па натуре, ён гаварыў, як думаў. Хаця ў ягоным лёссе ўсё было загадзя прадвырашана, съледству ўжо “все было известно”...

Таго ж 11 лютага Салаўёў (ліст №16), “руководствуясь 207 ст. УПК БССР”, аб’явіў Паўлоўскуму А.М., што “следственное производство по делу” закончана, азнаёміў яго з матэрыяламі съледства і спытаў, ці не жадае ён дапоўніць чым-небудзь папярэдняе съледства, на што Паўлоўскі адказаў, што дапоўніць съледства яму няма чым. І паставіў свой подпіс.

Ліст № 17.

По следственному делу № 33556 по обвинению Павловского Алексея Мартыновича по ст. 72 УК БССР

Обвинительное заключение

Я, пом.оперуполномоченного Кличевского РО НКВД Прахницкій, рассмотрев 14 февраля 1938 года следственное дело № 33556 по обвинению Павловского Алексея Мартыновича 1893 г. рождения, урож. и житель дер. Дубеня Владимировского с\сов. Кличевского района БССР, белорус, в прошлом кулак, имел 18 десятин земли, 3 лошади, 4-5 коров, молотилку, колхозник, б\парт., неграмотный, женат, не судим.

Обвиняется:

В том, что среди населения систематически занимался контрреволюционной агитацией и распространял провокационные слухи.

В июле месяцы 193... года проводил агитацию среди колхозников, чтобы не выходили в колхоз на работу, и убоя колхозного скота (л.д. №№ 10, 12).

В том же месяце Павловский восхвалял жизнь в буржуазных странах, возводил всякую клевету на сов. власть и уговаривал колхозников не выходить на работу (л.д. № 10).

В июне месяце 193... г. проводил агитацию против подписки на заем и распространял слухи о скорой войне, кроме того восхвалял врагов народа Тухачевского и других, выражал похабную ложь на сов. власть (л.д. № 12).

В декабре месяце 193... г. проводил агитацию против выборов в Верховный Совет и возводил всякую клевету на сов. власть (л.д. № 12).

Павловский занимался вредительством и хищением в колхозе (л.д. № 14).

Считая следственное дело законченным и предъявленное обвинение свидетельскими показаниями доказано. Виновным себя не признал.

Постановил:

Настоящее следственное дело № 33556 по обвинению Павловского А.М. направить на рассмотрение Тройки НКВД БССР.

Зьверху на “обвинительном заключении” чыясці размашыстая касая рэзалюцыя: “Согласен”, дата – 26.02 і подпіс (неразборлівы). Кідаецца ў вочы неахайнасць, з якой аформлены гэты важнейшы для лёсу чалавека дакумент. Складальнік, хутчэй за ўсё, той жа Салаўёў, аддрукаў яго на машынцы, але не знайшоў часу нават вычытаць, а можа, не хапіла граматнасці выправіць памылкі. Напэўна, не чытаў “Обвинительное заключение” і пам. упаўнаважанага Клічаўскага РА УДБ НКВД Прахніцкі, які падпісаў яго 14 лютага, гэтаксама, як і чалавек, што пакінуў на ім сваю рэзалюцыю “Согласен”. “Месяцы” – граматычная памылка, яе маглі не заўважыць, хоць яна паўтараецца некалькі разоў, а вось адсутнасць году, у якім абвінавачаны “проводил агитацию” супраць падпіскі на заем ці супраць выбараў у Вярхоўны Савет, павінны былі б заўважыць.

13 лютага начальнік Клічаўскага РА НКВД лейтэнант дзяржбяспекі Паўлоўскі (цёзка па прозывішчы, а магчыма, і нейкі далёкі сваяк падсыльднага?) і сакратар Сілін падпісваюць “суправаджальную” паперу на Паўлоўскага А.М.

Начальніку турьмы горада Бобруйска

Вместе с этим направляется следственно-арестованный Павловский Алексей Мартынович по обвинению по ст. 72 УК БССР для дальнейшего содержания под стражей с перечислением за «4» отд. УГБ БССР, куда вместе с этим направляется его след. дело № 33556.

(Приложение: постановление)

Падсыльчача-арыштаванага суправаджжа ўзброены канвой з сакрэтным канвертам, у якім знаходзіцца і такі дакумент:

Справка

Арестованный Павловский Алексей Мартынович саброботку и медосмотр при КПЗ Кличевского РОМ НКВД прошел и на протяжении 14 дней в КПЗ заболеваний никаких не было.

Пешком следовать может.

Врач Кличевской амбулатории (подпись)

У гэтай даведцы цікавая ня столькі недакладнасць: у Клічаўскім КПЗ Паўлоўскі знаходзіўся з 6 па 14 лютага, г.зн. не чатырнаццаць дзён, а восем, колькі фраза: “Пешком следовать может”. Куды?.. У Бабруйск? У Варкуту?

У Бабруйскую турму Паўлоўскі А.М. быў дастаўлены 14 лютага. Якраз гэтай датай зафіксаваная абавязковая ў таких выпадках акцыя, якую крыміналнікі называюць словам “шмон”.

А к т

1938 г. февр. 14 дня г. Бабруйск

Я, отв. дежурный турьмы г.Бобруйска НКВД БССР Миоденцев сего числа произвел личный обыск поступившего в тюрьму заключенного Павловского Алексея Мартыновича. При обыске обнаружено и изъято:

1. гроши (30) тридцать руб.

Подпись заключенного (адбітак пальца)

Вось і ўсё багацьце, якое “былы кулак” змог узяць з сабой: “гроши” – 30 рублёў.

За Паўлоўскім А.М. зачыніліся турэмныя вароты, а яго “Справа № 33556” пайшла ў Менск, у 4-ы аддзел Упраўлення дзяржбяспекі БССР на суд “тройкі”.

Суд не прымусіў сябе доўга чакаць.

Ліст № 19.

Выписка из протокола № 102

Заседания Особой Тройки НКВД БССР от 27 февраля 1938 г.

Слушали:

Сл. Дело № 33556 Кличевского РО НКВД БССР по обвин. Павловский Алексей Мартынович, 1893 г.р., белорус, жит. дер.Дулебня Кличевского р-на, кулак, колхозник.

Обвиняется в том, что систематически проводил к-р. агитацию и распространял провокационные слухи о войне и гибели сов. власти. (Бобруйская тюрьма.)

Постановили:

Павловского Алексея Мартыновича –
р а с т р е л я т ь .

Лично принадлежащие ему вещи конфисковать.

Секретарь Особой Тройки
(Подпись, гербовая печатка)

У прашытую і пранумарованую папку “Справы № 33556” укладзена яшчэ адна папка – блакітная, з надпісам на вокладцы “Личное дело № 3680”. Папка аўтаномная, яе можна дастаць, і як быццам яе не было, як магло не быць і таго, што ў ёй, хоць у ёй таксама матэрыялы, якія датычацца лёсу Паўлоўскага А.М., але, відаць, аднесеныя тымі, хто вёў справу, да ліку ня вельмі важных ці важных настолькі, што яны павінны быт захоўвацца асобна. Гэта: адбіткі ўсіх пальцаў правай і левай рук Паўлоўскага А.М. плюс “кантрольныя адбіткі” чатырох пальцаў абездзявиюх рук, зънятые 7 лютага 1938 г. у Клічаве; “суправаджальная” ў Бабруйскую турму, медыцынская даведка і акт во-быску.

Ёсьць у гэтай папцы яшчэ два дакументы, два “акты”, напісаныя ад рукі і датаваныя 19 красавіка 1938 году.

A кт

1938 г. апреля 19-го дня

Мы, нижеподпісавшиеся глав. врач тюрьмы гор. Минска Турецки А.Е., врач амбулаторный Мушкина Н.И., ответств.деж. Алферов Я.П., освидетельствовали зк. Павловского Алексея Мартыновича и установили, что у него имеется паралич голосовых связок. временного характера.

(Подпісы и трохкунтная пячатка медыцынскай часткі Менской турмы)

A кт

1938 года апреля 19 дня, г.Минск

Я, комендант НКВД БССР мл. лейт. Гос.безоп. Никишин, пом. коменданта НКВД мл. лейт. Гос. безоп. Ермаков, инспектор 8 отд. УГБ сержант Гос.безоп. Прокофьев, сего числа вызвали для опроса установочных данных приговор. к расстрелу закл. Павловского Алексея Мартыновича, который в силу своей врем. болезни голосовых связок горла указал киванием головы, что он действительно является Павловский, что у него принято 30 руб. денег в тюрьме, при предъявлении фотографии ее опознал и кивнул головой.

О чем составлен настоящий акт в одном экземпляре.

Комендант НКВД мл. лейт. Гос.Безоп. (подпіс)

Пом. коменданта мл.лейт. Гос. Безоп. (подпіс)

Инспектор 8 отд. УГБ сержант Гос. Безоп. (подпіс)

Пра што съведчаць гэтыя дакументы?

Перш за ўсё: перад тым, як чалавека расстралаць, трэба пераканацца, што ён здаровы – хворых расстрэльваць н е г у м а н а. Медыкі Менской турмы ўстановілі, што ў Паўлоўскага А.М. параліч галасавых звязак, гэта значыць, што ён хворы. Аб гэтым і запісана ў медыцынскім акце і ў канцы сказа пастаўлена кропка. Хутчэй за ўсё, у такім стане асуджанага нельга было расстрэльваць. І таму пасыля пастаўленай кропкі медыкі дапісваюць два слова:

“временного характера”. Чытай: чалавек хворы, але часова, значыць, можна лічыць – здаровы. Значыць, можна расстрэльваць.

Далей. Перш чым чалавека расстраляць, трэба каб ён сам пацвердзіў, што ён – гэта ён. Для гэтага прыдуманы “опрос установочных данных”. Але Паўлоўскі А.М. гаварыць ня можа – параліч галасавых звязак: магчыма, ангіна (усё-такі мураваная турма, красавік месяца), магчыма, нервовае, а час падціскае. “Тройка” прыняла рашэнне 27 лютага, на дварэ ўжо 19 красавіка, а чалавек болей як паўтара месяца не расстраляны! Бярэцца фота асуђанага і паказваецца яму, і ён “ківаньнем галавы” згаджаецца, што сапраўды ён зъяўляеца Паўлоўскім А.М. і што ў яго ўзялі 30 рублёў грошай у турме і што іх трэба канфіскаваць...

І яшчэ – куды ні кінь – усюды “тройкі”... Што гэта – боязь персанальнай адказнасці ці сіла заведзенай формымі?

Асобая Тройка, яе нават пісалі з вялікіх літараў.

Медыцынская тройка – галоў. урач, амбулаторны урач, адказны дзяжурны. Як быццам адзін съпецыяліст ня можа вызначыць, хворы чалавек ці здаровы.

Турэмная тройка – камендант НКВД, пам. каменданта НКВД, інспектар. Зноў: адзін, нават сам камендант турмы не бярэ на сябе съмеласць ідэнтыфікаваць чалавека, якому праз некалькі хвілінаў пусцяць кулю ў патыліцу.

І нарэшце апошні, 20-ы ліст “Справы № 33556”.

Выписка из акта

Постановление Особой Тройки НКВД БССР от 27 февраля 1938 г. протокол № 102 о расстреле Павловского Алексея Мартыновича приведен в исполнение 19 апреля 1938 г. в г. Минске.

Нач. 8 отдела УГБ НКВД БССР —
лейтенант Госбезопасности Розкин.

Усё. “Справа № 33556” закрыта, “камедыя” скончана. І скончыў яе лейтэнант Дзяржбяспекі Розкін. І ні сын, ні ўнукі Аляксея Мартыновіча Паўлоўскага ніколі не даведа-

юцца, у якіх Курапатах ён засыпаны зямлёй, каб можна было хоць у дзень Раданіцы пакласыці на магіту жалобныя кветкі.

“Справа” закрыта, але застаўца пытаныні.

У “Постановлении об избрании меры пресечения и предъявлении обвинения”, падрыхтаваным памочнікам оперупаўнаважанага Клічайскага раённага аддзелу Упраўлення Дзяржаўнай бяспекі НКВД сяржантам Шведам 7 лютага 1938 г. (напомнім, арыштавалі Паўлоўскага А.М. 6 лютага) гаворыцца, што арыштаваны “достаточно изобличается в том, что совершил преступление, предусмотренное по ст. 72 УК БССР”. Сыледства вялося, арыентуючыся выключна на гэты артыкул, пра што запісана ў пратаколе аб заканчэнні папярэдняга съледства”. («Со следственными материалами по обв. меня по ст. 72 УК БССР я ознакомлен. Павловский».)

Што ж гэта за артыкул – 72?

Крымінальны кодэкс БССР быў зацверджаны на 3-й сесіі 8-га склікання ЦВК БССР 23 верасьня 1928 году, уведзены ў дзеянье з 15 лістапада таго ж году.

У артыкуле 72 КК БССР гаворыцца:

а) Пропаганда або агітацыя, у якіх утрымліваюцца заклікі да зьяўржэння, падрыву ці аслаблення Савецкай улады, або да ўчынення асобных контррэвалюцыйных злачынстваў (арт. 64-71), а таксама і распаўсюджаныне, ці выпуск, ці захоўваныне літаратуры таго ж зъместу цягнуць –

пазбаўленыне волі на тэрмін не ніжэй як шэсьць месяцаў;

б) тая ж дзеянні пры масавых хваляваньнях ці з выкарыстаннем рэлігійных ці нацыянальных забабонаў мас, або ў месцах, што аб’яўлены на ваенным становішчы, цягнуць –

меры сацыяльнай абароны, указаныя ў арт. 64 гэтага Кодэксу.

Артыкул 64:

Узброенае паўстаньне або ўварваньне з контррэвалюцыйнымі мэтамі на савецкую тэрыторыю ўзброеных бандай, захоп улады ў цэнтры або на месцах з гэтымі ж мэтамі,

і ў прыватнасці, з мэтай гвалтоўна адарваць ад Саюзу ССР і асобнай саюзнай рэспублікі якую-небудзь частку яе тэрыторыі або разарваць заключаныя Саюзам ССР з замежнымі дзяржавамі дамовыя цягнуць –

вышэйшую меру сацыяльнай абароны – расстрэл або аб’яўленыне ворагам працоўных з канфіскацыяй маёмыцца і пазбаўленнем грамадзянства Саюзу ССР і з выгнаннем за межы Саюзу ССР назаўсёды, з дапушчэннем пры зъмяччальных акалічнасцях зніжэння да пазбаўлення волі на тэрмін не ніжэй як трох гадоў з канфіскацыяй усёй або часткі маёмыцца.

Якія з гэтых артыкулаў можна было б прад’явіць Паўлоўскаму А.М.?

Артыкул 64 як вытворны ад пункта “б” артыкулу 72 і які прадугледжвае “вышэйшую меру сацыяльнай абароны – расстрэл”, што быў ужыты ў адносінах да Паўлоўскага А.М., адпадае, паколькі Паўлоўскому нельга было “прышыць” ні “узброенае паўстаньне”, ні “ўварваньне з контррэвалюцыйнымі мэтамі”, ні “захоп улады”, ні “жаданыне гвалтам адарваць ад Саюзу ССР ці саюзнай рэспублікі якую-небудзь частку яе тэрыторыі”, ні імкненія “разарваць заключаныя Саюзам ССР з замежнымі дзяржавамі дамовы”...

Разам з артыкулам 64 аўтаматычна адпадае і пункт “б” артыкулу 72, таму што ні масавых хваляваньняў, ні выкарыстання рэлігійных ці нацыянальных забабонаў мас, ні ваеннай сітуацыі ці ваеннага становішча, – нічога такога Паўлоўскому таксама “прышыць” нельга было. Адным словам, калі гаварыць мовай законнасці, быў парушаны прынцып крымінальнага права, які глыбока шанавалі яшчэ рымляне: “*Nemo crimen sine lege*” – “няма злачынства, калі гэта не прадугледжана законам”.

Застаецца пункт “а” артыкула 72, які прадугледжвае “пазбаўленыне волі на тэрмін не ніжэй як шэсьць месяцаў”. Але і для шасыці месяцаў патрэбна “пропаганда і агітацыя, у якіх утрымліваецца заклік да зьяўржэння, падрыву ці аслаблення савецкай улады, або да правядзення асобных контррэвалюцыйных выступлений”, або распаўсюджаныне, ці выпуск, ці захоўваныне літаратуры таго ж зъмес-

ту...”, і гэтага – заклікаў “да звяржэння ці аслабленьня...” ці выпуск “літаратуры контррэвалюцыйнага зъместу” ў Паўлоўскага не было. А што ж было?..

Быў пам.оперупаўнаважанага Клічаўскага РА НКВД сяржант Швед, які яшчэ да допыту съведак і абвінавачанага, 7 лютага запісаў, што Паўлоўскі А.М. ”достаточно изобличаецца в том, что совершил преступление, предусмотренное по ст.72 УК БССР”.

Былі заўзятыя съедчыя Салаўёў і Шахно, з прымітыўным, але съмяргельна небяспечным для жыцьця чалавека пытаньнем: “Раскажыце, што вам вядома аб антысавецкай агітацыі Паўлоўскага Аляксея Мартынавіча?”.

Былі аднавяскоўцы-съведкі Рамнёнак П.І., Стрыгун Х.Д., Тарэлка Ц.Л., Стрыгун М.М., Дыбаль П.А., Баўтушка К.Р., якія па сваёй волі ці па падказцы съедчых падпісалі запісаныя нібыта з іх слоў “факты” “антыхавецкай”, “антыхалгаснай” агітацыі Паўлоўскага А.М.

Быў пам.оперупаўнаважанага Клічаўскага РА УДБ НКВД нехта Прахніцкі, які ў абвінаваўчым заключэнні напісаў, што Паўлоўскі А.М. сістэматычна займаўся контррэвалюцыйнай агітацыяй, ухваляў жыцьцё ў буржуазных краінах, займаўся шкодніцтвам і крадзяжом у калгасе і г.д. і што абвінавачанне даказана съедкамі, падпісаў і накіраваў “Справу № 33556” на вырашэнне Асобай Тройкі.

Былі яшчэ Асобая Тройка і выкананаўца волі Асобай Тройкі, начальнік 8 аддзелу УДБ НКВД БССР лейтэнант дзяржбясьпекі Розкін.

І галоўнае: была ўстаноўка Партыі бальшавікоў: зынішчыць кулацтва як клас. Кулацтва – значыць, “кулак”, нават калі ў яго на сям ‘ю ўсяго пяцьдзесят сотак зямлі.

Жыцьцё замкнула сваё кола. Агульнымі стараньнямі землякоў-суседзяў і пільных абаронцаў савецкага ладу разумны, дзевавы, непадобны на іншых, магчыма, адзіны з вялікай Дулебні сымэлы мужык, які не баяўся гаварыць тое, што думаў, быў асуджаны “пастановай судовага органу” і расстралены. “Зынішчаны як клас”, – маглі дакладваць “наверх” работнікі Клічаўскага РА НКВД, удзельнікі Асобай Тройкі – усе ў чаканьні ўзнагарод ці падвышэння па

службе, працягваючы фабрыкаваць чарговыя аналагічныя “справы”.

Жонка Паўлоўскага Марыя Герасімаўна некалькі разоў ездзіла з перадачамі ў Бабруйск. Апошнюю перадачу ў яе не ўзялі, сказаў, што арыштаваны пераведзены ў “іншае месца”. Якое “месца” і дзе яно знаходзіцца – паведаміць не захацелі. Так і жыла сям ‘я Паўлоўскіх у невядомасці, але з надзеяй, што Аляксей Мартынавіч жывы і вось-вось падасыць голас, а можа, і сам аб’явіцца.

Бабуля Домна памерла неўзабаве пасля арышту сына. Міхail Паўлоўскі працягваў хадзіць у школу, дапамагаў па гаспадарцы. Паслухаўшы добрых людзей, падрыхтаваў дакументы для паступлення ў рамеснае вучылішча. Але як сын “ворага народу” ў апошні момент быў адхілены камісіяй.

Час ад часу пяцёркай-дзясяткай даляраў напамінаў пра сябе Барыс Паўлоўскі. З лістоў пляменыніцы Полі ён ведаў, што брата арыштавалі і судзілі як “класавага ворага”, і грошы цяпер прысылаў на яе імя ў Аколіцу.

Можна звідзіцца, як атрымалася, што за час усіх допытаў Паўлоўскі Аляксей ні разу ня ўспомніў пра родную дачку Полю, якая за год да яго арышту выйшла замуж у недалёкую вёску, за сем кіламетраў ад Дулебні. Хутчэй за ўсё, Паўлоўскі ведаў, што можа прынесыці дачэ і яе сям’і яго судзімасыць, і пастараўся “забыць” пра яе. Ня ўспомніў пра яе і ніхто са съедкаў.

Паўлоўскага А.М. расстралілі, але ні ў Дулебні, ні ў Аколіцы ніхто пра гэта ня ведаў. На запыт, напісаны дуле-бенскімі грамадзеямі пад дыктоўку непісьменнай Паўлоўскай-Дрозд Марыі, прыйшоў адказ, што Паўлоўскі А.М. асуджаны і як “класавы вораг” высланы на Салаўкі.

“Калі высланы, то жывы, а калі жывы, то аб’явіцца, калі не сам аб’явіцца, дык хоць вестку падасыць”, – думала Марыя. Позынімі вечарамі яна кідала на картах, варажыла па воску... Стайць талерка з расплаўленым воскам. Над ёй рука з шарсыцянай ніткай, на нітцы – вузельчык... Глядзіць Марыя ў цымянае застываючае люстэрка і бачыць Ляксея, жывога Ляксея. З гэтай надзеяй, з гэтай верай і клалася спаць, і ўставала, гэтую веру перадала і Полі з Мішам.

За трыццаць восьмым годам прыйшоў трыццаць дзевяты – шумны год узяднаньня Заходняй Беларусі з Усходняй. Станцыя Нясята ў трох кіламетрах ад Дулебні – падняўся на гару, прайшоў лес – і вось яна, станцыя. Праз яе адзін за адным ішлі ваенныя эшалоны з салдатамі, кавалерыяй, артылерыйяй, танкамі. У асноўным на заход, у бок Слуцку, Баранавічаў, Брэсту – вясёлыя эшалоны, з песнямі.

Потым быў год саракавы, вайна з Фінляндыйяй. Цяпер шуму было меней. І песень меней. Усё болей вярталіся з вайны салдацкі – абмарожаныя, пакалечаныя – тыя, каму пашчасьціла вярнуцца жывымі.

Надышоў год сорак першы – пачалася Вялікая Айчынная... Цяпер саставы ў большасці ішлі на ўсход, у бок Масквы, і саставы былі іншыя – то санітарныя, з чырвонымі крыжамі на вагонах, забітыя знявецаным, пакалечаным, але жывым чалавечым мясам, то нагружаныя заводскім і фабрычным абсталяваннем, якое ў суматоце адступлення было знятая са сваіх стацыянарных рабочых пляцовак. Ня толькі ў Дулебні, але і ў далейшых ад станцыі вёсках людзі не маглі спаць па начах, растрывожаныя стогнам, якім адгукалася зямля на шматколавы, шматтонны грукат адыходзячых саставаў.

Пасыль вайны Барыс Паўлоўскі яшчэ адзін раз прыслал гроши пляменьніцы. Справы ў яго ішлі адносна нядрэнна, ён ужо меў гатэль ці штосьці падобнае на яго ў самім Нью-Йорку і мог дазволіць сабе прыслать радні суму ў сотні ці болей даляраў. Праўда, тут, у Беларусі, на рукі даляры не выдавалі, пераводзілі іх у савецкія грошовыя знакі. Пасыль таго пераводу, калі за сто дваццаць даляраў пляменьніцы ўручылі недзе каля дзівюю соцень рублём, яна напісала дзядзьку, каб ён больш не траціўся. Праз некалькі месяцаў ліст вярнуўся назад у Аколіцу. У ім былі акуратна выразаны месцы, дзе гаварылася пра цяжкое пасылявенне жыцьцё Аколіцы і Дулебні, што цэны на базары высокія і што за тыя гроши Поля не змагла нават парася купіць. Відаць, у такім “аблегчаным” выглядзе ліст пабываў у Амерыцы, дзядзька прачытаў яго і вярнуў назад. Вярнуў і зрабіў свае высновы. Бо ні лістоў, ні грошай ад яго болей у Аколіцу не прыходзіла.

У сорак шостым ці сорак сёмым годзе на чарговы запыт аб лёссе мужа Марыі Паўлоўскай-Дрозд прыйшоў афіцыйны адказ, што Паўлоўскі А.М., асуджаны ў 1938 годзе па арт.72 КК БССР і сасланы на Салаўкі, захварэў там і памёр. Там і пахаваны. Можна зразумець Паўлоўскага А.М., калі ён раптам “забывае” пра родную дачку, – ён хоча ўратаваць яе. При запаўненні “Анкеты арыштаванага” ён заўшае ўзрост жонкі – замест сарака пяці гадоў запісвае ёй усе шэсцьдзесят – тут ён таксама ратуе яе: што возьмеш са старой?

Але як зразумець логіку работнікаў НКУС? Навошта расстралянага ў Менску мужыка “адпраўляць” на Салаўкі? Баяліся праўды? Калі скажаш, што Паўлоўскі расстраляны ў Менску, у тых жа Курапатах, дык родныя, чаго добрага, пачнудць шукаць яго магілу, а то яшчэ захочуць забраць цела і пахаваць дома, на сваіх могілках, там, дзе ляжаць дзяды і прадзеды?..

У чым іншым, а ў непасылядоўнасьці “органы” папракнуть нельга. Пачаўшы хлусіць у 1938 годзе, што, маўляў, асуджаны “сасланы на Салаўкі”, яны працягвалі хлусіць і ў 1946-м: калі ўжо чалавек “сасланы”, то трэба, каб ён і “памёр” там, трэба яго і “пахаваць” там і тым самым паставіць апошнюю кропку.

Але да апошняй кропкі было яшчэ далёка.

Наперадзе быў 1953 год – са съмерцю Таго, хто сам сеяў съмерць і для каго съмерць была галоўным аргументам у палітычных разборках. Наперадзе быў 1956 год з “хрушчоўскім” зъездам партыі, на якім упершыню было сказана пра мільёны ахвяраў сталінскага партыйна-класавага генацыду, зъезд, пасыль якога пачаўся перагляд спраў ахвяраў рэпрэсіяў.

Чарга на перагляд “Справы № 33556” у Магілёўскім абласным судзе падышла ў 1988 годзе. “Справу” перагледзелі, прынялі пастанову і... адправілі назад у архіў КДБ. Пройдучы яшчэ чатыры гады, Міхаіл Аляксеевіч Паўлоўскі – сын Аляксея Мартынавіча, павінен будзе напісаць некалькі запытаў у розныя інстанцыі, каб нарэшце за № П-6408 ад 26.12.1992 года атрымаць наступны адказ:

“Паважаны Міхаіл Аляксеевіч!

На Вашу заяву паведамлем, што паводле пастановы Магілёўскага абласнога суда ад 9 жніўня 1988 году Ваш бацька, Паўлоўскі Аляксей Мартынавіч, рэабілітаваны.

Даведка аб рэабілітацыі будзе выслана Вам Магілёўскім абласным судом.

Накіроўваем Вам фатаграфіі Аляксея Мартынавіча, якія захаваліся ў архіўных матэрыялах.

Дадатак: Фатаграфіі Паўлоўскага А.М. – 2 шт.

Нам. Начальніка Упраўлення КДБ В.Д.Арцыкоў".

Усыль за гэтым адказам прыйшоў і дакумент з Магілёўскага абласнога суда, датаваны 21.01.93 г. за № 4-У-80\442.

Даведка

Выдадзена Паўлоўскаму Міхаілу Аляксеевічу ў тым, што пастанова асабай тройкі НКУС БССР ад 27 лютага 1938 году, якой быў асуджаны па арт.72 КК БССР Паўлоўскі Аляксей Мартынавіч 1893 году нараджэння, Пастановай Прэзідыума Магілёўскага абласнога суда ад 9 жніўня 1988 году адменена, справа ў адносінах да яго спынена.

Паўлоўскі А.М. рэабілітаваны пасъмяротна. На момант арышту Паўлоўскі А.М. зьяўляўся калгаснікам і жыў у в.Дубенія Клічаўскага раёну Магілёўскай вобласці.

Старшыня Магілёўскага абласнога суда В.М.Папянюк.

...“Справа ў адносінах да яго спынена...” Што гэта: юрыдычная казуістыка, бюраўратычны шаблон? Чалавека расстралілі пяцьдзесят гадоў таму назад, але “справа” яго не была закрыта! Чаму? Каб мець магчымасць у любы час яе прадоўжыць, толькі цяпер ужо супраць іншых людзей – магчыма, дзяцей, унукаў?.. Можа, таму на першай старонцы “Справы № 33556” і не паставлены даты “пачатку” і “заканчэння”. Яна бестэрміновая!

Мінае яшчэ паўгода, і Міхаіл Аляксеевіч атрымлівае заключэнне “Камісіі пры Магілёўскім абласным Савеце народных дэпутатаў па аказаныні садзеяньня ў забесьпячэнні правоў ахвяраў палітычных рэпрэсіяў 20-30-х гадоў і ўвекавечаныні іх памяці”.

Назму камісіі хацелася б трошкі падкараціць ці зрабіць больш мілагучнай, але такая казённая мова, такія казённыя паперы. Ды ўрэшце справа не ў назве.

Пратакол

№ 17 ад 23 чэрвеня 1993 г.

Старшыня Папянюк В.М.

Прымалі ўдзел члены камісіі і запрошаныя.

Слухалі: Заяву Паўлоўскага Міхаіла Аляксеевіча ад 3 лютага 1993 году, жыве ў г.Бабруйску, вул. Ульянава, д.30, кв.42, аб выплаце яму заработка платы за два месяцы за рэабілітаванага 9 жніўня 1988 году яго бацьку Паўлоўскага Аляксея Мартынавіча, які на момант арышту ў лютым 1938 году жыў у в.Дубенія Клічаўскага раёна, працеваў калгаснікам калгаса “Чырвоны бац”, зараз калгас “Нясцята” Клічаўскага раёна.

У адпаведнасці з Палажэннем аб парадку аднаўлення правоў грамадзянаў, якія пацярпелі ад рэпрэсіяў 20-30-х гг., зацверджаным Вярхоўным Саветам РБ 21.12.90 году, і кіруючыся пастановай Вярхоўнага Савету РБ “Аб унісеньні зъміненняў і дапаўненняў у заканадаўчыя акты РБ, што рэгулююць пытаныні рэабілітацыі і аднаўлення праваў грамадзянаў, якія пацярпелі ад рэпрэсіяў 20-80-х гг.” ад 3.11.92 году, камісія пры абласnym савеце народных дэпутатаў прыйшла да вываду аб выплаце Паўлоўскому Міхаілу Аляксеевічу заработка платы за два месяцы за рэабілітаванага 9 жніўня 1988 году яго бацьку Паўлоўскага Аляксея Мартынавіча і прапануе выканкаму Клічаўскага раённага Савету народных дэпутатаў прыняць рашэнне аб выплаце праўленнем калгаса “Нясцята” Клічаўскага раёну Паўлоўскому Міхаілу Аляксеевічу заработка платы за два месяцы, зыходзячы з існуючага на момант зъвяртання з заявой месячнага аклада (стаўкі) па займаемай пасадзе (працы) яго бацькам Паўлоўскім Аляксеем Мартынавічам да ўжываньня да яго мер рэпрэсіўнага харектару.

Старшыня камісіі В.М.Папянюк.

Пропанова камісіі Магілёўскага абласнога Савету народных дэпутатаў была разгледжана выканкамам Клічаўскага раённага Савету народных дэпутатаў. Принята рашэнне, што паколькі Паўлоўскі Міхаіл Аляксеевіч зъяўляецца пацярпелым ад палітычных рэпрэсіяў, выплаціць яму кампенсацыю ў памеры двухмесячнага акладу бацькі па сёньняшніх стаўках, гэта значыць, калі б Паўлоўскі Аляк-

сей Мартынавіч і сёньня жыў у Дулебні і працаваў калгаснікам.

“Кампенсацыю” Міхail Аляксееvіch атрымаў у тым жа 1993 годзе і паклаў на асобную, “бацькаву” ашчадную кніжку. Сума кампенсацыі склала 13200 беларускіх “зайчыкаў”. Чаго вартыя былі тыя гроши? Вартыя хіба сълёз. За іх можна было купіць некалькі буханак хлеба.

Гроши гэтая Mіхail Аляксееvіch паклаў на кніжку і здымаць не збіраеца. “Няхай застаюцца на памяць”, – гаворыць ён.

Вось цана чалавека, загубленага сталінскімі парадкамі, а ацэненага парадкамі “дэмакратычнай” Беларусі.

На тым і ўсё аб “Справе № 33556”.

Хаця для завершанасці расказу яшчэ некалькі штрыхоў.

Пасыля апошняга пасыльваеннага ліста пляменынцы “амерыканец” Барыс Мартынавіч голасу больш не падаваў. З гадамі ў аколіцкіх сталах-шкапчыках згубіўся і яго нью-йоркскі адрес. Пазнейшыя запыты ў іміграцыйныя службы ЗША нічога не праясьнілі, і як далей склаўся лёс Барыса Мартынавіча, невядома.

Пайшлі з жыцця жонка Аляксея Мартынавіча Марыя Герасімаўна, дачка Поля і яе муж Мікола Хведараўіч.

З Паўлоўскіх па Мартынавай лініі застаўся адзін Mіхail Аляксееvіch. Ды і ён жывым застаўся, можна сказаць, выпадкова. “Так Бог захацеў”, – сумна жартуе ён. Сапрауды, без Божай волі тут не абышлося.

Вайна ёсьць вайна, там усе роўныя, там усе ходзяць пад съмерцю. Так было і ўсе чатыры гады на акупаванай Беларусі.

Але настала лета 1944 году, немцаў пагналі назад, прыйшла Чырвоная Армія. Армії патрэбны были салдаты. І вось усю дулебенскую мужчынскую моладзь, якая ацаляла ад паліцэйска-партызанскіх мабілізацыяў, выстрайлі ў двары сельсавету. “Пішыцесь з дваццаць сёмага году”, – ціха сказаў хлопцам старшыня сельсавету, калі ваенкаматаўскі і вайсковы прадстаўнікі адышлі на хвілінку ўбок. Чаму пісацца з дваццаць сёмага, калі ў страі ў асноўным стаялі дваццаць пяты і дваццаць шосты гады, хлопцы даведаліся праз

некалькі хвілінаў, калі ўсіх перапісалі. Дваццаць пяты і дваццаць шосты адразу адпраўлялі на фронт, а дваццаць сёмы год ішоў на перападрыхтоўку. З тых дулебенцаў, якія трапілі на фронт, дамоў не вярнуўся ніхто. Іх – неабучаных, неабстрэляных, адразу кінулі ў бой.

Mіхail Аляксееvіch запісаўся з дваццаць сёмага году...

Зараз Mіхail Аляксееvіch з жонкай Марыяй Рыгораўнай жывуць на “фарштацкім” баку Бабруйску, у стандартна-панельнай утульна дагледжанай трохпакаёвой кватэры. І ён, і яна даўно на пенсіі. У свой час нарадзілі і выгадавалі двах дзяцей – дачку Таню і сына Юру. Два гады таму дачкі ня стала. Хуткачечны рак за некалькі месяцаў “зьеў” маладую жанчыну, пакінуўшы бабе з дзедам дзівюх маленёкіх унучак, – іх радасць і гора.

Сын Юра – усё тая ж парода Паўлоўскіх, ні з якой іншай ня зблытаеш – вастраскулы, шыракаплечы, дзелявіты.

Нядаўна ён ажаніўся.

1998

Зъмест

Падарожжы Алеся Адамовіча	5
І сонечнае цяпло і радасьць	18
На крыжы часу	35
Заставацца Мележам	69
Як у кроплі крыві	78
За дальнім прычалам	87
Іван Чыгрынаў і ягонае "Я"	101
Тroe ў адным пакоі	109
Жыве і грэ	123
Чалавек. Жыцьцё. Слова	128
Сны пра маму	143
Я Прыпяці і вусьце і выток	150
Вузлы	165
Справа № 33556	179

Усерыі

"Бібліятэчка часопісу "Дзеяслou"
выйшлі knigi:

1. Анатоль Іващанка. "Вершnіk".
2. Васіль Быкаў. "Бліндаж".
3. Усевалад Сыцебурака. "Крушня".

Рыхтуюцца

да друку:

1. Сяргей Дубавец. "Вершы".
2. Сяргей Прылуцкі. "Дзевяностыя forever".
3. Леанід Дранько-Майсюк. "Цацачная крама".
4. Ганна Аўчыннікава. "Ад зачыненай брамы"

Сыціла пра аўтара:

Анатоль Кудравец нарадзіўся на Магілёўшчыне –
в. Аколіца Клічаўскага раёну, 1936 год.
Скончыў Слуцкае педвучылішча,
Беларускі дзяржаўны універсітэт.
Настаўнічаў, служыў у савецкім войску,
працаваў журналістам, дваццаць гадоў
узначальваў літаратурны часопіс "Нёман".
Аўтар многіх зборнікаў прозы.
За раман "Сачыненне на вольную тэму"
яму была прысуджаная
Дзяржаўная прэмія імя Якуба Коласа.

Літаратурна-мастакае выданье

Анатоль Кудравец

За дальнім прычалам

Літаратурныя партрэты

Бібліятэчка часопісу "Дзеяслово"

Выпуск 4

Рэдактар *Барыс Пятровіч (Сачанка)*

Мастак *Генадзь Мацур*

Вёрстка *Людміла Фомчанка*

Карэктар *Любоў Кудравец*

Адказны за выпуск *Уладзіслаў Сілянок*

Здадзена ў набор 20.06.2007 г. Падпісаны да друку 8.08.2007 г.

Фармат 84x108 . Папера афсетная. Друк афсетны.

Аб'ём — ул.-выд. арк. Наклад 500 асобнікаў. Заказ № .

Выдавецства "Медысонт".

Надрукавана ў друкарні СТАА "Медысонт",
ліцэнзія №02330/0056748 ад 22.01.04.
220004, Менск, вул. Ціміразева, 9.